

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง โดยมีสาระสำคัญต่าง ๆ ตามหัวข้อดังต่อไปนี้

1. แนวคิดหลักการสอนเทคนิคการคิดแบบหมวกหกใบ
  - 1.1 ประวัติการคิดเทคนิคการคิดแบบหมวกหกใบ
  - 1.2 หลักการและแนวคิดเทคนิคการคิดแบบหมวกหกใบ
  - 1.3 ความมุ่งหมายของเทคนิคการคิดแบบหมวกหกใบ
  - 1.4 ประโยชน์ของเทคนิคการคิดแบบหมวกหกใบ
  - 1.5 วิธีการคิดเทคนิคการคิดแบบหมวกหกใบ
  - 1.6 เทคนิคการคิดแบบหมวกหกใบ
  - 1.7 การใช้เทคนิคการคิดแบบหมวกหกใบในการจัดกิจกรรมการเรียนรู้การสอน

วิชาสังคมศึกษา

2. แนวคิดหลักการเกี่ยวกับการจัดการเรียนรู้แบบกระบวนการกลุ่มสัมพันธ์
  - 2.1 ความหมายของกลุ่ม และกระบวนการกลุ่มสัมพันธ์
  - 2.2 ทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการกลุ่มสัมพันธ์
  - 2.3 หลักการเรียนรู้และหลักการสอนที่เน้นกระบวนการกลุ่มสัมพันธ์
  - 2.4 กิจกรรมที่ส่งเสริมกระบวนการกลุ่มสัมพันธ์
  - 2.5 หลักการวัดและประเมินผลการเรียนการสอนโดยกระบวนการกลุ่มสัมพันธ์
  - 2.6 ประโยชน์ของการเรียนแบบกระบวนการกลุ่มสัมพันธ์
3. แนวคิดเกี่ยวกับความรับผิดชอบต่อสังคม
  - 3.1 ความหมายของความรับผิดชอบ
  - 3.2 ความสำคัญของความรับผิดชอบ
  - 3.3 ประเภทของความรับผิดชอบ
  - 3.4 ลักษณะและพฤติกรรมของบุคคลที่มีความรับผิดชอบ
  - 3.5 การพัฒนาและปลูกฝังความรับผิดชอบ
  - 3.6 การวัดความรับผิดชอบ
4. สาระสังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม
  - 4.1 ความหมายของสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม

- 4.2 ความสำคัญของกลุ่มสาระสังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม
- 4.3 ขอบข่ายของกลุ่มสาระสังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม
- 4.4 สาระการเรียนรู้ของกลุ่มสาระสังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม
- 4.5 กระบวนการเรียนการสอนกลุ่มสาระสังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม
- 4.6 การวัดประเมินผลสัมฤทธิ์วิชาสังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม
- 5. ตัวแปรร่วม
- 6. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
  - 6.1 งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการจัดการเรียนรู้เทคนิคการคิดแบบหมวกหกใบ
  - 6.2 งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการจัดการเรียนรู้แบบกระบวนการกลุ่มสัมพันธ์
  - 6.3 งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนวิชาสังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม
  - 6.4 งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับความรับผิดชอบต่อสังคม

1. แนวคิดหลักการสอนเทคนิคการคิดแบบหมวกหกใบ

1.1 ประวัติการคิดเทคนิคการคิดแบบหมวกหกใบ

ผู้คิดค้นการคิดแบบหมวกหกใบ คือ เอ็ดเวิร์ด เดอ โบโน (Edward de Bono. 1996 : 1) ซึ่งในที่นี้ขอกล่าวถึงประวัติพอสังเขป ดังนี้

เอ็ดเวิร์ด เดอ โบโน (Edward de Bono) ผู้คิดค้นวิธีการคิดแบบหมวกหกใบ เกิดที่เมืองมอลต้า สหรัฐอเมริกา จบการศึกษาขั้นต้นที่มหาวิทยาลัยเซนต์เอ็ดเวิร์ดในมอลต้า และได้รับปริญญา ด้านเภสัชศาสตร์จากรอยัลยูนิเวอร์ซิตี ออฟ มอลต้า และได้ไปศึกษาต่อยังสำนักโครสต์ เซิร์ช มหาวิทยาลัยออกซฟอร์ด ต่อมาได้รับปริญญากิตติมศักดิ์ด้านจิตวิทยา และสรีรศาสตร์ รวมถึงปริญญาเอก ด้านเภสัชศาสตร์จากมหาวิทยาลัยเคมบริดจ์ และได้รับเลือกให้เป็นอาจารย์ในมหาวิทยาลัยออกซฟอร์ด ลอนดอน เคมบริดจ์ และฮาวาร์ด

เอ็ดเวิร์ด เดอ โบโน (Edward de Bono) เป็นผู้ก่อตั้งและเป็นผู้อำนวยการสถาบัน Cognitive research trust ในเคมบริดจ์ (ก่อตั้งเมื่อปี พ.ศ. 2512) และ Centre for the study of thinking และเป็นผู้ก่อตั้ง SITO (Supranational Independent Thinking Organization) ทั้งยังได้ดำเนินโครงการที่นับว่าใหญ่ที่สุดในโลก ด้านการสอนเกี่ยวกับวิธีคิดในโรงเรียนต่าง ๆ คำแนะนำของ เอ็ดเวิร์ด เดอ โบโน (Edward de Bono) ในเรื่องการคิดนี้ มีการนำไปปฏิบัติตามโดยบริษัทชั้นนำต่าง ๆ อาทิ ไอบีเอ็ม เซลล์ ยูนิลีเวอร์ คูปองห์ มอนซานโต ยูไนเต็ด และอื่น ๆ อีกมากมาย

นอกจากนี้ยังได้รับเชิญอย่างกว้างขวางให้ไปบรรยายทั่วโลก หนังสือที่เอ็ดเวิร์ด เดอ โบโน เขียนขึ้นนั้น มีมากกว่า 50 เล่ม และได้รับการแปลเป็นภาษาต่าง ๆ ถึง 27 ภาษา

การคิดแบบหมวกหกใบ (กัสม่า สิทธิกุล. 2547 : 12) เป็นการสวมบทบาทการคิดซึ่งถูกแบ่งซอยออกเป็นบทบาทย่อย ๆ ที่แตกต่างกัน 6 บทบาท จะแสดงออกด้วยหมวกคิดที่ต่างสีกัน 6 ใบ ช่วยให้เกิดหนทางที่เป็นรูปธรรมในการเปลี่ยนความตั้งใจ เพื่อก้าวไปสู่ การปฏิบัติ

ประยูทธ ไทยธานี (2541 : 27) กล่าวว่า การคิดแบบหมวกหกใบนี้เป็นวิธีการที่ได้รับ การยอมรับกันอย่างกว้างขวาง เพราะเป็นวิธีที่ง่าย ปฏิบัติได้จริง และได้ผลเปลี่ยนวิธีการระดมความคิดในห้องประชุม และที่อื่น ๆ ให้มีการสร้างเงื่อนไขที่เอื้ออำนวยต่อการร่วมกันคิดแบบสร้างสรรค์ แทนที่จะวิจารณ์กันเฉพาะทางด้านเห็นด้วยกับไม่เห็นด้วยดังที่ทำกันตามปกติ

ไพฑูริ์ สิทธิสุนทร (2543 : 24) กล่าวว่า การคิดแบบหมวกหกใบ เป็นการแยกกรอบความคิดออกเป็นด้าน ๆ อย่างชัดเจน จากนั้น จึงวิเคราะห์หาเหตุผลภายในกรอบความคิดนั้น ๆ อันจะช่วยให้คิดพิจารณาสิ่งต่าง ๆ ได้ครอบคลุมและมีคุณภาพมากขึ้น แทนที่จะคิดทุกด้านในเวลาเดียวกัน ซึ่งมักก่อให้เกิดความสับสน

สรุป การคิดแบบหมวกหกใบ เป็นวิธีการคิดที่รอบคอบเพราะครอบคลุมการคิด ในทุกด้าน และสามารถดำเนินการให้ความคิดในแต่ละด้าน ไปสู่เป้าหมายเดียวกันที่ตั้งไว้ได้อย่างรวดเร็วปราศจากการโต้เถียงกัน และเป็นความคิดที่มีประสิทธิภาพ

1.2 หลักการและแนวคิดเทคนิคการคิดแบบหมวกหกใบ

การคิดแบบหมวกหกใบเป็นวิธีการหนึ่งที่เปิดมิติแห่งการคิดให้กว้างขวางออกไป และแสดงให้เห็นว่าความคิดแต่ละแบบมีศักยภาพและข้อจำกัดอย่างไร แทนที่จะติดขัดกับความคิดแบบใดแบบหนึ่งว่าเป็นบุคลิกหรือเป็น “ตัวตน” ตลอดไป เอ็ดเวิร์ด เดอ โบโน เสนอว่าการคิดด้วยการใช้สีของหมวกหกสี แทนประเภทการคิดแต่ละแบบ เมื่อสวมหมวกสีใดก็จะคิดในรูปแบบนั้น เป็นการคิดแบบรอบด้าน ช่วยสร้างความมั่นใจในการคิด การแก้ปัญหา การตัดสินใจได้อย่างสร้างสรรค์ และมีประสิทธิผล

การคิดแบบหมวกหกใบนี้ ในแง่หนึ่งจัดได้ว่าเป็นวิธีการเพิ่มประสิทธิภาพในการคิด แต่มีได้เน้นให้มีความเชี่ยวชาญเฉพาะด้านในวิธีคิดแบบใดแบบหนึ่ง แต่ได้เสนอวิธีคิดแบบต่าง ๆ ให้เลือกได้ การอุปมาความคิดแบบต่าง ๆ ว่าเป็นประหนึ่งหมวก เป็นการเตือนตนเองว่าความคิดเป็นเพียง “อุปกรณ์” มิใช่ “หัว” หรือ “ตัวตน” การเปลี่ยนวิธีคิดมิได้หมายถึงการตัดหัวของตนแล้วเอาหัวของคนอื่นมาใส่แทนที่ หากแต่เป็นการเปลี่ยนหมวกตามกาลเทศะเท่านั้น

1.3 ความมุ่งหมายของเทคนิคการคิดแบบหมวกหกใบ

การคิดแบบหมวกหกใบ (สุนันทา พลโภชน์. 2547 : 21) มีจุดมุ่งหมาย ดังนี้

1. การเดินทางไปตามบทบาทที่ถูกกำหนดไว้แล้ว การจำกัดการคิดไว้อย่างเคร่งครัด จะช่วยปกป้อง “ตัวตน” ของเรา อันเป็นสาเหตุส่วนใหญ่ของความคิดพลาดในเชิงปฏิบัติของการคิด แต่หมวกคิดจะช่วยให้เราสามารถคิดและพูดสิ่งต่าง ๆ ได้โดยเราไม่ต้องเอาตัวตนของเราเข้าไปเสี่ยง
2. การฟังความสนใจ หากว่าการคิดของเรามีความหมายมากกว่าการมีปฏิริยาตอบสนอง เราก็ควรจะมึวิธีการฟังความสนใจไปที่ละแง่ทีละด้าน และหมวกแต่ละใบจะเปิดทางให้เรา ฟังความสนใจไปในการใคร่ครวญเรื่องแต่ละเรื่องถึงหกด้านด้วยกัน
3. ความสะดวก สัญลักษณ์ของหมวกที่แตกต่างกันหกใบ จะเปิดทางให้เราสามารถขอให้ใครสักคน (รวมทั้งตัวเราเอง) ปรับเปลี่ยนท่าที สามารถขอให้ใครบางคนมอง ในแง่ลบหรือหยุดมองในแง่ลบ หรือให้ใครบางคนมองในแง่เชิงสร้างสรรค์ หรือให้แสดงความเห็นด้วยอารมณ์ล้วน ๆ
4. พื้นฐานเกี่ยวกับสารเคมีในสมอง หมวกคิดหกใบเป็นเงื่อนไขกระตุ้นให้เกิดความเปลี่ยนแปลงทางด้านสมดุลเคมีในสมองของคนเรา สภาวะเคมีที่แตกต่างกันในสมองมีส่วนสัมพันธ์กับความคิดที่แตกต่างกัน ซึ่งการคิดที่หลากหลายจะทำให้สมองของคนเราไม่อยู่กับสภาวะเคมีแบบใดแบบหนึ่ง
5. การตั้งกฎเกณฑ์ของเกมการเล่น ผู้คนจะเก่งในเรื่องการเรียนรู้กฎของการเล่น การเรียนรู้กฎของเกมเป็นการเรียนรู้ที่คนเราสามารถทำได้อย่างยอดเยี่ยมและมีประสิทธิภาพที่สุด และพร้อมที่จะสวมหมวกทั้งหกใบ

สรุปได้ว่า ความมุ่งหมายของการคิดแบบหมวกหกใบ เป็นการแสดงความคิดเห็นตามบทบาทที่ได้กำหนดไว้ ทำให้สะดวกในการแสดงความคิดในแต่ละด้านอย่างเต็มที่ และสามารถยอมรับปรับเปลี่ยนความคิดเพื่อไปสู่เป้าหมายที่ต้องการได้เป็นอย่างดี

1.4 ประโยชน์ของเทคนิคการคิดแบบหมวกหกใบ

สุนันทา พลโกชน (2547 : 21) กล่าวถึง ประโยชน์ของเทคนิคการคิดแบบหมวกหกใบว่า ง่ายต่อการเรียนรู้และการใช้ และกระตุ้นความสนใจได้ดี ทำให้เหลือเวลาสำหรับความคิดสร้างสรรค์อย่างแท้จริง คิดแบบใดแบบหนึ่งในเวลาหนึ่งได้อย่างเต็มที่โดย ไม่สับสนปนเปกับ ความคิดหมวกสีอื่นในเวลาเดียวกัน เปลี่ยนแบบความคิดได้ง่ายและตรงไปตรงมาโดยไม่ล่วงเกินใคร ด้วยการเปลี่ยนสีหมวก ร่วมระดมความคิดทุกคน สามารถใช้หมวกแต่ละสีได้ครบทุกสี แทนที่จะคิดแต่เพียงสีเดียวด้านเดียวตามปกติ เป็นการแยกทิวออกไป และปล่อยความคิดให้มีอิสรภาพที่จะขบคิดได้อย่างเต็มที่ จัดลำดับการระดมสีความคิดให้เหมาะสมที่สุด ป้องกันมิให้เกิดการโต้เถียงกันในที่ประชุม เพื่อฝ่ายต่าง ๆ จะได้สามารถร่วมกันคิดอย่างสร้างสรรค์

นอกจากนี้ บังอร พรหมณ์ฤกษ์ (2544 : 59-61) ได้กล่าวถึง แนวความคิดของหมวกหกใบว่ามีประโยชน์ ดังนี้

1. การคิดแบบคู่ขนาน กล่าวคือ จะไม่มีการทำท่าย หรือไม่เห็นด้วย หรือโต้แย้งถ้อยคำ โดยที่ความคิดต่าง ๆ ถูกนำมาเรียงขนานควบคู่กันไป คนทุกคนมุ่งความสนใจไปในทิศทางเดียวกัน และร่วมมือกันคิดไปพร้อม ๆ กัน

2. ไม่มีการเมือง และเกมอำนาจในหมวกความคิดหกใบนี้ จะไม่มีการ โจมตีกันเป็นส่วนตัว หรือการเล่นเกมอำนาจได้ เพราะแต่ละคนไม่ใช่คิดเพียงด้านลบเท่านั้น ต้องคิดถึงด้านบวก หรือ ด้านสร้างสรรค์ใหม่ ๆ ด้วย

3. มีที่และมีเวลาให้กับความคิดสร้างสรรค์ทุก ๆ คน จำเป็นต้องสร้างความคิดสร้างสรรค์ ออกมา

4. ทำให้มีการระมัดระวังในความคิด เพราะไม่สามารถจะด่วนสรุปได้ ความคิด ทุกอย่าง ต้องผ่านการพิจารณาพิเคราะห์เป็นอย่างดีในเวลาที่เหมาะสม ไม่สามารถนั่งคิดด้านลบของ ทุก ๆ อย่าง ได้เพียงอย่างเดียวต่อไป

5. สามารถแสดงความรู้สึกและการขังรู้ เช่น ลางสังหรณ์ออกมาได้อย่างเปิดเผย ซึ่ง ผิดกับการคิดแบบเก่าที่ไม่สามารถทำเช่นนั้นได้

6. เป็นการแสวงหาคคุณค่า แทนที่ความคิดนั้นจะถูกทิ้งออกไป เพราะคำนึงเพียงแก่ ด้านลบเพียงด้านเดียว หมวกความคิดหกใบมีด้านการคิดแสวงหาคคุณค่า และประโยชน์สิ่ง ๆ นั้น ด้วย

7. เป็นการคิดเกี่ยวกับการคิด กำหนดกลไกของการคิดเกี่ยวกับการคิด และวางโครงสร้าง ของกระบวนการคิดแทนที่จะคิดไปเรื่อย ๆ อย่างเลื่อนลอย ไร้จุดหมาย

8. จำกัดความคิดเรื่อง “ตัวเรา ของเรา” ออกไป เพราะเป็นธรรมดาที่คนย่อมคิด ด้านดี เกี่ยวกับสิ่งที่ตัวเองไม่ชอบ หรือไม่พยายามทำข้อเสียของสิ่งที่ตนชอบ แต่หมวกความคิดหกใบ กำหนดให้คนต้องแสดงความคิด ตามแง่มุมที่ได้รับการกำหนดแม้ว่าคน ๆ นั้น จะไม่ชอบสิ่งนั้น ๆ แต่เมื่อสวมหมวกที่กำหนดให้หาคคุณค่าข้อดีของสิ่ง ๆ นั้น เขาก็จำเป็นต้องติดตาม

9. ทำให้ได้ใช้ภูมิปัญญาอย่างเต็มที่ เพราะในการอ้างเหตุผลแบบเดิมนั้น พลังภูมิปัญญา ได้ถูกใช้ไปเพียงครั้งหนึ่งสำหรับการมองหาข้อเสียหรือข้อดี แต่วิธีการคิดหมวกความคิดหกใบนี้ พลังภูมิปัญญาทั้งหมดจะถูกนำมาใช้ ความคิดทุก ๆ ด้าน ตามข้อกำหนด

10. ทำให้ได้ใช้ความคิดทีละอย่าง ตามธรรมดาในการคิดเราพยายามคิดทุกอย่างไปพร้อม ๆ กัน เราคิดสร้างสรรค์ วิพากษ์วิจารณ์ หาข้อมูลข่าวสารทุกอย่างไปพร้อม ๆ กัน แต่ วิธีการคิดแบบหมวกหกใบจะช่วยทำให้เรามุ่งความสนใจอย่างเต็มที่ไปที่ความคิดแต่ละอย่าง อย่างเหมาะสมเหมือนกับการพิมพ์ภาพสีที่จะพิมพ์สีแต่ละสีแยกกัน โดยพิมพ์ทับลงไปบนสีอื่น ๆ

11. เป็นการย่นระยะเวลาของการประชุมให้จบเร็วขึ้นได้อย่างหน้ามหัสจรรย์ เนื่องจากจะเน้นในความสนใจ และความคิดที่จะดำเนินร่วมไปด้วยกัน ซึ่งจะกินเวลาไม่มากนัก และส่วนใหญ่ที่เคຍหมคไปกับการถกเถียงตอบโต้กันก็ไม่เกิดขึ้น

12. เปิดโอกาสให้มีการแสดงความคิดเห็นในหลายแง่มุม การถูกกำหนดให้เปลี่ยนสีหมวกที่ใช้ความคิดแบบต่าง ๆ ทำให้คนไม่ต้องคิดแต่ในแง่ต้องจับผิดอยู่อย่างเดียว แต่ยังสามารถคิดถึงแง่มุมที่สร้างสรรค์ของเรื่อง ๆ นั้น ไปพร้อม ๆ กันด้วย

13. วิธีหมวกความคิด ทำให้เราสามารถจัดระเบียบการคิด พร้อมทั้งมีเครื่องมือในการที่จะพูดถึงเกี่ยวกับการคิดด้วย แทนที่จะปล่อยให้มืออิสระเหลือเฟือในการที่จะคิดอะไรต่ออะไรเรื่อย ๆ ก็เป็นไปได้ที่จะออกแบบลำดับการคิดที่ให้ผลดีที่สุด ซึ่งจะแตกต่างกันไปแต่ละเรื่อง

14. เสรีภาพ คนในที่ประชุมรู้สึกเป็นอิสระในการที่จะต้องสนับสนุน หรือ โจมตี ความคิดใดความคิดหนึ่งอยู่ทุก ๆ ขณะ โดยที่พวกเขาไม่เสรีภาพมากขึ้นในการสำรวจตรวจสอบเรื่องนั้น ๆ

สรุปได้ว่า การคิดแบบหมวกหกใบเป็นวิธีที่สะดวกและง่ายในการปฏิบัติ ช่วยให้บุคคลมองประเด็นต่าง ๆ ได้หลายแง่มุม โดยไม่เกรงกลัวการถูกวิพากษ์วิจารณ์ มีอิสระ เสรีภาพในการคิด เพราะผู้ที่ฝึกคิดสามารถที่จะแสดงความคิดของตนเองอย่างเต็มที่ในแต่ละด้านของความคิด โดยไม่ยึดติดอยู่กับความคิดด้านใดด้านหนึ่ง หรือการมีอคติเนื่องจากการสร้างกฎระเบียบในการใช้ความคิดร่วมกันระหว่างคนหลายคน ทำให้เกิดความคิดร่วมกันที่มีประสิทธิภาพ

1.5 วิธีการคิดเทคนิคการคิดแบบหมวกหกใบ

กัสมา สิทธิกุล (2547: 18-21) กล่าวถึง การคิดแบบหมวกหกใบมีวิธีการคิด 2 แบบ ได้แก่

1. การคิดอย่างมีระบบ เป็นการกำหนดลำดับหมวก การคิดเพื่อค้นหาเรื่องที่ต้องการเหมาะสำหรับการนำไปใช้ในเรื่องที่ต้องพิจารณาอย่างรวดเร็ว และเรื่องที่ต้องการคิดอย่างละเอียด หมวกการคิดแต่ละสีอาจจะถูกนำมาใช้หลายครั้ง ขึ้นอยู่กับความจำเป็น การจัดลำดับหมวกการคิดมี 2 วิธี คือ จัดไว้ล่วงหน้า และจัดขณะที่กำลังดำเนินการ เอ็ดเวิร์ด เดอ โบโน ได้เสนอตัวอย่างการจัดลำดับการใช้หมวกสีสำหรับสถานการณ์ต่าง ๆ เพื่อแสดงให้เห็นว่าจัดลำดับอย่างไรบ้าง ทั้งนี้การเลือกลำดับการใช้หมวกสีจะขึ้นอยู่กับผู้คิดหรือกลุ่ม ดังนี้

1.1 ความคิดริเริ่ม

1.1.1 หมวกสีฟ้า หมายถึง เน้นและกำหนดเรื่อง

1.1.2 หมวกสีขาว หมายถึง เรารู้อะไรบ้างกับสถานการณ์

1.1.3 หมวกสีเขียว หมายถึง เสนอความคิด

1.2 การประเมินอย่างรวดเร็ว

- 1.2.1 หมวกสีเหลือง หมายถึง มีประโยชน์หรือคุณค่าอะไรบ้าง
- 1.2.2 หมวกสีฟ้า หมายถึง การสรุปข้อดี
- 1.3 การประเมิน
  - 1.3.1 หมวกสีเหลือง หมายถึง มีประโยชน์หรือมีคุณค่าอะไรบ้าง
  - 1.3.2 หมวกสีดำ หมายถึง มีอุปสรรคหรืออันตรายอะไรบ้าง
- 1.4 การปรับปรุง
  - 1.4.1 หมวกสีดำ หมายถึง มีจุดอ่อนอะไรบ้าง
  - 1.4.2 หมวกสีเขียว หมายถึง จะเอาชนะจุดอ่อนได้อย่างไร
- 1.5 การอธิบาย
  - 1.5.1 หมวกสีขาว หมายถึง รู้อะไรบ้างเกี่ยวกับสถานการณ์นี้
  - 1.5.2 หมวกสีเขียว หมายถึง มีคำอธิบายอย่างไรได้บ้าง
- 1.6 การปฏิบัติ
  - 1.6.1 หมวกสีแดง หมายถึง รู้สึกว่าควรทำอะไร
  - 1.6.2 หมวกสีดำ หมายถึง มีอุปสรรคและอันตรายอะไรบ้าง
- 1.7 การเลือก
  - 1.7.1 หมวกสีเขียว หมายถึง มีทางเลือกอะไรบ้าง
  - 1.7.2 หมวกสีเหลือง หมายถึง มีจุดดีอะไรบ้างเกี่ยวกับทางเลือก
  - 1.7.3 หมวกสีดำ หมายถึง มีจุดไม่ดีอะไรบ้างเกี่ยวกับทางเลือก
  - 1.7.4 หมวกสีแดง หมายถึง รู้อย่างไร
- 1.8 การประเมินขั้นสุดท้าย
  - 1.8.1 หมวกสีดำ หมายถึง เป็นไปได้หรือไม่คุ้มหรือไม่มีอันตรายอะไร
  - 1.8.2 หมวกสีแดง หมายถึง ตอนนี้เรารู้สึกอย่างไร
- 1.9 ออกแบบ
  - 1.9.1 หมวกสีฟ้า หมายถึง งานออกแบบมีอะไรบ้าง
  - 1.9.2 หมวกสีเขียว หมายถึง จะมีแบบอย่างไรได้บ้าง
  - 1.9.3 หมวกสีแดง หมายถึง รู้สึกอย่างไรกับแบบแต่ละแบบ
- 1.10 การเลือก
  - 1.10.1 หมวกสีเขียว หมายถึง มีทางเลือกอะไรบ้าง
  - 1.10.2 หมวกสีเหลือง หมายถึง แต่ละทางเลือกมีประโยชน์อะไรบ้าง
  - 1.10.3 หมวกสีดำ หมายถึง แต่ละทางเลือกมีข้อบกพร่องและปัญหาอะไรบ้าง

1.11 การระมัดระวัง

1.11.1 หมวดสีฟ้า หมายถึง กำลังพิจารณาอะไร

1.11.2 หมวดสีขาวย หมายถึง รู้อะไรบ้าง

1.11.3 หมวดสีดำ หมายถึง ต้องระมัดระวังตรงจุดไหนบ้าง

1.12 การตัดสินใจ

1.12.1 หมวดสีเขียว หมายถึง มีทางเลือกอะไรบ้าง

1.12.2 หมวดสีฟ้า หมายถึง ทางเลือกแต่ละทางเหมาะสมกับความต้องการ

แล้วหรือยัง

1.12.3 หมวดสีแดง หมายถึง จะเลือกทางเลือกใด

1.13 การแก้ปัญหา

1.13.1 หมวดสีฟ้า หมายถึง การกำหนดปัญหา

1.13.2 หมวดสีขาวย หมายถึง ข้อมูลข่าวสาร

1.13.3 หมวดสีเขียว หมายถึง คำตอบที่เป็นไปได้

1.13.4 หมวดสีเหลือง หมายถึง ความเป็นไปได้ของแต่ละคำตอบ

1.13.5 หมวดสีดำ หมายถึง จุดอ่อนของแต่ละคำตอบ

1.13.6 หมวดสีขาวย หมายถึง การเปรียบเทียบคำตอบกับข้อมูลข่าวสาร

คำตอบเป็นไปได้หรือไม่โดยพิจารณาจากข้อมูลข่าวสารที่มีอยู่

1.13.7 หมวดสีฟ้า หมายถึง เลือกคำตอบและดำเนินการ

1.14 การสร้างสรรค์

1.14.1 หมวดสีฟ้า หมายถึง การอธิบายความจำเป็นของการสร้างสรรค์

1.14.2 หมวดสีขาวย หมายถึง ข้อมูลที่เกี่ยวข้อง

1.14.3 หมวดสีเขียว หมายถึง เสนอความคิด

1.14.4 หมวดสีเหลือง หมายถึง ประโยชน์จากความคิด

1.14.5 หมวดสีดำ หมายถึง ข้อบกพร่องของความคิด

1.14.6 หมวดสีขาวย หมายถึง ความรู้สึกต่อความคิด

1.15 การค้นหา

1.15.1 หมวดสีฟ้า หมายถึง ระบุเรื่องที่ต้องการค้นหา

1.15.2 หมวดสีขาวย หมายถึง ข้อมูลข่าวสารที่มีประโยชน์

1.15.3 หมวดสีเขียว หมายถึง มีสมมติฐานอะไรบ้าง

1.15.4 หมวกสีขาว หมายถึง การค้นหาเพิ่มเติมภายในสมมติฐาน

1.15.5 หมวกสีฟ้า หมายถึง การสรุป

1.16 การตัดสินใจ

1.16.1 หมวกสีฟ้า หมายถึง การระบุความจำเป็นในการตัดสินใจ

1.16.2 หมวกสีเขียว หมายถึง การเสนอและทบทวนทางเลือก

1.16.3 หมวกสีขาว หมายถึง การประเมินสถานการณ์

1.16.4 หมวกสีเหลือง หมายถึง การประเมินความเหมาะสมของทางเลือกต่างๆ

1.16.5 หมวกสีดำ หมายถึง การประเมินความไม่เหมาะสมของทางเลือก

ต่างๆ

1.16.6 หมวกสีขาว หมายถึง การประเมินการตัดสินใจ

1.17 การสื่อสาร

1.17.1 หมวกสีฟ้า หมายถึง สิ่งต้องการสื่อสาร

1.17.2 หมวกสีเขียว หมายถึง วิธีการต่างๆ ที่จะสื่อสาร

1.17.3 หมวกสีแดง หมายถึง การเลือกวิธีการสื่อสาร

1.17.4 หมวกสีดำ หมายถึง การประเมินวิธีการสื่อสาร

2. การคิดแบบไม่มีระบบ เป็นการคิดที่ใช้หมวกการคิดหกใบด้วยการคิดแบบใดแบบหนึ่ง และขอให้เปลี่ยนความคิดจากหมวกสีใดสีหนึ่งไปในเวลาที่กำหนดไว้ ซึ่งสามารถเปลี่ยนแบบการคิดสลับไปมา ไม่จำกัดการใช้สีหมวกการคิดแต่ละสีจนสามารถสรุปผลการคิดตามจุดมุ่งหมายที่กำหนดไว้เป็นวิธีคิดที่ถูกนำไปใช้มากที่สุด

วิธีการคิดแบบหมวกหกใบ บังอร พรหมณ์ฤกษ์ (2544 : 61- 64) เริ่มต้นด้วยการสมมติหมวกสีต่างๆ กันหกใบ และดำเนินไปตามแบบของความคิดที่หมวกสีนั้นเป็นตัวแทนอยู่ ผู้คิดอาจเลือกหมวกหรือถูกขอร้องให้ใส่หมวกสีใดสีหนึ่ง หรืออาจถูกขอร้องให้ถอดหมวกสีที่ใส่อยู่ออกได้ ทุกคนสามารถใส่หมวกหรือแสดงความคิดเห็นในด้านต่างๆ ที่ถูกกำหนดให้ สีหมวกแต่ละใบจะเป็นตัวแทนของความคิดแต่ละด้าน คือ

2.1 หมวกสีขาว (ข้อมูล) ขาวดังกระดาษ กระดาษมีความเป็นกลาง และใช้บรรจุข้อมูล หมวกสีขาวจะเป็นการวิเคราะห์ข้อมูลข่าวสารต่างๆ อย่างเป็นกลาง โดยไม่ใช้อารมณ์ เมื่อเราใช้หมวกสีขาวทุก ๆ คน ให้ข้อมูลต่างๆ เกี่ยวกับเรื่องนั้น ๆ ถ้าข้อมูลใดมีข้อขัดแย้งเกิดขึ้น ก็เอาข้อมูลนั้น มาวางเรียงกันไว้ด้วยกัน แล้วทำการตรวจสอบข้อมูลเหล่านั้นอีกทีหนึ่ง เช่น การบินไทย ไปสิงคโปร์ เครื่องออกเวลา 09.00 น. ของทุกวัน จะไม่มีการตัดข้อมูลที่ขัดแย้งออก ไม่มีการโต้แย้งหรือถกเถียงกันในระหว่างการใช้หมวกสีขาวนี้

2.2 หมวกสีแดง ให้เสรีภาพแก่ผู้ใช้หมวกสีแดงนี้ได้แสดงอารมณ์ความรู้สึก ออกมาได้ อย่างเต็มที่ รวมทั้งกลางสังหรณ์ สัญชาติญาณ การหยั่งรู้ รสนิยม ก็สามารถแสดงออกมา ในช่วงนี้ ได้อย่างถูกต้อง เพราะความรู้สึกเหล่านี้เป็นสิ่งที่ทรงพลัง และมีอยู่จริงในการแสดงออกซึ่งอารมณ์ ความรู้สึก สัญชาติญาณเหล่านี้ ไม่จำเป็นต้องหาเหตุผลมาอธิบายสนับสนุน เช่น ท่านประธาน ครับ หมวกสีแดงผมก็คือ ท่านประธานไม่เคยคิดที่จะฟังความคิดของใครเลยในที่ประชุมแห่งนี้ สี แดงเป็นสีของไฟ ความอบอุ่นและอารมณ์ความรู้สึก หมวกสีแดงทำให้การแสดงออกของอารมณ์ ความรู้สึกเป็นสิ่งที่ถูกต้องมากขึ้น ตามปกติแล้วในการอภิปรายปัญหานั้น ๆ ไม่ควรจะแสดงอารมณ์ ความรู้สึกออกมาภายนอก นอกจากจะมีเหตุผลสนับสนุน แต่เมื่อใช้หมวกสีแดง ก็ไม่ต้องอธิบาย ชี้แจงเหตุผลของความรู้สึกเช่นนั้น แต่จะแสดงอารมณ์ความรู้สึกสัญชาติญาณจริงออกมาอย่างเต็มที่ เช่น ฉันรู้สึกว่าเขาเหมาะสมสำหรับ งานนี้มาก หมวกแดงจะแสดงถึงอารมณ์ ความรู้สึกในขณะนั้น ตั้งแต่เริ่มจนจบการประชุม โดยผู้แสดงความรู้สึกนั้น ไม่ต้องกล่าวคำขอโทษ หรือไม่ต้องรู้สึกผิด

2.3 หมวกสีดำ เป็นหมวกที่ใช้กันมากที่สุด และอาจจะมีคุณค่ามากที่สุดด้วยสีดำ เป็น สีเสื้อผู้พิพากษา ผู้ทำการประเมินสิ่งต่าง ๆ อย่างสุ่มรอบคอบ ระมัดระวัง และไม่เพื่อฝัน สีดำ แสดงถึงความมืดครึ้ม และด้านลบ หมวกสีดำจึงเป็นเรื่องของการระมัดระวัง การจัดการเกี่ยวกับ ความเสี่ยง และไม่ต้องการทำสิ่งใดก็ตามที่จะทำให้ตัวเองหรือผู้อื่นเดือดร้อน จะใช้หมวกสีดำเพื่อ ตรวจตรา สิ่ง ๆ นั้น ว่าเหมาะสมกับข้อมูล ประสพการณ์ วัตถุประสงค์ คุณค่าและจริยธรรมที่เรา มีอยู่หรือไม่ เช่น ผมไม่ เข้าใจว่าความคิดนั้น จะเกิดตามมาจากสิ่งที่คุณเล่าให้ฟังได้อย่างไร

ปัญหาที่เกิดขึ้น คือ คนจะชอบวิพากษ์วิจารณ์ และมักจะใช้หมวกสีดำมากเกินไป ดังนั้น จึงจำเป็นต้องแยกประโยชน์ของหมวกดำที่มีการใช้อย่างเหมาะสม และแยกโทษของการใช้หมวก ดำมากเกินไป หมวกดำส่วนใหญ่ก็คือ การวิพากษ์วิจารณ์นั่นเอง เหมือนกับอาหาร ถึงแม้ว่าอาหาร จะเป็นสิ่งสำคัญ แต่ถ้ากินอาหารมากเกินไปย่อมก่อให้เกิดโทษ ยารักษาโรคเป็นสิ่งดี แต่ถ้ากินมาก เกินไปก็จะก่อให้เกิดอันตรายได้

2.4 หมวกสีเหลือง หมายถึง ความสว่างไสวและด้านบวก หมวกสีเหลืองจึงเป็น การมองโลกในแง่ดี ในแง่บวก แสดงถึงความเป็นไปได้ ความหวัง ความมั่นใจว่าทำได้ นอกจากนี้ ยังหมายถึง เหตุผลในการยอมรับ เช่น อีกในไม่ช้าประเทศของเราก็จะสามารถผ่านวิกฤตทาง เศรษฐกิจในยุค ไอเอ็มเอฟไปได้เป็นอย่างดี

เนื่องจากหมวกสีเหลือง เป็นการอ้างเหตุผลด้านบวก และสีเหลืองเป็นสัญลักษณ์ของ แสงแดดและการคิดมองโลกในแง่ดี เมื่อสวมหมวกสีเหลือง คนทุกคนก็จะคิดไปในแนวของ ประโยชน์และคุณค่าความพยายามที่จะจัดการหรือทำสิ่ง ๆ หนึ่ง ให้สำเร็จลุล่วงไปด้วยดี

ทั้งหมวกสีเหลืองและหมวกสีดำ จำเป็นจะต้องอาศัยเหตุผลมาสนับสนุนด้วยก็คือ เราต้องอธิบายเหตุผลขยายคำพูดของเราให้เห็นชัดเจนขึ้น แต่หมวกสีเหลืองจะทำได้ยากกว่าหมวกสีดำ เพราะธรรมชาติของมนุษย์นั้นย่อมจะมองหาข้อเสีย ปัญหาอุปสรรคและอันตรายต่าง ๆ ได้มากกว่าที่จะมองหาคุณค่าหรือประโยชน์จริง ๆ ของสิ่ง ๆ นั้น

2.5 หมวกสีเขียว เป็นสัญลักษณ์ของความพยายามสร้างสรรค์ ความเขียวก็คือ หญ้า พืช ต้นไม้ ความอุดมสมบูรณ์ ความเจริญเติบโต หมวกสีเขียวจึงหมายถึงความคิดสร้างสรรค์ ความคิดใหม่ ๆ และแนวทางการเลือกใหม่ ๆ หมวกสีเขียวจะไปพร้อมกับการกระตุ้นให้คิดริเริ่ม แปลก ๆ ใหม่ ๆ และการเคลื่อนไหวไปข้างหน้าของความคิดต่าง ๆ ความเป็นไปได้ต่าง ๆ นี้ จะครอบคลุมถึงการคิดสร้างสรรค์ในวิทยาศาสตร์ การรับรู้และการจัดระเบียบ ความคิดและข้อมูลต่าง ๆ ความเป็นไปได้ต่าง ๆ เช่น ถ้าเราเป็นอธิการบดี เราจะปรับปรุงมหาวิทยาลัย ในด้านใดบ้าง

2.6 หมวกสีฟ้า คือ หมวกใบสุดท้าย สีฟ้านั้นเยือกเย็น และยังเป็นสีแห่งท้องฟ้า ซึ่งอยู่เหนือสรรพสิ่งทั้งหลาย เป็นการมองภาพรวมของสิ่งต่าง ๆ หมวกสีฟ้าจะเกี่ยวข้องกับการควบคุม และการจัดระเบียบของกระบวนการคิด และขั้นตอนของการใช้หมวกสีอื่น ๆ และหมวกสีฟ้าเป็นสัญลักษณ์ของการคิดเกี่ยวกับการคิดเหมือนนาฬิกาที่พยายามควบคุมดนตรีของเขาให้ดีที่สุด ดังนั้น หมวกสีฟ้า จึงเป็นตัวแทนของการควบคุมกระบวนการคิดให้ประสานกลมเกลียวเป็นอย่างดี ตามธรรมเนียมแล้ว ผู้ใช้หมวกสีฟ้า คือ ประธาน หรือผู้ช่วย แต่พวกเราทุกคนก็สามารถที่จะให้ ความคิดเห็นเกี่ยวกับกระบวนการคิดได้ ภายใต้อหมวกสีฟ้า นอกจากนี้ ดีกรอบประเด็นคำถามให้ถูกต้องด้วย ต่อจากนั้น หมวกสีฟ้ามีหน้าที่ทำข้อสรุป มองภาพรวมและหาข้อยุติ เมื่อการประชุมสิ้นสุดลง เช่น โดยหมวกสีฟ้าแล้ว ผมขอแสดง ความเห็นว่า ข้อโต้แย้งของคุณแดงไม่ตรงประเด็นกับเรื่องที่เรากำลังพิจารณาอยู่ขณะนี้

ในทางปฏิบัติจริง ๆ แล้ว จะพูดถึงหมวกในแง่ของสีเท่านั้น โดยจะไม่เอ่ยถึงหน้าที่ของหมวกแต่ละใบเลย ด้วยเหตุผลว่า ถ้าถามคนบางคนเกี่ยวกับความรู้สึกชอบหรือไม่ชอบต่อสิ่ง ๆ หนึ่งนั้น จะไม่ได้รับคำตอบที่แท้จริง เพราะคนทั่วไปจะคิดว่า การแสดงความรู้สึกออกมาตรง ๆ เช่นนั้น เป็นการผิด แต่ถ้าใช้คำว่าหมวกแดงจะดูเป็นกลาง ๆ ดีกว่าร้องขอให้คนบางคนถอดหมวกคำออกชั่วคราวหนึ่ง ใต้ง่ายมากกว่าที่จะขอให้คนเหล่านั้นหยุดคิดในทางลบเสียที ความเป็นกลางของสีต่าง ๆ เหล่านั้น จะทำให้คนใช้หมวกได้โดยไม่ต้องขวยเงินอับอาย เพราะการกล่าวถึงสีหมวกแทนบทบาทหน้าที่ของหมวกจะทำให้เกิดความรู้สึกว่า การประชุมระดมความคิด ที่กำลังดำเนินอยู่ เป็นเพียงเกมที่มีกฎแน่ชัด โดยไม่เป็นการกระทบศักดิ์ศรีและไม่เป็นการเสียน้ำ แต่ประการใด

สรุปได้ว่า วิธีการคิดแบบเทคนิคหมวกหกใบ จะเริ่มด้วยการสมมติให้บุคคล สวมบทบาทตามหมวกที่สวมอยู่ทั้ง 6 สี ได้แก่ สีขาว สีแดง สีดำ สีเหลือง สีเขียว และสีฟ้า จะใช้แทนการคิดที่แตกต่างกัน 6 แบบ จะเกี่ยวกับข้อมูลที่เป็นจริง อารมณ์ ความรู้สึก ข้อมูลในทางบวก ข้อมูลในทางลบ การคิดสร้างสรรค์ คิดแก้ปัญหา และการควบคุมการคิดให้เป็นไปในทิศทาง เป็นวิธีการคิดอย่างเป็นระบบ เป็นวิธีการคิดพิจารณาใคร่ครวญถึงเรื่องต่าง ๆ อย่างรอบคอบ โดยแบ่งความคิดตามสีของหมวกออกเป็น 6 ด้าน เพื่อให้สะดวกและสามารถมองเห็นภาพได้ชัดเจน ผู้คิดจะสวมหมวกหรือบทบาทการคิดตามสี ของหมวกในแต่ละด้านที่กำหนด ทำให้เกิดอิสระทางความคิดของหมวก จะสอดคล้องกับหน้าที่เฉพาะของหมวกด้วย

1.6 เทคนิคการคิดแบบหมวกหกใบ

จุดเด่นที่สุดของการคิดแบบหมวกหกใบ คือ เป็นการเปิดโอกาสให้มีการสวมบทบาทนักคิด ผู้คิดจะภาคภูมิใจในการเล่นแต่ละบทบาท แต่หากปราศจากหมวกที่มีลักษณะเป็นทางการแล้ว คนก็จะยึดติดอยู่กับการคิดแบบใดแบบหนึ่งอย่างถาวร

การนำระบบเทคนิคการคิดแบบหมวกหกใบมาใช้ เป็นเรื่องที่สะดวก จึงไม่จำเป็นต้องพยายามจดจำถึงความคิดแตกต่างของหมวกทั้งหกใบ เนื่องจากความแตกต่างเหล่านี้เห็นได้ชัดเจน ดังนั้น จึงสามารถจดจำสาระสำคัญของหมวกแต่ละใบได้โดยง่าย ยิ่งภายในหน่วยงานหนึ่ง ๆ เรียนรู้ความหมายของเทคนิคการคิดแบบหมวกหกใบมากเพียงใด ก็ยังมีการนำหมวกมาใช้บ่อยเพียงนั้น เพราะความจริงก็คือเราไม่มีภาษาง่าย ๆ แต่ก็ควรมองว่าระบบดังกล่าวจะช่วยให้ความเฉื่อยฉลาด ที่เรากฎกฏมิจ มีประสิทธิผลมากกว่าที่เป็นอยู่ ยิ่งบุคคลใดมีพรสวรรค์ โดยธรรมชาติอยู่แล้ว จะยิ่งได้ประโยชน์มากกว่าคนที่ต้องบังคับตัวเองด้วยกฎระเบียบ

พวงผกา โกมุติกานนท์ (2544 : 42 – 44) กล่าวถึง เทคนิคการคิดแบบหมวกหกใบว่ามีเทคนิค ดังนี้

1. หมวกสีขาว

ให้จินตนาการถึงคอมพิวเตอร์ที่ให้แต่ข้อเท็จจริงและตัวเลขที่เราต้องการ คอมพิวเตอร์เป็นกลางและปราศจากอคติ ไม่มีการตีความ ไม่มีการแสดงความคิดเห็น เมื่อสวมหมวกสีขาว ผู้ฝึกคิดจะต้องทำตัวเลียนแบบคอมพิวเตอร์

ในทางปฏิบัติแล้ว ระบบข้อมูลมี 2 ชั้น ชั้นแรกเป็นข้อเท็จจริงที่ผ่านการ ตรวจสอบและพิสูจน์แล้ว หรือเรียกว่าข้อเท็จจริงชั้นแรก ส่วนชั้นที่ 2 เป็นข้อเท็จจริงที่เชื่อกันว่าจริง แต่ยังไม่ผ่าน การตรวจสอบอย่างถี่ถ้วน หรือเรียกว่า ข้อเท็จจริงชั้นรอง

การคิดแบบหมวกสีขาว เป็นการคิดที่มีระเบียบวินัยและมีทิศทางแน่ชัด ผู้ฝึกคิดจะต้องพยายามเป็นกลาง และมองสิ่งต่าง ๆ อย่างปราศจากอคติ โดยนำเสนอในรูปของข้อมูลเท่านั้น

2. หมวกสีแดง

เมื่อสวมหมวกสีแดง ผู้ฝึกคิดสามารถใช้อารมณ์ความรู้สึกที่เป็นเรื่องชอบธรรม และถือเป็นส่วนสำคัญส่วนหนึ่งของการคิด

หมวกสีแดง ช่วยเปิดทางให้ผู้ฝึกคิดสามารถเข้าและออกจากสภาวะของความรู้สึกได้อย่างสะดวก ซึ่งปกติแล้วผู้ฝึกคิดย่อมไม่อาจทำได้หากปราศจากหมวกใบนี้ เมื่อผู้ฝึกคิดสวมหมวกสีแดง ก็ไม่ควรพยายามตัดสินอารมณ์ ความรู้สึก หรือหาเหตุผลมาสนับสนุนแต่อย่างใด

หมวกสีแดงครอบคลุมความรู้สึกกว้าง ๆ 2 แบบ แบบแรกคือความรู้สึกปกติที่รู้จักกันดี นับตั้งแต่ความรู้สึกอันแรงกล้า เช่น ความหวาดกลัว ความไม่ชอบใจจนถึงความรู้สึกที่ละเอียดอ่อนกว่านั้น เช่น ความพะวงสงสัย แบบที่สองคือ การตัดสินสิ่งต่าง ๆ อย่างซับซ้อน ซึ่งจะต้องอาศัย ความรู้สึกที่ละเอียดอ่อน เช่น สัญชาติญาณ การหยั่งรู้ ความรู้สึกสำนึก รสนิยม ความรู้สึกสุนทรีย์ และความรู้สึกอื่น ๆ ที่ยากจะระบุชัดเจนไปได้ เมื่อความคิดเห็นใดก็ตาม มีความรู้สึก เหล่านี้รวมอยู่ด้วย ความคิดเห็นนั้นก็ถือว่าอยู่ภายใต้หมวกสีแดง

3. หมวกสีดำ

การคิดภายใต้หมวกสีดำเป็นการมุ่งประเมินค่าในทางลบ ผู้ฝึกคิดด้วยหมวกสีดำจะคอยชี้ว่าจุดผิดพลาด ไม่ถูกต้อง และมีข้อบกพร่อง คอยชี้ว่า สิ่งต่าง ๆ นั้น ไม่สอดคล้องกับประสบการณ์ และความรู้ที่เคยได้รับมาอย่างไร เหตุใดสิ่งต่าง ๆ จึงใช้การไม่ได้ มีความเสี่ยงและอันตรายอย่างไร มีข้อผิดพลาดอย่างไร

การคิดด้วยหมวกสีดำมิใช่การใช้การโต้เถียง และไม่ควรจะเป็นเช่นนั้น แต่การคิดแบบนี้เป็นการพยายามอย่างมีเป้าหมาย เพื่อคิดถึงองค์ประกอบแง่ลบด้วย

หมวกสีดำจะชี้ข้อบกพร่องของกระบวนการคิดและวิธีคิดนั้น ๆ ตัดสินความคิดด้วยอดีต เพื่อดูว่าสิ่งต่าง ๆ สอดคล้องกับสิ่งที่เคยรับรู้มามากน้อยเพียงใด

4. หมวกสีเหลือง

การคิดด้วยหมวกสีเหลือง เป็นการคิดในทางบวกและในทางสร้างสรรค์ สีเหลืองเป็นสัญลักษณ์ของความสว่างไสว เจิดจ้า แจ่มใส และการมองโลกในแง่ดี

หมวกสีเหลืองจะครอบคลุมแง่บวกในเชิงบวก นับตั้งแต่แง่บวกเชิงตรรกะ ไปจนถึง ในเชิงปฏิบัติซึ่งมีความผันผวนลักษณะอยู่ ณ จุดหนึ่ง และความหวังอยู่อีกจุดหนึ่ง

หมวกสีเหลืองทำหน้าที่พิสูจน์ เสาะหาคุณค่าและประโยชน์ จากนั้นจึงหาเหตุผลมาสนับสนุนคุณค่าและประโยชน์ดังกล่าว หมวกสีเหลืองพยายามแสดงทัศนคติในแง่ดีที่น่าเชื่อถือ แต่ก็ไม่จำเป็นต้องจำกัดอยู่กับแนวทางนี้เสมอไป โดยอาจจะเป็นการเสนอทัศนะ เชิงบวกอื่น ๆ ที่มีความเหมาะสมมากน้อยตามลำดับ

หมวกคิดนี้เป็นการคิดในเชิงก่อและให้กำเนิดสิ่งใหม่ ๆ แล้วจากหมวกสีเหลือง จึงจะกลายเป็นข้อเสนอและข้อเสนอแนะที่เป็นรูปธรรม หมวกสีเหลืองเกี่ยวข้องกับการปฏิบัติการ และการทำให้สิ่งต่าง ๆ อุบัติขึ้น ประสิทธิภาพ คือ เป้าหมายของการคิดสร้างสรรค์ภายใต้หมวก สีเหลือง

นอกจากนี้การคิดภายใต้หมวกสีเหลือง ยังสามารถจะเป็นการคาดคะเน หรือการมองหาโอกาส การมีภาพฝัน และความใฝ่ฝันได้อีกด้วย

5. หมวกสีเขียว

การคิดแบบหมวกสีเขียวเป็นการคิดริเริ่ม ผู้สวมหมวกสีเขียว คือ ผู้ที่จะสร้างสิ่งต่าง ๆ ดังนั้น คนอื่นที่อยู่รอบ ๆ จึงจำเป็นต้องปฏิบัติต่อผลของการคิดแบบนี้ ในฐานะผลิตภัณฑ์ริเริ่มจะเป็นการดี อย่างยิ่งหากทั้งผู้คิดและผู้ฟังสวมหมวกสีเขียวด้วยกันทั้งคู่

สีเขียวเป็นสัญลักษณ์ของความอุดมสมบูรณ์ การเจริญเติบโต และคุณค่าแห่งเมล็ดพันธุ์ “การค้นหาทางเลือก” เป็นวิถีทางพื้นฐานของการคิดด้วยหมวกสีเขียว โดยจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องไปให้ไกลกว่าสิ่งที่เคยรับรู้มา สิ่งที่แจ่มชัด และเป็นที่ยอมรับพอใจอยู่แล้ว

การหยุดเพื่อคิดริเริ่ม จะทำให้ผู้ฝึกคิดด้วยหมวกสีเขียวสามารถหยุด ณ จุดหนึ่งจุดใด โดยไม่จำเป็นต้องมีเหตุผลรองรับ ทั้งนี้เพื่อความมีความคิดอื่น ๆ ที่พอจะเป็นไปได้บ้างหรือไม่ หมวกคิด สีเขียวหมายถึง “การเคลื่อนไหวไปข้างหน้า” ผู้ฝึกคิดจะต้องพยายามเคลื่อนไปข้างหน้าจาก ความคิดหนึ่งไปสู่อีกความคิดหนึ่ง เพื่อค้นหาความคิดใหม่ ๆ

6. หมวกสีฟ้า

หมวกสีฟ้าเป็นหมวก “ควบคุม” ผู้ฝึกคิดด้วยหมวกสีฟ้าจะจัดระบบการคิด ด้วยตนเอง การคิดด้วยหมวกสีฟ้าเป็นการคิดเกี่ยวกับการคิดอันเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับการสืบค้น ในเรื่องนั้น ๆ

ผู้ฝึกคิดด้วยหมวกสีฟ้า ก็เปรียบได้กับวาทยากรในวงออเคสตรา โดยจะทำหน้าที่บอกให้มีการสวมหมวกสีต่าง ๆ จะกำหนดทิศทางความคิดที่จะต้องดำเนินไป เป็นผู้กำหนดจุดสนใจ ระบุปัญหา และวางแนวคำถาม หมวกสีฟ้าจะเป็นตัวกำหนดงานคิดที่ควรกระทำ หมวกคิดนี้ จะรับผิดชอบในการย่อ มองภาพรวม และสรุป โดยสิ่งนี้อาจจะเกิดขึ้นเป็นระยะ ๆ ในระหว่างช่วงเวลาของการคิด หรือ ณ จุดจบก็ได้

นอกจากนี้หมวกสีฟ้ายังทำหน้าที่ตรวจสอบการคิด และทำให้มั่นใจได้ว่า กฎของเกมการคิดนี้ได้ดำเนินไปอย่างดี คอยยุติข้อโต้เถียง รวมทั้งบังคับให้มีการรักษาวินัย

หมวกคิดนี้ยังใช้เพื่อการขัดจังหวะในบางโอกาสได้ เพื่อขอร้องให้มีการสวมหมวก สีหนึ่ง สีใด และเพื่อกำหนดลำดับขั้นตอนการคิด ซึ่งควรได้รับการปฏิบัติตามเช่นเดียวกับการเดินรำ ตามจังหวะที่กำหนดไว้แล้ว

สรุปได้ว่า การคิดแบบหมวกหกใบ เป็นการแสดงบทบาทการคิดตามสีของหมวกที่ตนสวมอยู่ ได้แก่ หมวกสีขาว ความเป็นกลาง คิดถึงข้อเท็จจริงแท้ ๆ ตัวเลข และข้อมูลข่าวสาร หมวกสีแดง อารมณ์ ความรู้สึก รวมไปถึงญาณหยั่งรู้ หมวกสีดำ วิกฤตการณ์ในทางลบและให้เหตุผล ด้านลบ และเหตุผลในการปฏิเสธ หมวกสีเหลือง มองโลกในแง่ดี ใช้ทักษะ ในเชิงบวก และ พิจารณาความเป็นไปได้ ความมั่นใจ

1.7 การใช้เทคนิคการคิดแบบหมวกหกใบในการจัดกิจกรรมการเรียนการสอน

วิชาสังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม

พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พุทธศักราช 2542 มีจุดเน้นในส่วนที่เกี่ยวข้องกับการจัดกระบวนการเรียนรู้ คือ เน้นกระบวนการคิดและการแก้ปัญหา โดยมุ่งให้ผู้เรียนได้เรียนรู้จากประสบการณ์จริง ฝึกการปฏิบัติให้ทำได้ คิดเป็น ทำเป็น และการประยุกต์ความรู้มาใช้เพื่อป้องกันและแก้ปัญหา (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, 2542 : 13) โดยเฉพาะการสอนให้ผู้เรียนได้พัฒนากระบวนการคิดนั้น มีความเหมาะสมกับสภาพของสังคมที่มีการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว ทั้งทางด้านเศรษฐกิจ และความเจริญก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีต่าง ๆ เนื่องจากการคิดเป็นปฏิกริยาของจิตมนุษย์ ซึ่งช่วยให้แต่ละคนสามารถปรับตัวเข้ากับสังคมและสิ่งแวดล้อม และยังช่วยให้แต่ละคนเกิดความพยายามและสัมฤทธิ์ผลในจุดหมายที่ ต้องการ สิเทอรัม(Siturm, 1974 : 1)

วิชาสังคมศึกษาเป็นวิชาที่มีเป้าหมายในการศึกษา คือ การเตรียมพลเมืองที่ดี รู้จักวิเคราะห์ปัญหาของเศรษฐกิจและสังคมที่เกี่ยวข้องกับชีวิตประจำวัน สามารถตัดสินใจอย่างมีเหตุผล เลือกแนวทางปฏิบัติที่ถูกต้อง และปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อมได้ ตลอดจนมีส่วนร่วมในกิจกรรมของ บ้านเมืองทั้งในระดับชุมชน ประเทศและโลก โดยธรรมชาติของวิชาสังคม จะเต็มไปด้วยประเด็นปัญหาต่าง ๆ ที่ต้องการใช้การคิดพิจารณาไตร่ตรองอย่างรอบคอบ มีเหตุผลในการตัดสินใจ สามารถป้องกันปัญหาและแก้ปัญหา มีข้อมูล มีหลักฐานมายืนยันในการสรุปปัญหานั้น ได้อย่างถูกต้อง

ดังนั้น การจัดกิจกรรมการเรียนการสอนเพื่อให้ผู้เรียนเกิดทักษะการคิดนั้น ต้องทำให้ผู้เรียนเกิดความเข้าใจในทักษะของการคิด อันเป็นการทำให้ผู้เรียนรู้จักคิดแก้ปัญหา โดยใช้วิธีการและขั้นตอนจนติดเป็นนิสัย เมื่อประสบกับปัญหาใด ๆ ในภษาหน้า ก็จะไม่ตกใจจนเกินไป แต่สามารถระลึกถึงวิธีการ และขั้นตอนการคิดได้ และสามารถแก้ปัญหาเหล่านั้นได้ (สาโรช บัวศรี, 2523 : 10) ในแต่ละขั้นตอนของการจัดกิจกรรมการเรียนการสอน จะต้องใช้การคิดเป็นองค์ประกอบ ซึ่งผู้เรียนมักจะนำความรู้ของตนเอง หรือมีการคิดในแบบใดแบบหนึ่งเข้าไปเกี่ยวข้อง ทำให้ไม่มองสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง จึงทำให้การแยกแยะ การสืบค้นหาสาเหตุ เสนอทางเลือกในการ

แก้ปัญหามาตรงกับสภาพของปัญหา จึงทำให้แก้ปัญหาก็หรือการคิดได้ไม่ตรงจุดที่ต้องการ และไม่สามารถนำไปปฏิบัติได้จริง

การให้ผู้เรียนได้รู้จักคิดแก้ปัญหาก็ได้ผลดีนั้น ต้องขจัดอุปสรรคที่สำคัญของการคิดในแต่ละบุคคลที่มักจะยึดติดกับการคิดแบบใดแบบหนึ่ง กล่าวคือ มีการคิดหลายแบบปนในเวลาเดียวกัน เช่น อารมณ์ ความรู้สึก ข้อมูลข่าวสาร เหตุผล ความหวัง และความคิดสร้างสรรค์ จึงเปรียบเทียบเราพยายามเลี้ยงลูกบอลหลายลูกไปพร้อมกัน เดอโบโน (De.bono. 2535 : 4) ดังนั้นแนวคิดที่จะช่วยให้ผู้เรียนสามารถคิดแบบเดียวในช่วงเวลาหนึ่ง ๆ สามารถแยกอารมณ์ ความรู้สึกออกจากเหตุผล แยกความคิดริเริ่มออกจากข้อมูลข่าวสาร เป็นต้น แนวคิดดังกล่าว คือ เทคนิคการคิดแบบหมวกหกใบ ซึ่งเป็นแนวทางส่งเสริมให้บุคคลไม่ยึดติดกับความคิดแบบใด แบบหนึ่ง แต่จะช่วยให้รู้จักการคิดอย่างรอบด้าน สามารถที่จะคิดได้หลายแบบในสถานการณ์ต่าง ๆ โดยใช้สีของหมวกที่ต่างกัน แทนประเภทของการคิดแต่ละแบบ การสวมหมวกเพียง ใบหนึ่งจากหกใบเป็นการจำกัดให้คิดเพียงครั้งละแบบ การเปลี่ยนสีของหมวกเป็นการเปลี่ยนรูปแบบของการคิด และสามารถใช้ความคิดแต่ละแบบ มาเป็นข้อมูลประกอบการตัดสินใจ และการปฏิบัติในการแก้ปัญหาก็พร้อมกันนั้น การคิดในแต่ละแบบ หรือหมวกแต่ละสี เป็นตัวชี้แนะและควบคุมการคิดได้เป็นอย่างดี จนสามารถใช้แก้ปัญหาคือต่าง ๆ ได้อย่างเหมาะสม

จากแนวคิดของเทคนิคการคิดแบบหมวกหกใบ และการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนวิชาสังคมศึกษา ซึ่งเป็นกระบวนการที่ส่งเสริมให้ผู้เรียนสามารถคิดเป็น ทำเป็น และแก้ปัญหาก็เป็นผู้วิจัยจึงได้นำแนวคิดของหมวกหกใบ ซึ่งหมายถึง การคิดหกแบบ ได้แก่ การคิดหา ข้อเท็จจริง ข้อมูลการคิดจากความรู้สึก อารมณ์ การคิดหาข้อดี จุดเด่น การคิดหาข้อเสีย จุดด้อย การคิดหาแนวทางใหม่ ๆ และความคิดสร้างสรรค์ และการควบคุม การกระตุ้น และการสรุป การคิด มาประยุกต์ใช้กับการจัด กิจกรรมการเรียนการสอนวิชาสังคมศึกษา โดยในขั้นตอนของ การเรียนการสอนจะนำหลักการของเทคนิคการคิดแบบหมวกหกใบ มาจัดระบบการคิดของผู้เรียน ในขณะที่ผู้เรียนใช้การคิดของหมวกสีใดก็ตาม นั้นหมายถึง ต้องการให้ผู้เรียนคิดตามสีของหมวก และทุกคนในกลุ่มต้องคิดไปในทิศทางเดียวกัน มุ่งไปที่เนื้อหา ไม่ใช่ต่างคนต่างคิด เพื่อให้บุคคลไม่ยึดติดกับความคิดแบบใดแบบหนึ่ง สามารถที่จะคิดอย่างรอบด้าน คิดได้หลายแบบในสถานการณ์ต่าง ๆ ช่วยให้ผู้เรียนสามารถแก้ปัญหาก็ได้อย่างแท้จริง จากการศึกษางานวิจัยผู้วิจัยของ สุนันทา สายวงศ์ ซึ่งได้ศึกษาผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนและการคิดอย่างมีวิจารณญาณของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1 ที่เรียนวิชาสังคมศึกษา โดยใช้เทคนิคการคิดแบบหมวกหกใบและการสอนแบบซินดิเคท (Zyndicate) ทำให้ผู้วิจัยสนใจ เพราะเป็นการจัดการเรียนรู้ในช่วงชั้นที่ 3 เหมือนกัน กลุ่มตัวอย่างมีจำนวนใกล้เคียงกัน วิชาที่สอนเป็นวิชาเดียวกัน และด้วยเหตุผลที่มีลักษณะเหมือนกันหลายประการ

ดังกล่าว ผู้วิจัยสนใจ และนำขั้นตอนการจัดการเรียนรู้เทคนิคการคิดแบบหมวกหกใบของสูนันทา สายวงศ์ (2544 : 26-27) มาจัดการเรียนรู้ตามขั้นตอน ดังนี้

1. ขั้นเตรียม

แบ่งนักเรียนออกเป็นกลุ่ม กลุ่มละ 4 – 5 คน โดยวิธีการนับเลข หมายเลขเดียวกันให้อยู่ในกลุ่มเดียวกัน แต่ละกลุ่มเลือกหัวหน้ากลุ่ม เลขานุการ และผู้รายงาน ครูอธิบายบทบาทหน้าที่ของสมาชิกในกลุ่ม และแจ้งจุดประสงค์การเรียนรู้ให้นักเรียนทราบ (เมื่อจบบทเรียนจะมีการเปลี่ยนแปลงหน้าที่ของสมาชิกกลุ่มทุกครั้ง)

2. ขั้นนำเข้าสู่บทเรียน

ใช้ภาพ แผนภูมิ เกม และวิดีโอที่เกี่ยวกับเนื้อหา นำมาสนทนาซักถาม

3. ขั้นดำเนินการสอน

3.1 ขั้นรวบรวมข้อมูล โดยใช้หมวกสีขาว

3.1.1 ครูเสนอสถานการณ์ที่เกี่ยวข้องกับเนื้อหา โดยใช้กรณีตัวอย่าง

3.1.2 นักเรียนแต่ละคน ใช้หมวกสีขาว รวบรวมข้อมูลจากการศึกษากรณีตัวอย่าง

แล้วบันทึกที่กลงในแบบบันทึกรายบุคคล

3.2 ขั้นกำหนดปัญหา โดยใช้หมวกสีฟ้า

นักเรียนแต่ละคนใช้หมวกสีฟ้า สรุปปัญหาที่พบจากการศึกษากรณีตัวอย่าง แล้วบันทึกกลงในแบบบันทึกรายบุคคล

3.3 ขั้นเสนอทางเลือก โดยใช้หมวกสีเขียว

นักเรียนแต่ละคนศึกษาเอกสารประกอบการเรียน แล้วใช้หมวกสีเขียวเสนอ ทางเลือกในการแก้ปัญหา ซึ่งเป็นทางเลือกหลากหลาย และเป็นทางเลือกที่เป็นไปได้ แล้วบันทึกกลงในแบบบันทึกรายบุคคล

3.4 ขั้นตัดสินใจเลือกทางเลือก โดยใช้หมวกสีเหลือง หมวกสีดำ และหมวกสีแดง

3.4.1 นักเรียนแต่ละกลุ่มอภิปรายทางเลือกของนักเรียนแต่ละคนโดยใช้หมวกสีเหลือง บอกข้อดี ประโยชน์ คุณค่า เหตุผลในการยอมรับ เพื่อเป็นการประเมินทางบวก และใช้หมวกสีดำ บอกข้อด้อย ข้อบกพร่อง ผลกระทบที่อาจเกิดขึ้น เหตุผลในการปฏิเสธ เพื่อเป็นการประเมินทางลบของทางเลือกในแต่ละวิธี เลขานุการบันทึกลงในแบบบันทึกกิจกรรมกลุ่ม

3.4.2 นักเรียนแต่ละกลุ่มตัดสินใจเลือกทางเลือกที่สมาชิกกลุ่มเห็นว่าเหมาะสมที่สุด แล้วใช้หมวกสีแดงถามความรู้สึกต่าง ๆ ของสมาชิกกลุ่มเกี่ยวกับทางเลือกที่ตัดสินใจ เลขานุการบันทึกลงในแบบบันทึกกิจกรรมกลุ่ม

3.5 ขั้นวางแผนและกำหนดขั้นตอนปฏิบัติ โดยใช้หมวกสีฟ้า

นักเรียนแต่ละกลุ่มร่วมกันอภิปราย โดยใช้หมวกสีฟ้า นำทางเลือกที่ตัดสินใจ ในขั้นข้อที่ 3.4.2 มาวางแผน กำหนดขั้นตอนการปฏิบัติ เลขานุการบันทึกลงในแบบการเขียนโครงการ

4. ขั้นสรุป

4.1 ตัวแทนของแต่ละกลุ่มออกมารายงานตามประเด็นที่กำหนดในบัตรกำหนดงาน

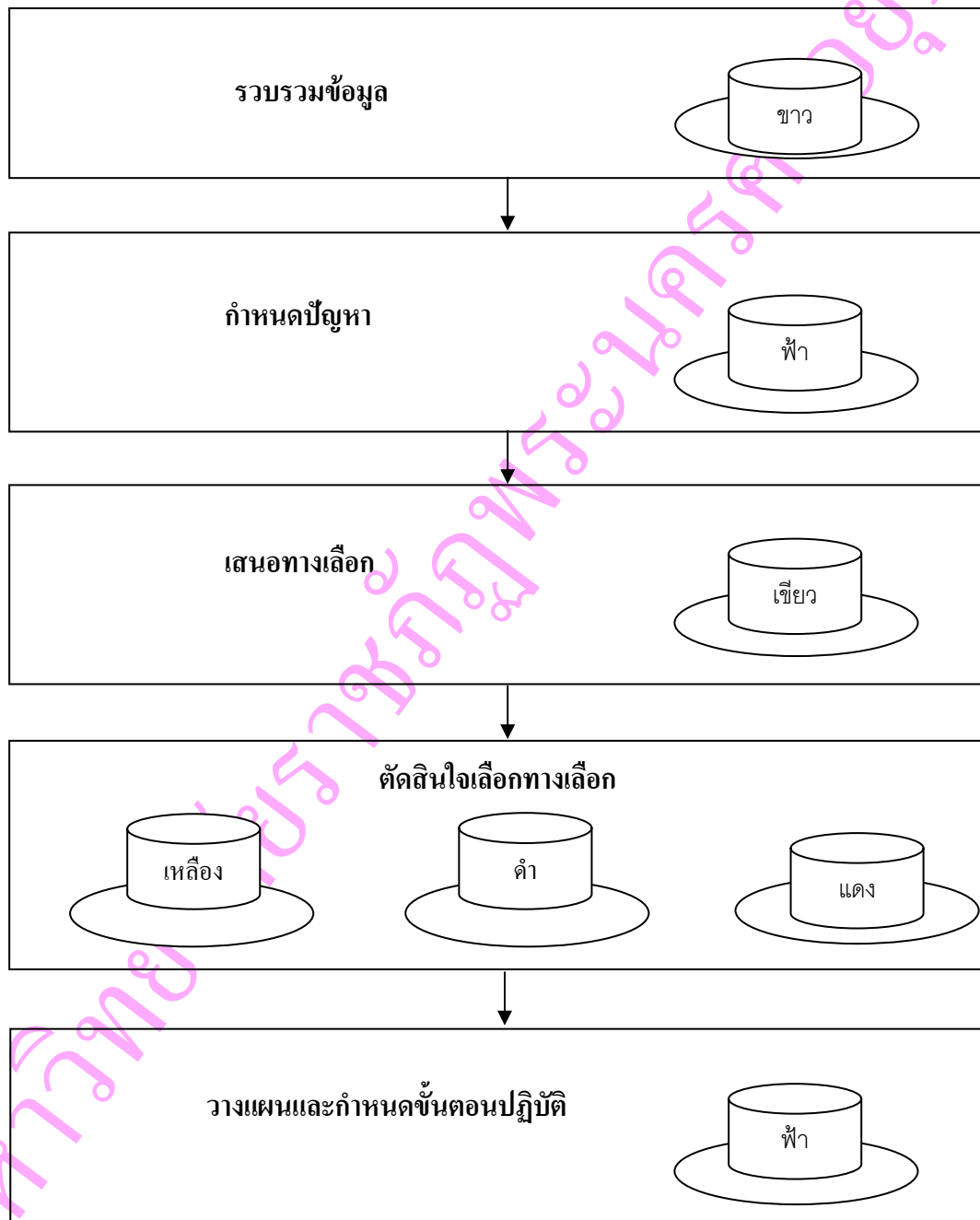
4.2 ครูและนักเรียนร่วมกันสรุปจากการรายงานของแต่ละกลุ่ม พร้อมสรุปสาระสำคัญ จากบทเรียนและครูเพิ่มเติมในประเด็นที่บกพร่องให้มีความสมบูรณ์มากขึ้น

5. ขั้นประเมิน

ครูวัดและประเมินผล จากการตอบคำถามของนักเรียน การเสนอรายงาน การตรวจใบงาน และการสังเกตพฤติกรรมของนักเรียน

จากการเรียนรู้เทคนิคการคิดแบบหมวกหกใบ สามารถสรุปเป็นแผนภาพแสดงขั้นตอนการจัดกิจกรรมในภาพประกอบ 2 และขั้นตอนการจัดการเรียนรู้เทคนิคการคิดแบบหมวกหกใบ สรุปเป็นแผนภาพในภาพประกอบ 3

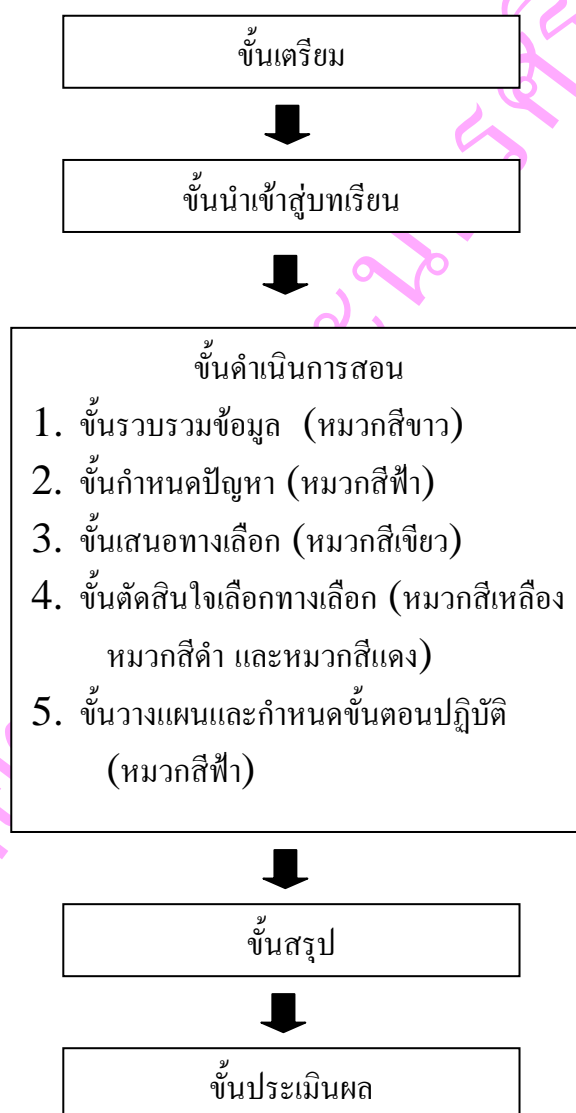
ขั้นกิจกรรมการสอนโดยใช้เทคนิคการคิดแบบหมวกหกใบ

ภาพประกอบ 2 ขั้นตอนกิจกรรมการสอนโดยใช้เทคนิคการคิดแบบหมวกหกใบ

ที่มา : สุนันทา สายวงศ์. 2544 : 28

ขั้นตอนการจัดการเรียนรู้เทคนิคการคิดแบบหมวกหกใบ

ภาพประกอบ 3 ขั้นตอนการจัดการเรียนรู้เทคนิคการคิดแบบหมวกหกใบ

ที่มา : สุนันทา สายวงศ์. 2544 : 29.

สรุปได้ว่า การฝึกคิดแบบหวนทวนใจสามารถแบ่งขั้นตอนการฝึกออกเป็น 5 ขั้นตอน คือ ขั้นเตรียม ขั้นนำเข้าสู่บทเรียน ขั้นดำเนินการสอน ขั้นสรุป และขั้นประเมิน โดยนักเรียนทั้งหมดจะต้องร่วมมือกันทำกิจกรรม เพื่อให้บรรลุจุดมุ่งหมายในระยะเวลาที่กำหนด

กัสมา สิทธิกุล (2547 : 28) ได้เสนอวิธีการนำการคิดแบบหวนทวนใจไปใช้ไว้ ดังนี้

1. สถานการณ์ส่วนตัว หวนทวนความคิดที่ว่าจะเป็นตัวกำหนดทิศทางการคิด ผู้ใช้จะต้องสร้างให้เป็นนิสัยในการให้คำสั่งในการคิดแก่ตนเอง ซึ่งสามารถใช้ได้ 2 รูปแบบ ได้แก่

1.1 แบบมีระบบ หมายถึง การกำหนดสิ่หวนทวนการคิดก่อนล่วงหน้า แล้วจึงจะคิดตามลึของหวนทวน

1.2 แบบไม่มีระบบ หมายถึง การคิดที่ใช้หวนทวนการคิดที่ไม่มีการกำหนดล่วงหน้า มักจะใช้ในการช่วยให้เกิดความสมดุลในการคิด เช่น การมีเจตคติไม่ดีต่อเรื่องใดเรื่องหนึ่ง การนำการคิดแบบหวนทวนลึเหลือ่งเข้ามาร่วมคิดในทางตรงกันข้าม หรือเมื่อมีความรู้ลึกซึ้นซมสนับสนุนความคิดใดความคิดหนึ่ง ใช้หวนทวนการคิดลึคำช่วยให้ระมัดระวังเป็นลึที่ดี

2. การสนทนา หมายถึง การพูดคุยกันระหว่างคน 2 คน ใช้ได้ 2 รูปแบบ ดังนี้

2.1 แบบมีระบบ เป็นการจัดลำดับการคิดด้วยหวนทวนลึใดก่อนล่วงหน้า หรือกำหนดซึ้น ในระหว่างการคิดยังดำเนินอยู่ เวลาคิดควรใช้ 2 – 3 นาที ต่อการคิดของหวนทวนแต่ละลึ

2.2 แบบไม่มีระบบ เป็นการสนทนาที่ขอให้ลึสนทนาเปลี่ยนการคิดจากหวนทวนลึหนึ่งไปอีกลึหนึ่งอย่างไม่มีระบบ เช่น การขอให้ลึสนทนาคิดด้วยหวนทวนลึขาว “ผมอยากรจะขอความคิดแบบหวนทวนลึขาวจากคุณ คุณมีข้อมูลอะไรบ้าง” หรือต้องการให้ลึสนทนาเปลี่ยนหวนทวนการคิด แต่ควรเป็นการขอร้องอย่างมีมารยาท เช่น “คุณบอกประโยชน์มามากเหลือเกิน ลองบอกข้อควรระวังด้วยการคิดแบบหวนทวนลึดำหน่อยได้ไหมครับ” หรือต้องการบอกลึสนทนาในเรื่องใดเรื่องหนึ่ง เช่น การใส่หวนทวนการคิดลึดำ ผมต้องการเสนออุปสรรคให้ทราบก่อนที่จะตัดสินใจ

3. การประชุม เป็นวิธีคิดที่จะช่วยให้ที่ประชุมมีอิสระในการคิด ไม่ติดอยู่กับความคิดเดียว ลึสำคัญ ทุกคนในที่ประชุมต้องพยายามใช้หวนทวนการคิดที่ถูกกำหนด เรียกว่า การคิดเป็นแนวขนาน ร่วมมือกันค้นคว้าในเรื่องที่กำลังพิจารณาอยู่ ในกรณีที่มีความขัดแย้งในที่ประชุม ให้ลึที่สนับสนุน ความคิดเสนอความคิดแบบหวนทวนลึดำ และลึที่ไม่เห็นด้วยให้เสนอความคิดแบบหวนทวนลึเหลือ่งในขณะที่ประธานสวมหวนทวนลึฟ้า การแทรกหรือการขัดจังหวะจะไม่ยอมให้ใช้หวนทวนการคิดลึอื่น แต่สามารถให้ข้อเสนอแนะการสรุปด้วยหวนทวนลึฟ้าได้

4. การรายงาน หมายถึง การเขียนรายงาน สามารถเลือกรูปแบบการเขียนรายงาน ด้วยการจัดลำดับการรายงาน พิจารณาด้วยหมวดการคิดสี่ต่าง ๆ เช่น การรายงานข้อเท็จจริงย่อมต้องคิดด้วยหมวดสี่ขาว หรือข้อเสนอแนะเพิ่มเติมซึ่งเป็นการคิดสร้างสรรค์ คือการคิดด้วยหมวดการคิดสี่เขียว

สรุปได้ว่า เทคนิคการคิดแบบหมวดหกโลก สามารถนำไปใช้ในการส่วนตัว การสนทนา การประชุม ซึ่งจะช่วยให้ที่ประชุมมีอิสระในการคิด และไม่ติดอยู่กับความคิดเดียว แต่ละสีเป็นแนวกำหนดการเขียนรายงานได้เป็นอย่างดี

2. แนวคิดหลักการเกี่ยวกับการจัดการเรียนรู้แบบกระบวนการกลุ่มสัมพันธ์

2.1 ความหมายของกลุ่มและกระบวนการกลุ่มสัมพันธ์

กระบวนการกลุ่ม หรือกระบวนการกลุ่มสัมพันธ์ตรงกับภาษาอังกฤษว่า Group process บางแห่งเรียกว่ากลุ่มสัมพันธ์ หรือพลังกลุ่ม หรือพลวัตของกลุ่ม (Group dynamics) (จันทิมา ลิ้มปีเจริญ. 2522 : 2)

สำหรับความหมายของกระบวนการกลุ่ม ได้มีนักวิชาการเสนอทัศนะไว้ต่าง ๆ กัน เขาวพา เดชะคุปต์ (2517 : 30) ได้ให้ความหมายของกระบวนการกลุ่มสัมพันธ์ไว้ว่า เป็นวิธีการหรือกระบวนการต่าง ๆ ที่นำมาใช้ในการจัดประสบการณ์การเรียนรู้ให้กับผู้เรียน โดยที่การเรียนรู้ นั้นจะเกิดจากการที่ผู้เรียนเป็นผู้เข้าร่วมกิจกรรมภายในกลุ่มย่อยด้วยตนเอง และอาศัยการวิเคราะห์ พฤติกรรมของผู้เรียนซึ่งเกิดขึ้นในขณะนั้นเป็นสิ่งสำคัญในการเรียน

ผ่องศรี เกียรติเลิศสนภา (2530 : 2-3) กล่าวว่า กลุ่มสัมพันธ์มีลักษณะพิเศษคือ เป็นการศึกษาจากประสบการณ์โดยผู้เรียนจะต้องเข้าไปมีส่วนร่วมในประสบการณ์การเรียนรู้และปฏิบัติงานจริงตามที่จัดขึ้น ทำให้ผู้เรียน เรียนอย่างมีชีวิตชีวา สนุกสนาน และท้าทายความคิด ความสามารถของตน รวมทั้งผู้เรียนจะได้รับความรู้อย่างกว้างขวางจากสมาชิกคนอื่น ๆ ด้วย

ทศพร มณีศรีจำ (2539 : 30) กลุ่มสัมพันธ์หมายถึงวิชาที่ศึกษาเกี่ยวกับความสัมพันธ์ของคนและกลุ่มคนเรียนรู้ว่ามีอิทธิพลต่อกันอย่างไร ทำอย่างไรจะอยู่ร่วมกันทำงานร่วมกันอย่างปกติสุข ได้ผลงานดี

สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ (2540 : 26) กลุ่มสัมพันธ์ คือ การที่คนสองคนขึ้นไป มีความคิด การกระทำ แรงจูงใจร่วมกันเพื่อทำสิ่งหนึ่งที่มีอิทธิพลต่อกัน ซึ่งอาจไม่มีวัตถุประสงค์ร่วมกันก็ได้

สมศักดิ์ สิ้นธุระเวชญ์ (2542 : 72) ได้กล่าวไว้ว่า กระบวนการกลุ่มสัมพันธ์ (Group process) หมายถึง กระบวนการ ขั้นตอน วิธีการ หรือพฤติกรรมต่าง ๆ ที่จะช่วยให้การดำเนินงานเป็นกลุ่มเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ

ทศนา แคมมณี (2545 : 139) กล่าวถึง กระบวนการกลุ่มสัมพันธ์ไว้ว่า หมายถึงกระบวนการ ขั้นตอน วิธีการ พฤติกรรมและการปฏิสัมพันธ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในการดำเนินงานกลุ่มซึ่งจะช่วยให้กลุ่มดำเนินไปอย่างมีประสิทธิภาพ คือ ได้ทั้งผลงานที่ดีและได้ทั้งความรู้สึกและความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างผู้ร่วมงานซึ่งจะเกิดขึ้นมากน้อยเพียงใดขึ้นอยู่กับพลังผลักดันจากองค์ประกอบและปฏิสัมพันธ์ระหว่างองค์ประกอบต่าง ๆ ของกลุ่ม

กาญจนา ไชยพันธุ์ (2549 : 3) ได้อธิบาย ความหมายของกระบวนการกลุ่มสัมพันธ์ว่า คือ การที่บุคคลมารวมกันเพื่อศึกษาประสบการณ์ของกลุ่มหลาย ๆ ฝ่าย ศึกษาพฤติกรรมการเป็นผู้นำ ผู้ตาม ความคิด ฝึกปฏิสัมพันธ์ระหว่างบุคคล และมีการศึกษาจากประสบการณ์โดยผู้ศึกษาจะต้องเข้าไปมีส่วนร่วมในประสบการณ์การเรียนรู้ที่จัดขึ้น

ประทีป แสงเปี่ยมสุข (2546 : 1) ได้ให้ความหมายของกระบวนการกลุ่มสัมพันธ์ว่า หมายถึง กระบวนการทำงานของบุคคลตั้งแต่ 2 คนขึ้นไป โดยมีจุดมุ่งหมายร่วมกัน มีปฏิสัมพันธ์ระหว่างสมาชิก มีบทบาทของผู้นำกลุ่ม สมาชิกกลุ่ม และวิธีการทำงานของกลุ่ม

ภูดี (Good. 1959 : 256) ได้ให้ความหมายของคำว่า กระบวนการกลุ่มไว้ 2 ประการด้วยกัน คือ

1. การเกิดปฏิสัมพันธ์ของบุคคลภายในกลุ่ม
2. รูปแบบของการปฏิสัมพันธ์ภายในกลุ่ม ซึ่งเป็นแนวทางในการเปลี่ยนแปลง

กระบวนการ ในการทำหน้าที่ของกลุ่ม

ชอร์ว (Shaw. 1981 : 6) มีแนวความคิดว่า กระบวนการกลุ่มสัมพันธ์เป็นกลุ่มที่สมาชิกมีการเคลื่อนไหวหรือไม่หยุดนิ่ง โดยตั้งอยู่บนพื้นฐานของการอาศัยซึ่งกันและกันของสมาชิกภายในกลุ่ม และดูเหมือนว่าการพึ่งพาอาศัยกันนี้เป็นสิ่งสำคัญที่สุด เพราะว่าการกลุ่มสัมพันธ์เป็นกลุ่มที่สมาชิกแต่ละคนมีการเปลี่ยนแปลง มีการปรับตัว ปรับความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน และอยู่ในลักษณะที่ต่อเนื่องกัน

นพมาศ ตรีกุล (2532 : 17) ได้กล่าวว่า กระบวนการกลุ่มสัมพันธ์เป็นทางเลือกทางหนึ่งที่จะใช้ศึกษาพฤติกรรมมนุษย์ เมื่อได้ทำกิจกรรมร่วมกัน เพราะจะมีการตกลงและแก้ปัญหาบางประการร่วมกัน อาจจะมีการยอมรับหรือไม่ยอมรับซึ่งกันและกันได้ แต่ในที่สุดกระบวนการกลุ่มสัมพันธ์ก็สามารถแก้ปัญหาเหล่านี้ได้

รอว์นทรี (Rowntree. 1981 : 108) ได้ให้ความหมายของกระบวนการกลุ่มสัมพันธ์ว่าเป็นระบบที่ซับซ้อนของปฏิสัมพันธ์ทางสังคม ซึ่งเน้นถึงพฤติกรรมของบุคคลที่อยู่ในกลุ่ม

รันเกล และชเม็ค (Runkel & Schmuck. 1992 : 743) มีแนวความคิดว่ากระบวนการกลุ่มสัมพันธ์ เป็นกลุ่มที่ประกอบด้วยสาระสำคัญ ได้แก่ การพึ่งพาไว้วางใจซึ่งกันและกัน วัตถุประสงค์และการสื่อสาร ภาวะของกลุ่มจะคงอยู่ได้ต้องอาศัยมาตรฐานของกลุ่ม (Norm) เช่น ความร่วมมือกัน วิธีของการแก้ปัญหา อิทธิพลหรือการโน้มน้าวชักจูงภายในกลุ่ม ตลอดจนมิตรภาพภายในกลุ่ม เป็นต้น กลุ่มสามารถใช้ความไว้วางใจซึ่งกันและกันภายในกลุ่ม วัตถุประสงค์ของกลุ่ม ตลอดจนการสื่อสารภายในกลุ่ม ในวิถีทางใดวิถีทางหนึ่งมาพัฒนาวิถีทางปฏิบัติงานของกลุ่ม

แบรดฟอร์ด (Bradford. 1987 : 4) ได้กล่าวว่า กระบวนการกลุ่มสัมพันธ์เป็นพฤติกรรมกลุ่ม ที่มีผลมาจากการปะทะสังสรรค์ของบุคคลภายในกลุ่ม ซึ่งมีหลายองค์ประกอบด้วยกัน และเป็นวิธีการที่ทำให้เกิดความเข้าใจระหว่างกัน รู้ถึงพฤติกรรมของกันและกัน ซึ่งเป็นการพัฒนาสมาชิกภายในกลุ่มด้วย

จากการศึกษาสรุปได้ว่า กระบวนการกลุ่มสัมพันธ์ เป็นกระบวนการที่สมาชิกภายในกลุ่มมีปฏิสัมพันธ์ต่อกัน สมาชิกทุกคนมีบทบาทหน้าที่ในการทำกิจกรรมร่วมกันอย่างต่อเนื่อง เพื่อเรียนรู้สิ่งต่าง ๆ ทำให้ได้รับความรู้ ความเข้าใจ และความรู้สึกที่ดีต่อกัน เต็มใจที่จะช่วยเหลือตัดสินใจร่วมกัน แก้ปัญหาการทำงานร่วมกันอย่างมีประสิทธิภาพเพื่อให้งานของกลุ่มบรรลุผลสำเร็จ

2.2 ทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการกลุ่มสัมพันธ์

การศึกษาเกี่ยวกับกระบวนการกลุ่มสัมพันธ์ จำเป็นต้องศึกษาถึงทฤษฎีด้วย ซึ่งทฤษฎีเกี่ยวกับกระบวนการกลุ่มสัมพันธ์นี้ ทิสนา แจมมณี (2545 : 6 – 9) ได้รวบรวมและเรียบเรียงทฤษฎีเกี่ยวกับกลุ่มสัมพันธ์ไว้หลายประการด้วยกัน คือ

1. ทฤษฎีสนาม (Field theory) ของเคิร์ต เลวิน (Kurt Lewin) ทฤษฎีนี้มีแนวคิดที่สำคัญสรุปได้ดังนี้ คือ

- 1.1 พฤติกรรมเป็นผลมาจากพลังความสัมพันธ์ของสมาชิกในกลุ่ม
- 1.2 โครงสร้างของกลุ่มเกิดจากการรวมกลุ่มบุคคลที่มีลักษณะแตกต่างกัน
- 1.3 การรวมกลุ่มแต่ละครั้ง ต้องมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกในกลุ่ม โดยเป็น

ปฏิสัมพันธ์ในรูปการกระทำ (Act) ความรู้สึก (Feel) และความคิด (Thought)

1.4 องค์ประกอบต่าง ๆ ดังกล่าวในข้อ 1.3 ก่อให้เกิดโครงสร้างของกลุ่มแต่ละครั้ง ซึ่งมีลักษณะแตกต่างกันออกไปตามลักษณะของสมาชิกในกลุ่ม

1.5 สมาชิกในกลุ่มมีการปรับตัวเข้าหากันและพยายามช่วยกันทำงาน ซึ่งการที่บุคคลพยายามปรับบุคลิกภาพของตนเองที่มีความแตกต่างกันนั้น ก่อให้เกิดความเป็นอันเดียวกัน และทำให้เกิดพลังหรือแรงผลักดันของกลุ่มที่ทำให้การทำงานเป็นไปได้อย่างดี

2. ทฤษฎีปฏิสัมพันธ์ (Interaction theory) ของ เบลส์ (Bales) โฮมาน (Homans) และ ไวท์ (Whyte) แนวคิดพื้นฐานของทฤษฎีนี้คือ

2.1 กลุ่มมีปฏิสัมพันธ์โดยการกระทำกิจกรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง (Activity)

2.2 ปฏิสัมพันธ์เป็นปฏิสัมพันธ์ทุก ๆ ด้าน คือ

2.2.1 ปฏิสัมพันธ์ทางร่างกาย (Physical interaction)

2.2.2 ปฏิสัมพันธ์ทางวาจา (Verbal interaction)

2.2.3 ปฏิสัมพันธ์ทางจิตใจ (Emotional interaction)

2.3 กิจกรรมต่าง ๆ ที่กระทำผ่านการมีปฏิสัมพันธ์นี้ก่อให้เกิดอารมณ์ความรู้สึก (Sentiment) ขึ้น

3. ทฤษฎีระบบ (System theory) ทฤษฎีนี้มีแนวคิดสำคัญคือ

3.1 กลุ่มประกอบด้วยโครงสร้างหรือระบบ ซึ่งมีการแสดงบทบาทและการกำหนดตำแหน่งหน้าที่ของสมาชิก อันถือว่าการลงทุนเพื่อให้ได้ผลลัพธ์อย่างใดอย่างหนึ่ง

3.2 การแสดงบทบาทตำแหน่งหน้าที่ของสมาชิกกระทำได้โดยการสื่อสารระหว่างกัน (Communication) และจากการเปิดเผยตัวเองในกลุ่ม (Open system)

4. ทฤษฎีสังคมมิติ (Sociometric orientation) ของโมเรโน ทฤษฎีนี้มีแนวคิดที่สำคัญดังนี้คือ

4.1 การกระทำและจริยธรรมหรือขอบเขตการกระทำของกลุ่มเกิดจากความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกในกลุ่ม ซึ่งศึกษาโดยให้สมาชิกเลือกสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างกัน

4.2 เครื่องมือที่ใช้ในการศึกษาความสัมพันธ์ คือ การแสดงบทบาทจำลอง (Role playing) หรือการใช้เครื่องมือวัดการเลือกทางสังคม (Sociometric test)

5. ทฤษฎีจิตวิเคราะห์ (Psychoanalytic orientation) ของ ซิกมันด์ ฟรอยด์ (Sigmund Freud) ทฤษฎีนี้มีแนวคิดที่สำคัญคือ

5.1 เมื่อบุคคลอยู่ร่วมกันเป็นกลุ่ม ต้องอาศัยความพอใจ (Motivation process) ซึ่งอาจเป็นรางวัล หรือผลจากการทำงานในกลุ่ม

5.2 ในการรวมกลุ่ม บุคคลมีโอกาสแสดงตนอย่างเปิดเผย หรือพยายามป้องกันปิดบังตนเองโดยวิธีต่าง ๆ (Defense mechanism) การใช้แนวคิดนี้ในการวิเคราะห์กลุ่ม โดยให้

บุคคลแสดงออก ตามความเป็นจริง โดยใช้วิธีการบำบัดทางจิต (Theroy) ก็ช่วยทำให้สมาชิกเกิดความเข้าใจตนเอง และ ผู้อื่น ได้ดียิ่งขึ้น

6. ทฤษฎีจิตวิทยาทั่วไป (Generl psychology)

ทฤษฎีนี้มีแนวคิดว่าการใช้หลักจิตวิทยาต่าง ๆ เกี่ยวกับการรับรู้ การเรียนรู้ ความคิด ความเข้าใจ การให้แรงจูงใจ จะช่วยให้เข้าใจพฤติกรรมของบุคคลในแง่การรวบรวมข้อมูล

7. ทฤษฎีบุคลิกภาพของกลุ่ม (Group syntality theory) ของ แคทเทล (Cattel)

ทฤษฎีนี้อาศัยหลักการจากทฤษฎีการเสริมแรง (Reinforcement Theory) คือ กฎแห่งผล (Law of effect) เพื่ออธิบายพฤติกรรมของกลุ่ม แนวคิดในทฤษฎีนี้ประกอบด้วย

7.1 ลักษณะของกลุ่มโดยทั่วไป มีดังนี้

7.1.1 กลุ่มแต่ละกลุ่มมีสมาชิกซึ่งมีบุคลิกภาพเฉพาะตัว (Population traits) ได้แก่ สติปัญญา ทักษะสติ บุคลิกภาพ เป็นต้น

7.1.2 กลุ่มแต่ละกลุ่มมีบุคลิกเฉพาะกลุ่ม (Syntality trait หรือ Personality traits) ซึ่งเป็นผลจากสมาชิกกลุ่มที่มีลักษณะแตกต่างกันออกไป บุคลิกภาพของกลุ่ม ได้แก่ ความสามารถของกลุ่มที่มีอยู่ การกระทำของสมาชิกร่วมกัน การตัดสินใจ รวมทั้งพฤติกรรม หรือการแสดงออกของสมาชิก เป็นต้น

7.1.3 กลุ่มแต่ละกลุ่มมีโครงสร้างภายในเฉพาะตน (Characteristic of internal structure) ซึ่งหมายถึงความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิก และแบบแผนหรือลักษณะในการรวมกลุ่ม

7.2 พลัฏอันเกิดจากบุคลิกภาพของกลุ่ม (Dynamics of syntality) หมายถึงการแสดงกิจกรรม หรือความร่วมมือของสมาชิกในกลุ่มเพื่อจุดมุ่งหมายอย่างใดอย่างหนึ่ง การกระทำของสมาชิกมี 2 ประการ คือ

7.2.1 ลักษณะที่ทำให้กลุ่มรวมกันได้ (Maintenance synergy) หมายถึง ลักษณะของความร่วมมือในการทำกิจกรรมของสมาชิกแต่ละกลุ่ม เพื่อให้ความสัมพันธ์ของสมาชิกเป็นไปได้อย่างราบรื่น และก่อให้เกิดความสามัคคี ร่วมแรงร่วมใจเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน (Cohesion) ซึ่งทำให้กลุ่มไม่แตกแยก หรือสมาชิกถอนตัวออกจากกลุ่ม

7.2.2 ลักษณะที่ทำให้กลุ่มประสบผลสำเร็จ (Effective synergy) หมายถึง กิจกรรมที่สมาชิกกระทำเพื่อให้กลุ่มบรรลุจุดมุ่งหมายที่ตั้งไว้

8. ทฤษฎีสัมฤทธิ์ผลของกลุ่ม (A theory of group achievement)

สต็อกคิลล์ (Stogdill) ได้อธิบายทฤษฎีนี้ไว้ว่า สัมฤทธิ์ผลของกลุ่มโดยทั่วไป มี 3 ด้าน คือ

8.1 การลงทุนของสมาชิก (Member inputs) เมื่อบุคคลมารวมกลุ่มกัน ต่างคนต่างจะแสดงออกและมีปฏิสัมพันธ์กับผู้อื่นรวมทั้งคาดหวังการตอบสนองตามความคิดเห็นและความเข้าใจของตน ซึ่งการกระทำต่าง ๆ ของสมาชิกกลุ่มถือเป็นการลงทุนของสมาชิก

8.2 โครงสร้างและผลสัมฤทธิ์ของกลุ่ม

8.2.1 โครงสร้างอย่างเป็นทางการ (Formal structure) คือ สิ่งที่คาดหวังจากการมีปฏิสัมพันธ์ของสมาชิก เช่น การกำหนดตำแหน่งให้แก่สมาชิกแต่ละคนให้มีฐานะ (Status) และหน้าที่ (Functions) ตามที่ควรจะเป็น เพื่อให้สมาชิกกระทำและตอบสนองตามที่คาดหวังไว้ และทำให้ผลของการทำงานเป็นจริงขึ้นมาได้

8.2.2 โครงสร้างเกี่ยวกับบทบาทของสมาชิก (Role structure) คือ โครงสร้างของกลุ่มที่เชื่อว่าจะมีอยู่ภายในตัวสมาชิกแต่ละคน สมาชิกแต่ละคนจะมีอิสระที่จะแสดงบทบาทของตนได้อย่างเต็มที่ บทบาทที่กล่าวถึง ได้แก่ ความรับผิดชอบ (Responsibility) และอำนาจ (Authority) ในการทำตามตำแหน่งหน้าที่ที่ได้รับมอบหมาย

8.2.3 ผลงานของกลุ่ม (Group outputs) หรือสัมฤทธิ์ผลของกลุ่ม (Group achievement) หมายถึง ผลที่ได้รับจากการลงทุนของสมาชิกซึ่งได้แก่การแสดงออก การปฏิสัมพันธ์ และการคาดหวังผลโดยผ่านการแสดงออกตามโครงสร้างและการกระทำของกลุ่ม ผลที่กลุ่มได้รับมี 3 ประการ คือ

8.2.3.1 ผลของการทำงาน (Productivity) ซึ่งเกิดจากความคาดหวัง หรือจุดมุ่งหมายและการกระทำเพื่อให้บรรลุจุดมุ่งหมาย

8.2.3.2 ขวัญกำลังใจของกลุ่ม (Group morale) หากกลุ่มมีโครงสร้างและกระบวนการที่ดี ขวัญและกำลังใจของกลุ่มจะมีมากขึ้น

8.2.3.3 ความสามัคคี หรือการยึดเหนี่ยวเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน (Cohesion) เป็นผลที่เกิดขึ้นจากความพอใจของสมาชิกกลุ่มในการทำงานร่วมกัน

สัมฤทธิ์ผลของกลุ่มดังกล่าว เป็นผลที่เกิดขึ้นจากการลงทุนของสมาชิกแต่ละคนในกลุ่ม ซึ่งหมายถึงการแสดงออกของสมาชิกแต่ละคน การปฏิสัมพันธ์ของสมาชิก ความรับผิดชอบของสมาชิก การใช้อำนาจของผู้นำ บทบาทหน้าที่ของสมาชิก ทั้งที่เป็นทางการและเป็นบทบาทเฉพาะตน การคิดและตัดสินใจร่วมกันของสมาชิกกลุ่ม เป็นต้น

9. ทฤษฎีพื้นฐานความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล (Fundamental interpersonal relations orientations) ชูทซ์ (Schutz) อธิบายทฤษฎีนี้ไว้ว่า สมาชิกกลุ่มทุกคนมีความต้องการที่จะเชื่อมโยงสัมพันธ์กับผู้อื่น ต้องการที่จะเป็นส่วนหนึ่งของกลุ่ม/หมู่คณะ (Inclusion) ต้องการที่จะได้รับการยอมรับนับถือและการยกย่องจากผู้อื่น นอกจากนั้น ยังต้องการที่จะเป็นที่รักของบุคคลอื่น

(Affection) และในขณะเดียวกันก็ต้องการที่จะมีอำนาจเหนือผู้อื่น ควบคุมผู้อื่น (Control) บุคคลแต่ละคนมีรูปแบบหรือมีลักษณะเฉพาะในการปฏิสัมพันธ์เชื่อมโยงและปรับตัวให้เข้ากับผู้อื่น ซึ่งความสัมพันธ์นั้น อาจเป็นไปได้ในลักษณะที่เข้ากันได้ (Compatibility) หรือเข้ากันไม่ได้ (Incompatibility) ขึ้นอยู่กับ ความสัมพันธ์และการปรับตัวของสมาชิกในกลุ่ม

สรุปจากการที่ได้ศึกษาทฤษฎีเกี่ยวกับกระบวนการกลุ่มสัมพันธ์ สรุปได้ว่ากระบวนการกลุ่มสัมพันธ์เป็นการปฏิสัมพันธ์ของบุคคลภายในกลุ่ม ทำให้เกิดการยอมรับความคิดเห็นซึ่งกันและกัน มีความเข้าใจกัน ปรับตัวเข้าหากัน ช่วยเหลือซึ่งกันและกัน เกิดความไว้วางใจกัน สิ่งสำคัญคือ ร่วมมือด้วยความสามัคคี เป็นประชาธิปไตย เห็นคุณค่าของผลงานที่ได้ร่วมกันทำ และก่อให้เกิดความรู้สึที่ดีต่อกันด้วย

2.3 หลักการเรียนรู้และหลักการสอนที่เน้นกระบวนการกลุ่มสัมพันธ์

ทิสนา แคมมณี (2536 : 24-25) กล่าวว่า ในการศึกษาเรื่องกลุ่มสัมพันธ์ นิยมใช้วิธีการแบบห้องปฏิบัติการและฝึกแบบเข้ม กล่าวคือ ผู้ศึกษาจะได้ศึกษาพฤติกรรมของคนอื่นที่มาร่วมกิจกรรมนั้นจะมีโอกาสทดลอง และเรียนรู้เกี่ยวกับพฤติกรรมของตนเองและผู้อื่น โดยการใช้ การรวมกลุ่มซึ่งเสมือนห้องปฏิบัติการ การศึกษาในลักษณะดังกล่าวจะเป็นไปในลักษณะต่อเนื่อง และเข้มข้นเพื่อให้เกิดความรู้ความเข้าใจอย่างลึกซึ้งและแน่นแฟ้น วิธีการศึกษาหรือการเรียนรู้ตามลักษณะ ดังกล่าวนั้น เมื่อวิเคราะห์แล้ว พบว่า มีพื้นฐานความเชื่อเกี่ยวกับหลักการเรียนรู้และหลักการสอน ดังนี้

ทิสนา แคมมณี (2545 : 142-143) กล่าวถึง หลักการเรียนรู้ ดังนี้

1. การเรียนรู้ เป็นกระบวนการที่ควรเป็นไปอย่างมีชีวิตชีวา การเรียนรู้จะเกิดขึ้นได้ดีเมื่อผู้เรียนมีบทบาทรับผิดชอบต่อการเรียนรู้ของตน และมีส่วนร่วมในการเรียนของตน
2. การเรียนรู้เกิดขึ้นได้จากแหล่งต่าง ๆ กัน มิใช่จากแหล่งใดแหล่งหนึ่งเพียงแหล่งเดียว ประสบการณ์และความรู้สึกนึกคิดของแต่ละบุคคลถือว่าเป็นแหล่งการเรียนรู้ที่สำคัญ
3. การเรียนรู้ที่ดีต้องเกิดจากการเรียนรู้ที่เกิดจากความเข้าใจ จึงช่วยให้ผู้เรียนจดจำ และสามารถใช้การเรียนรู้นั้นให้เกิดประโยชน์ได้ การเรียนรู้ที่ผู้เรียนเป็นผู้ค้นพบด้วยตนเองนั้นมีส่วนช่วยให้ผู้เรียนเกิดความเข้าใจอย่างลึกซึ้งและจดจำได้ดี
4. การเรียนรู้กระบวนการนั้นมีความสำคัญ เพราะกระบวนการเป็นเครื่องมือในการแสวงหาความรู้และคำตอบต่าง ๆ ที่ตนต้องการ ผลงานต่าง ๆ จะมีประสิทธิภาพมากน้อยเพียงใด ขึ้นอยู่กับกระบวนการเป็นสำคัญ ดังนั้น การเรียนรู้ที่ดีจึงต้องเน้นกระบวนการด้วย

5. การเรียนรู้ที่มีความหมายต่อผู้เรียน คือการเรียนรู้ที่สามารถนำไปใช้ได้ การช่วยให้ผู้เรียนได้ใช้ความรู้จะช่วยทำให้ผู้เรียนเกิดความเข้าใจในสิ่งนั้น ๆ มากขึ้น และเกิดการเรียนรู้เพิ่มขึ้น

ทศพร มณีศรีขำ (2539 : 94) กล่าวถึง ความเชี่ยวชาญในการเรียนรู้สะท้อนไปสู่หลักการเรียนรู้ที่ใช้หลักการสอนในเรื่องกลุ่มสัมพันธ์โดยทั่ว ๆ ไป ซึ่งมีลักษณะดังนี้

1. ยึดผู้เรียนเป็นศูนย์กลางโดยให้ผู้เรียนมีโอกาสเข้าร่วมในกิจกรรมการเรียนรู้อย่างทั่วถึง และมากที่สุดเท่าที่จะทำได้ การที่ผู้เรียนได้มีบทบาทเป็นผู้กระทำ รับผิดชอบต่อการเรียนรู้ของตน จะช่วยให้ผู้เรียนเกิดความพร้อม มีความกระตือรือร้นที่จะเรียน และเรียนอย่างมีชีวิตชีวา

2. ยึดกลุ่มเป็นแหล่งการเรียนรู้ที่สำคัญ โดยให้ผู้เรียนได้มีโอกาสมีปฏิสัมพันธ์กันในกลุ่ม ได้พูดคุย ปรัชญาหารือ หรือแลกเปลี่ยนความคิดเห็น และประสบการณ์ซึ่งกันและกัน ข้อมูลต่าง ๆ เหล่านี้จะช่วยให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้เกี่ยวกับพฤติกรรมตนเองและผู้อื่น และเรียนรู้ที่จะปรับตัวให้สามารถอยู่และทำงานร่วมกับผู้อื่นได้ดีขึ้น รวมทั้งได้เรียนรู้ข้อมูลและทักษะที่กว้างและหลากหลาย

3. ยึดการค้นพบด้วยตนเอง เป็นวิธีการสำคัญในการเรียนรู้ โดยครูพยายามจัดประสบการณ์เรียนรู้ที่ส่งเสริมให้ผู้เรียนได้ค้นพบคำตอบด้วยตนเอง ทั้งนี้เพราะการค้นพบความจริงใด ๆ ด้วยตนเองนั้นผู้เรียนจะจดจำได้ดีมีความหมายโดยตรงต่อผู้เรียน และมีผลก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมได้มากกว่าการเรียนรู้ที่ได้รับการบอกเล่าจากบุคคลอื่น

4. ยึดความสำคัญของกระบวนการเรียนรู้ว่าเป็นเครื่องมือที่จำเป็นในการแสวงหาความรู้ และคำตอบต่าง ๆ ดังนั้น ครูจึงควรพยายามเน้นให้ผู้เรียนได้คิดวิเคราะห์ถึงกระบวนการต่าง ๆ ในการแสวงหาคำตอบด้วย ไม่ใช่มุ่งแต่ที่คำตอบอย่างเดียว โดยไม่คำนึงถึงกระบวนการและวิธีการที่ได้คำตอบนั้นมา

5. ยึดความสำคัญของการนำความรู้ไปใช้ในชีวิตประจำวันว่าเป็นสิ่งจำเป็นที่จะช่วยให้การเรียนรู้มีความหมายยิ่งขึ้น ดังนั้น ครูจึงพยายามจัดกระบวนการเรียนการสอน ส่งเสริมให้ผู้เรียนได้มีโอกาสค้นหาแนวทางที่จะนำความรู้ ความเข้าใจที่ได้รับจากการเรียนไปใช้ในชีวิตประจำวัน รวมทั้งพยายามติดตามผลการปฏิบัติของผู้เรียนด้วย

จากข้อมูลดังกล่าว สรุปได้ว่า ความสำคัญของการใช้หลักการจัดการเรียนรู้แบบกระบวนการกลุ่มสัมพันธ์ ครูผู้สอนจะเน้นหลักการเรียนรู้และหลักการสอนที่เน้นกระบวนการเป็นสำคัญ ได้เปิดโอกาสให้ผู้เรียนได้มีส่วนร่วมในการทำกิจกรรมการเรียนรู้อย่างทั่วถึงและมีปฏิสัมพันธ์ภายในกลุ่ม มีการพูดคุย ปรัชญาหารือ มีการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นและประสบการณ์ซึ่งกันและกัน ยังได้เรียนรู้พฤติกรรมของตนเองและผู้อื่น มีการวิเคราะห์ข้อมูลต่าง ๆ เพื่อให้ผู้เรียนได้ค้นพบคำตอบด้วยตนเองจากกิจกรรมการเรียนรู้ แล้วนำความรู้ ความเข้าใจที่ได้รับไปเป็นแนวทางในการ

ประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวัน เพื่อให้ผู้เรียนเกิดความเข้าใจอย่างลึกซึ้ง ซึ่งสามารถปรับตัวให้ทำงานร่วมกับผู้อื่นได้ดียิ่งขึ้น

การเตรียมการสอนตามหลักการกลุ่มสัมพันธ์ ซึ่งทศพร มณีศรีจำ (2539 : 97-98) ได้กล่าวถึง การเตรียมการจัดการเรียนรู้กลุ่มสัมพันธ์ ผู้สอนจะต้อง จัดทำแผนการจัดการเรียนรู้ ซึ่งในการจัดทำแผนการจัดการเรียนรู้นั้นมีรายละเอียด ดังนี้

1. การตั้งจุดมุ่งหมาย ครูจำเป็นต้องตั้งจุดมุ่งหมายที่เป็นเชิงพฤติกรรม ซึ่งอาจมีทั้งจุดมุ่งหมายด้านเนื้อหาและด้านกลุ่มสัมพันธ์ หรือเฉพาะด้านกลุ่มสัมพันธ์เท่านั้น

2. การจัดกิจกรรมหรือประสบการณ์การเรียนรู้ ในการจัดการเรียนรู้ตามหลักการกลุ่มสัมพันธ์ โดยส่วนใหญ่มักประกอบไปด้วยขั้นตอนในการจัดการเรียนรู้ดังนี้ คือ

2.1 ขั้นนำ คือ การปูพื้นผู้เรียนให้มีความพร้อมในการเรียนหรือการสร้างบรรยากาศให้เหมาะสมและเอื้อต่อการเรียนรู้ที่จะตามมา

2.2 ขั้นกิจกรรม คือ เป็นการให้ผู้เรียนลงมือปฏิบัติตามกิจกรรมที่เตรียมไว้เพื่อให้ผู้เรียนเกิดประสบการณ์โดยตรง สามารถนำมาอธิบายและวิเคราะห์ได้ หลังจากปฏิบัติกิจกรรมสิ้นสุดลง

2.3 ขั้นอภิปราย คือ การให้ผู้เรียนมีโอกาสได้แสดงความรู้สึก ความคิดเห็น หลังจากที่ทำกิจกรรมเสร็จไปแล้ว ในขั้นนี้ครูจะต้องเป็นผู้นำทางช่วยให้ผู้เรียนวิเคราะห์พฤติกรรมต่าง ๆ และอภิปรายร่วมกันจนเกิดการเรียนรู้ตามจุดมุ่งหมายที่ตั้งไว้

2.4 ขั้นสรุปและประยุกต์ใช้ หลังจากให้ผู้เรียนได้ร่วมกันอภิปรายจนเกิดความเข้าใจตามที่ต้องการแล้ว ครูผู้สอนจะต้องช่วยกระตุ้นให้ผู้เรียนคิดต่อไปถึงการนำเอาการเรียนรู้ที่ได้รับไปใช้ในชีวิตจริง หลังจากนั้นครูผู้สอนและผู้เรียนต้องช่วยกันสรุปถึงการเรียนรู้ทั้งหมดที่เกิดขึ้น

3. การประเมินผล การประเมินผลเป็นเรื่องที่สำคัญ หลังจากเสร็จสิ้นการสอนแล้ว ครูผู้สอนจำเป็นต้องประเมินผลดูว่า ผู้เรียนได้บรรลุตามจุดมุ่งหมายที่ตั้งไว้หรือไม่

การเรียนการสอนโดยกระบวนการกลุ่มสัมพันธ์ จันทิมา ลิ้มปิเจริญ (2522 : 44) ได้กล่าวถึง ลักษณะการเรียนรู้โดยกระบวนการกลุ่มสัมพันธ์ไว้ดังนี้

1. ผู้เรียนหรือสมาชิกทุกคนมีส่วนร่วมในการทำกิจกรรม
2. กิจกรรมที่จัดทุกครั้งก่อให้เกิดความรู้สึกทางอารมณ์ เกิดความประทับใจ และมีความหมายต่อผู้เรียน เพราะเป็นกิจกรรมที่ทำให้ผู้เรียนค้นพบสิ่งที่เรียนได้ด้วยตนเอง
3. การเรียนรู้ที่เกิดขึ้น ผู้เรียนทุกคนมีส่วนได้วิเคราะห์ มีการอภิปรายแลกเปลี่ยนประสบการณ์ระหว่างกันและกัน ไม่ได้เกิดจากตัวผู้นำฝ่ายเดียว

4. ครูมีหน้าที่เป็นเพียงผู้จัดกิจกรรมให้ผู้เรียน โดยคำนึงถึงเป้าหมายให้สอดคล้องกับจุดประสงค์และเนื้อหาที่วางไว้ และคอยช่วยเหลือให้กลุ่มดำเนินไปด้วยดี ครูมีหน้าที่คอยเชื่อมหรือประสานเท่านั้น

5. การเรียนรู้ของกลุ่มมีลักษณะ 3 ประการ คือ การเรียนรู้เรื่องตนเอง การเรียนรู้ของผู้เรียนด้วยกันในกลุ่ม และการเรียนรู้เรื่องของกลุ่ม

6. การเรียนรู้ที่ได้ผลต่อเมื่อสมาชิกหรือผู้เรียนได้นำสิ่งที่เรียนรู้ไปใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อตนเองและส่วนรวม

จากลักษณะการเรียนรู้ดังกล่าว เรเวดี วงศ์พรหมเมฆ (2521 : 27) ได้นำมาลำดับเป็นขั้นตอนของการเรียนการสอน โดยวิธีกระบวนการกลุ่มสัมพันธ์ไว้ 4 ขั้นตอนด้วยกัน คือ

1. ขั้นลงมือปฏิบัติ เป็นขั้นที่สมาชิกทุกคนมีส่วนร่วมในการทำกิจกรรม

2. ขั้นค้นพบ เมื่อผู้เรียนได้มีส่วนร่วมโดยมีการลงมือปฏิบัติด้วยตนเองแล้ว เขาจะเกิดความรู้สึกและความเข้าใจด้วยตนเองอันจะนำไปสู่การค้นพบสิ่งที่เรียนรู้ด้วยตนเอง

3. ขั้นวิเคราะห์ประเมินผล เป็นขั้นที่สำคัญที่สุด คือ การให้ผู้เรียนได้วิเคราะห์ถึงสิ่งที่ได้กระทำลงไป โดยครูจะตั้งคำถามว่าอะไร ทำไม และอย่างไร เพื่อให้ผู้เรียนสามารถรวบรวมสิ่งต่าง ๆ ทั้งด้านความรู้และการมีส่วนร่วมทางอารมณ์ให้รวมเข้าเป็นจุดเดียว

4. ขั้นนำไปใช้หรือประยุกต์ใช้กับตนเองและผู้อื่น เป็นขั้นที่ผู้เรียนได้ก้าวหน้าไปอีกขั้นหนึ่ง คือ สามารถเชื่อมโยงสิ่งที่ได้เรียนรู้กับตนเองและผู้อื่นได้

จากหลักการสอนดังกล่าว เขาวพา เฉชะคุปต์ (2517 : 157-162) ได้นำมาเสนอเป็นหลักการที่ครูผู้สอนจะนำไปเป็นแนวทาง ได้ดังนี้

1. การตั้งจุดมุ่งหมายของการเรียนการสอน (Objectives) จะต้องตั้งจุดมุ่งหมายเชิงพฤติกรรม และจุดมุ่งหมายปลายทาง

2. การจัดประสบการณ์การเรียนรู้ (Learning experiences) ควรเป็นประสบการณ์ที่ช่วยให้ผู้เรียนสามารถเข้าใจได้อย่างถ่องแท้ด้วยตนเอง โดยมีแนวการจัดดังนี้

2.1 ผู้เรียนจะเป็นผู้ลงมือกระทำกิจกรรมการเรียนรู้ด้วยตนเอง

2.2 มีการแบ่งกลุ่มผู้เรียนออกเป็นกลุ่มย่อย เพื่อให้ผู้เรียนมีส่วนร่วมแลกเปลี่ยนประสบการณ์การเรียนรู้การทำงานต่าง ๆ ร่วมกัน

2.3 กำหนดกิจกรรม ดังนี้

2.3.1 กิจกรรมขั้นเริ่มต้น เป็นการเตรียมตัวล่วงหน้าโดยครูเตรียมสถานที่ การแบ่งกลุ่ม วิธีทำงาน กฎกา หรือกฎเกณฑ์การทำงาน

2.3.2 กิจกรรมขั้นปฏิบัติ ใช้กิจกรรมการเรียนรู้ดังนี้ คือ เกม บทบาทสมมติ

สถานการณ์จำลอง กรณีตัวอย่าง ละคร กลุ่มย่อย

3. การพัฒนาความสามารถทางปัญญา (Intellectual development) เป็นการวิเคราะห์ประสบการณ์การเรียนรู้ร่วมกัน เพื่อให้การเรียนรู้กว้างขวางยิ่งขึ้น หลักการในการวิเคราะห์การเรียนรู้แบ่งออกได้ดังนี้

3.1 การวิเคราะห์กระบวนการเรียนรู้และความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกในกลุ่ม โดยกล่าวถึง พฤติกรรมการทำงานร่วมกัน การปฏิสัมพันธ์ต่อกัน ผลการวิเคราะห์จะช่วยให้ผู้เรียนเข้าใจตนเอง เข้าใจผู้อื่น มองเห็นปัญหาและวิธีการทำงานที่เหมาะสมเพื่อเป็นแนวทางในการปรับปรุงการทำงานครั้งต่อไป ให้ดีขึ้น

3.2 การวิเคราะห์เนื้อหา เป็นการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นและสิ่งที่ได้รับรู้ร่วมกัน ผู้เรียนได้ถ่ายทอดประสบการณ์การเรียนรู้ซึ่งกันและกัน และช่วยให้ผู้เรียนสามารถค้นพบแนวคิดที่ต้องการด้วยตนเอง เป็นการขยายประสบการณ์การเรียนรู้ที่เหมาะสมซึ่งเป็นสิ่งที่มีความหมายต่อผู้เรียนมาก

4. การสรุปและนำหลักการไปประยุกต์ใช้ (Application in real life) ช่วยให้ผู้เรียนสามารถสรุปรวบรวมแนวคิดเป็นหมวดหมู่ และเป็นกฎเกณฑ์ที่เหมาะสมสำหรับแต่ละบุคคล โดยครูจะต้องแนะแนวทางให้ผู้เรียนอภิปรายเพื่อหาข้อสรุปหลักการของสิ่งที่ได้เรียนมา หลังจากนั้นก็ช่วยให้ผู้เรียนได้มีโอกาสคิดค้นเพื่อนำหลักการที่มีอยู่ไปประยุกต์ใช้เข้ากับตนเอง เพื่อใช้ปรับปรุงบุคลิกภาพและพฤติกรรมของคนให้เหมาะสมยิ่งขึ้น และนำไปใช้เพื่อแก้ปัญหาหรือสร้างสรรค์สิ่งใหม่ๆ ต่อไปในอนาคต

5. การประเมินผล การประเมินผลจะช่วยให้ทราบผลของการเรียนการสอนว่าตรงตามจุดมุ่งหมายที่กำหนดไว้เพียงใด การประเมินผลจะช่วยให้ทราบถึงพัฒนาการของผู้เรียน ความรู้ความเข้าใจในเนื้อหา และวิธีการเรียนรู้ ตลอดจนช่วยให้ผู้สอนสามารถประเมินผลการสอนของตนว่าได้ประสบผลสำเร็จมากน้อยเพียงไร

จากการศึกษาทฤษฎีกลุ่มสัมพันธ์และการเรียนรู้โดยกระบวนการกลุ่มสัมพันธ์ สรุปได้ว่าการเรียนการสอนโดยใช้กระบวนการกลุ่มสัมพันธ์เป็นการเปิดโอกาสให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้จากการเข้าร่วมกิจกรรมกลุ่ม นำไปสู่การปฏิบัติจริง มีการปรึกษาหารือและวางแผนการทำงานร่วมกัน วิเคราะห์ประสบการณ์การเรียนรู้ สรุปหลักการและนำไปประยุกต์ใช้ โดยมีครูเป็นผู้ประสานงาน แบ่งการจัดการเรียนรู้กระบวนการกลุ่มสัมพันธ์เป็น 5 ขั้นตอน ดังนี้

1. ขั้นนำ

เป็นการสร้างบรรยากาศและสมาชิกของผู้เรียนให้มีความพร้อมในการเรียน แบ่งกลุ่มผู้เรียนเป็นกลุ่มย่อย แนะนำวิธีเรียน กฎ กติกา การเรียน และระยะเวลาในการเรียน

2. ขั้นปฏิบัติกิจกรรม

เป็นขั้นที่ให้ผู้เรียนลงมือปฏิบัติกิจกรรมกลุ่มเพื่อให้เกิดประสบการณ์ และให้ผู้เรียนมีส่วนร่วมในกิจกรรมการเรียนรู้จากการมีปฏิสัมพันธ์กับสมาชิกอื่น ๆ ในกลุ่มย่อย โดยที่กิจกรรมต่าง ๆ จะต้องคัดเลือกให้เหมาะสมกับเนื้อเรื่องในบทเรียนที่ผู้เรียนมีส่วนร่วม ทั้งทางกายและทางอารมณ์ เช่น กิจกรรมอภิปรายกลุ่มกรณีตัวอย่าง เป็นต้น

3. ขั้นวิเคราะห์

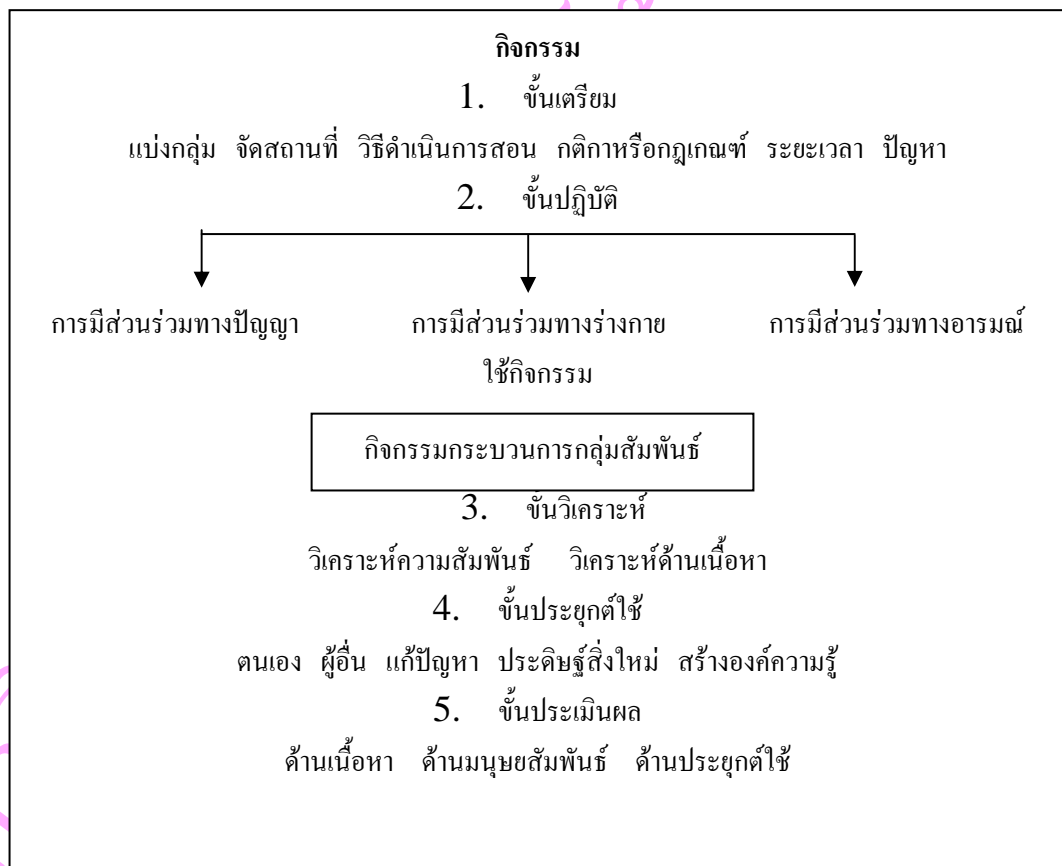
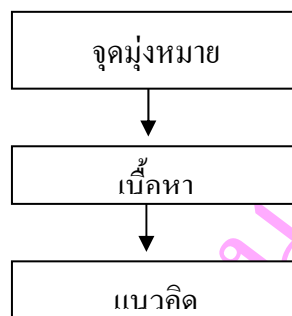
เมื่อดำเนินการจัดประสบการณ์การเรียนรู้แล้วจะให้ผู้เรียนวิเคราะห์และแสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับพฤติกรรมต่าง ๆ และความสัมพันธ์ในกลุ่ม ตลอดจนความร่วมมือในการทำกิจกรรมกลุ่มร่วมกัน โดยวิเคราะห์จากประสบการณ์ที่ได้รับและการรับรู้ของผู้เรียนที่แสดงข้อคิดจากการกระทำกิจกรรมกลุ่มให้คนอื่นได้รับรู้ ขั้นวิเคราะห์นี้จะช่วยให้ผู้เรียนเข้าใจตนเองและผู้อื่น มองเห็นปัญหาการทำกิจกรรมที่เหมาะสมเพื่อเป็นแนวทางในการปรับปรุงการทำกิจกรรม เป็นการถ่ายโอนประสบการณ์การเรียนรู้ที่ดี

4. ขั้นสรุป (ประยุกต์ใช้)

ผู้เรียนสรุปรวบรวมความคิดให้เป็นหมวดหมู่ โดยผู้สอนกระตุ้นให้แนวทางและหาข้อสรุปจากนั้นนำข้อสรุปที่ค้นพบไปประยุกต์ใช้ให้เข้ากับตนเองและผู้อื่นต่อไป

5. ขั้นประเมินผล เป็นการประเมินการจัดการเรียนรู้

หลักการเรียนการสอนโดยกระบวนการกลุ่มสัมพันธ์ เขียนเป็นภาพมีรายละเอียดดังแสดงในภาพประกอบ 4

ภาพประกอบ 4 แผนภูมิหลักการเรียนรู้โดยกระบวนการกลุ่มสัมพันธ์

ที่มา : เดชา จันทร์ศิริ. 2542 : 54.

2.4 กิจกรรมการสอนที่ส่งเสริมกระบวนการกลุ่มสัมพันธ์

การจัดกิจกรรมการเรียนการสอนให้สอดคล้องกับหลักการเรียนรู้ และหลักการเรียนรู้ของกลุ่มสัมพันธ์มีอยู่หลายวิธี ดังที่ ทิศนา แคมมณี (2536 : 27 – 28) กล่าวไว้ ดังนี้

1. เกม (Game) เป็นวิธีการหนึ่งซึ่งสามารถนำไปใช้ในการสอนได้เป็นอย่างดี โดยครูผู้สอนสร้างสถานการณ์สมมติขึ้นให้ผู้เรียนลงเล่นด้วยตนเองภายใต้ข้อตกลง หรือกติกาบางอย่างที่กำหนดไว้ ซึ่งผู้เรียนจะต้องตัดสินใจทำอย่างใดอย่างหนึ่งอันมีผลออกมาในรูปของการแพ้ชนะ วิธีการนี้จะช่วยให้ผู้เรียนได้วิเคราะห์ความรู้สึกนึกคิด และพฤติกรรมต่าง ๆ ที่มีอิทธิพลต่อการตัดสินใจ และยังช่วยให้ผู้เรียนเกิดความสนุกสนานในการเรียนอีกด้วย

2. บทบาทสมมติ (Role-play) เป็นวิธีการอีกวิธีหนึ่งซึ่งได้รับความนิยมในการนำมาใช้ในการสอน วิธีการนี้มีลักษณะเป็นสถานการณ์สมมติเช่นเดียวกับเกม แต่มีกำหนดบทบาทของผู้เล่นในสถานการณ์ที่สมมติขึ้นมา แล้วให้ผู้เรียนสวมบทบาทนั้น และแสดงออกตามธรรมชาติ โดยอาศัยบุคลิกภาพ ประสบการณ์ ความรู้สึกนึกคิดของตนเป็นหลัก ดังนั้น วิธีการนี้จึงมีส่วนช่วยให้ผู้เรียนได้มีโอกาสศึกษาวิเคราะห์ถึงความรู้สึก และพฤติกรรมของตนอย่างลึกซึ้ง และยังช่วยเสริมสร้างบรรยากาศการเรียนรู้ที่น่าสนใจและน่าติดตามอีกด้วย

3. สถานการณ์จำลอง (Simulation) เป็นการจำลองสถานการณ์จริง หรือสร้างสถานการณ์ให้ใกล้เคียงกับความเป็นจริง แล้วให้ผู้เรียนเข้าไปอยู่ในสถานการณ์นั้น และมีปฏิริยาโต้ตอบกัน วิธีการนี้จะช่วยให้ผู้เรียนได้มีโอกาสทดลองพฤติกรรมต่าง ๆ ซึ่งในสถานการณ์จริงผู้เรียนอาจจะไม่กล้าแสดง เพราะอาจจะเป็นการเสี่ยงต่อผลที่จะได้รับจนเกินไป

4. กรณีตัวอย่าง (Case) เป็นวิธีการจัดการเรียนรู้วิธีหนึ่งซึ่งใช้กรณีหรือเรื่องราวต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นจริง นำมาดัดแปลง และใช้เป็นตัวอย่างในการให้ผู้เรียนได้ศึกษาวิเคราะห์และอภิปรายกัน เพื่อสร้างความเข้าใจและฝึกฝนหาทางแก้ไขปัญหานั้น วิธีการนี้จะช่วยให้ผู้เรียนได้รู้จักคิดและพิจารณาข้อมูลที่ตนได้รับอย่างถี่ถ้วน และการอภิปรายจะช่วยให้ผู้เรียนได้มีโอกาสแลกเปลี่ยนข้อมูลซึ่งกันและกัน รวมทั้งการนำเอากรณีต่าง ๆ ซึ่งคล้ายคลึงกับชีวิตมาใช้จะช่วยให้การเรียนรู้มีลักษณะใกล้เคียงกับความจริงซึ่งมีส่วนทำให้การเรียนรู้ที่มีความหมายสำหรับผู้เรียนมากยิ่งขึ้น

5. ละคร (Acting or dramatization) เป็นวิธีการที่ให้ผู้เรียนได้ทดลองแสดงบทบาทตามที่เขียนหรือกำหนดไว้ให้ โดยผู้แสดงจะต้องพยายามแสดงให้สมบทบาทตามที่กำหนดไว้ โดย

ไม่นำเอาบุคลิกภาพและความรู้สึกนึกคิดของตนเข้าไปมีส่วนเกี่ยวข้อง อันจะทำให้เกิดผลเสียต่อการแสดงบทบาทนั้น ๆ วิธีการนี้ จะช่วยให้ผู้เรียนได้มีประสบการณ์ในการที่จะเข้าใจความรู้สึก เหตุผล และ พฤติกรรมของผู้อื่น ซึ่งความเข้าใจนี้จะมีส่วนช่วยเสริมสร้างความเห็นอกเห็นใจกัน นอกจากนั้นการที่ผู้เรียนได้มี โอกาสแสดงละครร่วมกันจะเป็นการช่วยฝึกให้ผู้เรียนเกิดความรับผิดชอบในการเรียนร่วมกันและได้ฝึกการทำงานร่วมกัน

6. การอภิปรายกลุ่มย่อย (Small group discussion) เป็นวิธีการที่ใช้กันมานานแล้ว และ เล็งเห็นว่าเป็นประโยชน์ในการเรียนของผู้เรียนมาก วิธีการนี้เป็นการเปิดโอกาสให้ผู้เรียนทุกคนได้ มีส่วนในการแสดงออก และช่วยให้ผู้เรียนได้ข้อมูลเพิ่มเติมมากขึ้น

จากการศึกษากิจกรรมการสอนกระบวนการกลุ่มสัมพันธ์ เพื่อให้สมาชิกในกลุ่มได้มี ส่วนร่วม จึงได้นำวิธีการสอนที่ส่งเสริมกระบวนการกลุ่มสัมพันธ์ โดยการจัดกิจกรรมให้สอดคล้อง กับหลักการเรียนรู้แบบกระบวนการกลุ่มสัมพันธ์ คือ สถานการณ์จำลอง กรณีตัวอย่าง และ อภิปรายกลุ่มย่อย

2.5 หลักการวัดและประเมินผลการเรียนการสอนโดยกระบวนการกลุ่มสัมพันธ์

ประกาภร โล่ห์ทองคำ (2522 : 62-63) ได้กล่าวถึง หลักการวัดและประเมินผลการเรียน การสอนโดยวิธีกระบวนการกลุ่มสัมพันธ์ ไว้ดังนี้

1. การสังเกต ควรสังเกตการณ์ทำงาน พฤติกรรมของสมาชิกในกลุ่มบทบาทผู้นำผู้ตาม ในกลุ่มความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ของกลุ่ม ให้มากกว่าที่จะฟังเสียงเรื่องของผลงาน
2. การซักถาม จะต้องซักถามสมาชิกหรือนักเรียนให้ทั่วถึง ใช้คำถามที่เปิดโอกาสให้ ผู้เรียนได้คิดค้นเพื่อแก้ปัญหาาร่วมกันแทนการเน้นถามเป็นรายบุคคลเพียงอย่างเดียว
3. ให้ทำกิจกรรม กิจกรรมที่ให้ผู้เรียนทำมีหลายลักษณะ เช่น การแสดงบทบาทสมมติ การอภิปราย รายงาน คั่นคว่า จัดป้ายนิเทศ เป็นต้น
4. การทดสอบ ถือเป็นกระบวนการหนึ่งของวัดผลเท่านั้นไม่ควรให้ความสำคัญกับการทดสอบมาก หรือใช้บ่อย การทดสอบอาจทำในหรือนอกเวลาเรียน หรือทดสอบเป็นกลุ่ม
5. การทำงานกลุ่ม แต่ละครั้งอาจเกิดจากการที่สมาชิกได้รับมอบหมายงานเป็นกลุ่ม หรือได้รับมอบหมายงานไปคนละอย่าง ดังนั้น การวัดผลจึงควรวัดทั้งงานของกลุ่มและบุคคล
6. ไม่ควรผูกขาดการวัดและการประเมินผลนักเรียนไว้แต่ฝ่ายเดียว ควรให้นักเรียนได้ มีส่วนในการวัดและประเมินผลด้วย เช่น ให้นักเรียนในกลุ่มจัดอันดับประสิทธิภาพในการทำงาน ของสมาชิกในกลุ่ม หรือจัดอันดับประสิทธิภาพของการทำงานของกลุ่มอื่น ๆ หรือให้นักเรียน ประเมินผลโดยเป็นผู้สังเกตการณ์การทำงานของสมาชิกหรือกลุ่ม

7. ไม่แยกการเรียนการสอนกับการวัดและประเมินผลออกจากกัน โดยถือว่าการเรียนที่ ไหนย่อมมีการวัดและประเมินผลอยู่ที่นั่นทุกครั้งที่มีการเรียนจึงต้องมีการวัดและประเมินผลซึ่งการ วัดและประเมินผลไม่ควรให้ผู้เรียนรู้ตัว เพื่อให้เกิดพฤติกรรมการเรียนรู้ตามธรรมชาติ

8. งานที่ได้รับผิดชอบของกลุ่ม ถือว่าสมาชิกทุกคนในกลุ่มมีคะแนนหรือสัมฤทธิ์ผล เท่าเทียมกัน

9. ในการจัดพฤติกรรมที่กลุ่มไม่พึงประสงค์ เช่น การขาดความรับผิดชอบ หรือการ มีนิสัยที่ไม่พึงประสงค์ของกลุ่ม สมาชิกในกลุ่มต้องกำหนดเกณฑ์หรือกฎในการทำงานร่วมกัน ขึ้น เพื่อรักษาความเป็นธรรมและเป็นแนวปฏิบัติในการทำงานร่วมกันของกลุ่มมากกว่าที่จะให้ครู เข้าไปดำเนินการเอง โดยครูควรเป็นผู้ให้คำแนะนำช่วยเหลือเท่านั้น

10. เมื่อประเมินผลแล้ว ควรนำผลนั้นกลับไปวิเคราะห์การทำงานของกลุ่ม และผลงาน ส่วนบุคคล (Feed back) ดังนั้น ผู้เรียนจึงต้องรู้จักจุดประสงค์หรือสัมฤทธิ์ผลของตนเองซึ่งได้จากการ วิเคราะห์อภิปรายสรุปผลการทำงานของตนเองและเพื่อนสมาชิก

11. ครูต้องให้การยอมรับ (Accept) การทำงานและผลการวิพากษ์วิจารณ์เพื่อการ ประเมินผลของเด็ก แม้บางครั้งจะขัดกับความรู้สึกซึ่งครูก็สามารถแสดงความคิดเห็นของตนเองได้ แต่ไม่ใช่อิทธิพลของครูไปบังคับให้ผู้เรียนเปลี่ยนความคิดให้เหมือนกับตน

สรุป หลักการที่สำคัญของการวัดและประเมินผลการเรียนการสอนโดยกระบวนการกลุ่ม สัมพันธ์ ครูอาจมอบหมายงานเป็นกลุ่ม หรือมอบหมายงานให้สมาชิกแต่ละคน มีการวัดทั้งงาน บุคคลและงานของกลุ่ม โดยที่สมาชิกทุกคนในกลุ่ม ได้คะแนนหรือสัมฤทธิ์ผลเท่าเทียมกัน

2.6 ประโยชน์ของการเรียนแบบกระบวนการกลุ่มสัมพันธ์

นอกจากนี้ สิริวรรณ ศรีพหล (2536 : 224-225) กล่าวถึง ประโยชน์ของกลุ่มสัมพันธ์ ที่ ผู้เรียนจะได้รับ เมื่อผู้สอนจัดสภาพการเรียนการสอนโดยยึดลักษณะให้ผู้เรียนทำงานเป็นกลุ่ม ดังนี้ คือ

1. เป็นการฝึกให้ผู้เรียนรู้จักการทำงานร่วมกับผู้อื่น ทำให้เกิดทัศนคติที่ดี และถูกต้อง เกี่ยวกับการทำงานร่วมกันว่า การทำงานจะต้องทำงานเป็นกลุ่มจึงจะประสบความสำเร็จ คนเราจะ ทำงานโดยโดดเดี่ยวเสมอไปไม่ได้

2. เป็นการฝึกและให้ทัศนคติแก่ผู้เรียนว่า บุคคลอื่น ๆ มีค่าเสมอกันต้องให้การยอมรับ และเคารพความเป็นคนของผู้อื่น ทั้งในด้านความคิดและการกระทำโดยไม่ยึดถือหรือมองตนเอง เป็นศูนย์กลาง

3. เป็นการฝึกให้ผู้เรียนได้เข้าใจและเรียนรู้เกี่ยวกับบทบาททั้งของตนเองและสมาชิก ของกลุ่มอื่น ๆ เช่นบทบาทในการเป็นผู้นำ หรือบทบาทในการเป็นผู้ตาม เป็นต้น

4. เปิดโอกาสให้ผู้เรียนได้เรียนรู้และฝึกฝนทักษะทางด้านสังคม หรือการมีมนุษยสัมพันธ์ กับผู้อื่น
5. เปิดโอกาสให้ผู้เรียนได้ลงมือปฏิบัติกิจกรรมด้วยตนเอง เพราะการเป็นสมาชิกของกลุ่มย่อยได้รับมอบหมายให้ปฏิบัติ การเรียนโดยการฝึกปฏิบัติ จะทำให้ผู้เรียนได้รับประสบการณ์โดยตรง
6. เปิดโอกาสให้ผู้เรียนได้ฝึกทักษะในด้านความคิดร่วมกับกลุ่ม เช่น ทักษะในการแก้ปัญหา การตัดสินใจ เป็นต้น
7. เป็นการฝึกให้ผู้เรียนรู้จักปรับตัวให้เข้ากับผู้อื่นได้ เพื่อเกิดการยอมรับซึ่งกันและกัน เช่น การยอมรับและปฏิบัติตามมติของกลุ่ม เป็นต้น
8. เป็นการฝึกให้ผู้เรียนได้เรียนรู้เกี่ยวกับวิถีทางความเป็นประชาธิปไตยทั้งในด้านความคิดและการกระทำ
9. ช่วยให้ผู้เรียนเกิดความภาคภูมิใจตนเอง ทำให้เขารู้สึกว่าตนเองมีความสำคัญต่อกลุ่ม เช่น การที่กลุ่มยอมรับความคิดของเขา การที่กลุ่มเปิดโอกาสให้เขาแสดงความคิดเห็นอย่างเต็มที่ เป็นต้น ความภาคภูมิใจนี้เองที่เป็นแรงผลักดันให้คนกล้าแสดงความคิดเห็น กล้าพูด กล้าตัดสินใจ ซึ่งทักษะ ดังกล่าว จะทำให้เกิดความมั่นใจต่อมา
10. สร้างค่านิยมในเรื่องความสามัคคี การช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ความเข้าใจ และเห็นใจผู้อื่น

นอกจากประโยชน์ที่ผู้เรียนจะได้รับดังกล่าวแล้ว ทศพร มณีศรีจำ (2539 : 114) ได้กล่าวถึงการจัดการเรียนการสอนด้วยกระบวนการกลุ่มสัมพันธ์ว่า อิทธิพลของกลุ่มยังมีผลต่อพฤติกรรมของสมาชิกทั้งในด้านส่วนตัว และพฤติกรรมทางสังคม คือ กระตุ้นให้เกิดกำลังใจแก่สมาชิก สมาชิกได้แสดงออก สมาชิกเข้าใจตนเอง สนองความต้องการของสมาชิก สมาชิกมีความกระตือรือร้นเกิดการตัดสินใจและสามารถแก้ปัญหา ลดความคับข้องใจ ไม่ประพฤติก่อนออกนอกกลุ่ม นอกทาง เสริมสร้างสุขภาพทางกายและใจ สร้างความเข้าใจอันดีต่อกัน มีการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ และยอมรับในปทัสถานร่วมกัน ดังนั้น กระบวนการกลุ่มสัมพันธ์จึงเป็น วิธีการที่สามารถนำมาใช้ในการเรียนการสอน เพื่อพัฒนาปรับปรุงและเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของผู้เรียนได้เป็นอย่างดี โดยที่ผู้เรียนไม่เบื่อหน่ายการเรียน

สรุป การจัดกิจกรรมการเรียนรู้แบบกระบวนการกลุ่มสัมพันธ์มุ่งให้ผู้เรียนทุกคนมีส่วนร่วมในการทำกิจกรรมได้วิเคราะห์ปัญหา อภิปรายแลกเปลี่ยนความรู้และประสบการณ์ร่วมกัน สามารถนำความรู้ไปประยุกต์ใช้ให้ตรงปัญหาและเกิดประโยชน์ต่อตนเอง กับส่วนรวม ด้วยเหตุนี้

การจัดกิจกรรมการเรียนการสอนโดยใช้กระบวนการกลุ่มสัมพันธ์จึงน่าจะเป็นตัวแปรสำคัญที่จะส่งผลต่อผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนของนักเรียน

3. แนวคิดเกี่ยวกับความรับผิดชอบต่อสังคม

3.1 ความหมายของความรับผิดชอบ

ความรับผิดชอบ ตรงกับภาษาอังกฤษว่า Responsibility และมีผู้ให้ความหมายของความรับผิดชอบ ไว้ดังนี้

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542 (2546 : 944) ให้ความหมายของความรับผิดชอบต่อว่า หมายถึง ขอมรับผลทั้งที่ดีและไม่ดี ในกิจการที่ตนได้กระทำลงไป หรือที่อยู่ในความดูแลของตน

ไชยรัตน์ ปรานี (2531 : 54) กล่าวถึง ความหมายของความรับผิดชอบต่อว่า หมายถึง บุคคลที่มีความรับผิดชอบจะต้องประกอบด้วยความขยันขันแข็ง ซื่อสัตย์ มีหิริโอตัมปะ พยายามทำงานของตนให้ลุล่วงไปด้วยดีโดยไม่ละเมิดสิทธิ และหน้าที่ของผู้อื่น รวมทั้งมีการเตรียมวางแผนงานไว้ล่วงหน้าด้วย นอกจากนี้ยังรับรู้และยอมรับการทำงานของตนไม่ว่าผลนั้นจะเป็นอย่างไร

สุพัตรา สุภาพ (2531 : 9) ได้ให้ความหมายของความรับผิดชอบต่อว่า คือ หน้าที่ที่ตนต้องกระทำ ต้องปฏิบัติ ไม่คำนึงถึงสิทธิเพียงอย่างเดียว เช่น เป็นนักเรียนมีสิทธิที่จะมาเรียนหนังสือ ความรับผิดชอบต่อการเป็นนักเรียน คือ ต้องมาเรียนหนังสือสม่ำเสมอ ความรับผิดชอบต่อจึงเป็นการกระทำ หรือการกระทำตามสถานภาพของบุคคล

ประเทิน มหาจันทร์ (2536 : 2) ได้กล่าวถึง ความรับผิดชอบต่อไว้หลายนัย ดังนี้

นัยแรก ความรับผิดชอบต่อ ได้แก่ ความสามารถที่จะตอบสนองต่อสถานการณ์ใดสถานการณ์หนึ่ง หรืออีกนัยหนึ่ง ได้แก่ การตัดสินใจที่จะเลือกกระทำสิ่งใดสิ่งหนึ่งที่มีความเหมาะสมและก่อให้เกิดผลดี เลือกละเว้นสิ่งที่ไม่เหมาะสม และก่อให้เกิดผลเสีย หรืออีกนัยหนึ่งได้แก่ การตัดสินใจที่จะพบกับสถานการณ์ที่ได้สร้างขึ้นเอง หรือที่มีผู้ทำมาแล้ว

จุรีรัตน์ นันทยทวิกุล (2538 : 24) ได้กล่าวว่า ความรับผิดชอบต่อหมายถึงคุณลักษณะหนึ่งของบุคคลที่แสดงออกในลักษณะการมีความตั้งใจที่จะปฏิบัติหน้าที่การงานที่ได้รับมอบหมายด้วยความเอาใจใส่ มีความละเอียดรอบคอบ มีการวางแผน มีความขยันหมั่นเพียร อดทน เพื่อให้งานนั้นบรรลุผลสำเร็จตามเป้าหมาย ขอมรับผลการกระทำ ไม่ว่าจะเป็ผลดีหรือผลเสีย และพร้อมที่จะปรับปรุงแก้ไขให้ดียิ่งขึ้น

ผานิต เพชรจำรัส (2539 : 34) ให้ความหมายของความรับผิดชอบว่า หมายถึง ความมุ่งมั่นที่จะปฏิบัติหน้าที่ด้วยความผูกพันพากเพียร พยายาม ละเอียดรอบคอบ มีความสำนึกในหน้าที่ของตนเองและส่วนรวม และยอมรับผลของการกระทำได้ด้วยใจเต็มใจ

ฟังก์ และแวกแนลส์ (Funk & Wagnalls. 1961 : 1073) กล่าวว่า ความรับผิดชอบ คือ การแสดงออกถึงความรับผิดชอบในการกระทำของคน มีความซื่อสัตย์ไว้ใจได้ สามารถจัดการงานและทำหน้าที่ที่ได้รับมอบหมายได้อย่างมีประสิทธิภาพ ทั้งยังสามารถสนองต่อหน้าที่หรือข้อตกลงที่ตั้งไว้ตามอุดมคติกฎศีลธรรมหลักธรรมอีกด้วย

แคทเทล (Cattell. 1963 : 145) ได้กล่าวถึง บุคคลที่มีความสามารถในความรับผิดชอบไว้ว่า คือ บุคคลที่รับผิดชอบในหน้าที่ มีความบากบั่น พากเพียร ถือศักดิ์ศรี ยึดมั่นในกฎเกณฑ์ ลักษณะผู้มีความรับผิดชอบน้อย คือ คนที่ถือความสะดวกเป็นเกณฑ์ หลีกเลียงข้อบังคับ

ฟลิปโป (Flippo. 1966 : 122) กล่าวว่า ความรับผิดชอบ คือ ความผูกพันในการที่จะปฏิบัติหน้าที่ให้สำเร็จลุล่วงไปได้ และความสำนึกนี้เกี่ยวข้องกับปัจจัย 3 ประการ คือ พันธะผูกพันหน้าที่ การงาน และวัตถุประสงค์

กู๊ด (Good. 1973 : 498) ได้ให้ความหมายของความรับผิดชอบไว้ว่า ความรับผิดชอบเป็นภาระหน้าที่ที่แต่ละคนครองอยู่ ซึ่งบุคคลจะรับ ไม่ว่าจะป็นงานทั่วไปที่ได้รับมอบหมายหรืองานในหน้าที่จะต้องทำให้บรรลุความสำเร็จ ถูกต้อง มีประสิทธิภาพ และมีความซื่อสัตย์ต่อหน้าที่ที่ได้รับมอบหมาย ทำอย่างเต็มความสามารถ สอดคล้องกับความมุ่งหมายต้องยอมรับทั้งความผิดพลาดและความสำเร็จ สามารถเชื่อถือได้ในเรื่องการปฏิบัติหน้าที่

ลอว์ซี (Lawshe. 1986 : 143) กล่าวถึง ความรับผิดชอบไว้ว่า เป็นลักษณะของการค้นหาอุปนิสัย อารมณ์ของบุคคลที่มีความรอบคอบ รับผิดชอบ และเป็นที่ยอมรับไว้วางใจได้มากน้อยแค่ไหน

จากความหมายข้างต้นสรุปได้ว่า ความรับผิดชอบ หมายถึง ลักษณะนิสัยของบุคคล ที่มีความสนใจ มีความมุ่งมั่นตั้งใจจริงที่จะปฏิบัติภารกิจต่าง ๆ ตามหน้าที่ที่ได้รับมอบหมาย และปฏิบัติด้วยความซื่อสัตย์รอบคอบ อดทนต่ออุปสรรคที่เกิดขึ้น และพยายามทำอย่างเต็มความสามารถ ให้งานสำเร็จลุล่วงไปด้วยดี มีประสิทธิภาพ และมีการติดตามผลงานที่ทำไปแล้ว เพื่อปรับปรุงแก้ไขการปฏิบัติงานให้ดียิ่งขึ้น ยอมรับในสิ่งที่ตนเองกระทำทั้งในด้านที่เป็นผลดีและผลเสีย

3.2 ความสำคัญของความรับผิดชอบ

จรรยา สุวรรณทัต และดวงเดือน พันธุมนาวิน (2521 : 28) กล่าวว่าไว้ว่า ความรู้สึก รับผิดชอบ เป็นลักษณะของความเป็นพลเมืองที่ดีที่สำคัญอย่างหนึ่ง นอกจากความมีวินัยทางสังคม ความเอื้อเฟื้อ และมาตรฐานกฎเกณฑ์ของศาสนา และกฎหมายบ้านเมือง รวมถึงลักษณะซึ่งเป็นประโยชน์ต่อ ส่วนรวมมากกว่าประโยชน์ส่วนตัว เนื่องจากความรู้สึกรับผิดชอบต่อหน้าที่เป็นลักษณะนิสัย

และทัศนคติของบุคคล ซึ่งเป็นเครื่องผลักดันให้ปฏิบัติตามระเบียบ เคารพสิทธิของผู้อื่น ทำตามหน้าที่ของตน และมีความซื่อสัตย์สุจริต คนที่มีความรับผิดชอบนี้เป็นลักษณะที่จะช่วยให้การอยู่ร่วมกันในสังคมเป็นไปด้วยความราบรื่น สงบสุข นอกจากนี้ความรับผิดชอบยังเป็นคุณธรรมที่สำคัญในการพัฒนาประเทศด้วย

กรมการศาสนา (2525 : 2) กล่าวว่า ความรับผิดชอบเป็นคุณลักษณะของคนไทยอย่างหนึ่ง ที่จำเป็นต้องปลูกฝังให้กับคนไทยนอกจากความมีระเบียบวินัยความซื่อสัตย์สุจริต ความขยัน ประหยัด เสียสละ ๆ ฯลฯ การปลูกฝังให้คนไทยมีสำนึกในหน้าที่และความรับผิดชอบต่อสังคม และประเทศชาติเป็นสิ่งจำเป็นยิ่งเพราะความรับผิดชอบเป็นลักษณะของความเป็นพลเมืองที่ดีเป็นปัจจัยสำคัญที่จะช่วยให้สังคมเป็นระเบียบและสงบสุข

อนุวัติ คุณแก้ว (2538 : 52) กล่าวว่า ความรับผิดชอบเป็นลักษณะหนึ่งที่มีความสำคัญมาก เพราะจะทำให้หน้าที่หรืองานที่มอบหมายให้รับผิดชอบประสบความสำเร็จและเสร็จ ตามเวลาที่กำหนด ซึ่งมีผลทำให้เป็นคนที่มีคุณภาพ

สัญญา สัญญาวิวัฒน์ (2524 : 55-57) กล่าวว่า ความรับผิดชอบเป็นลักษณะความเป็นพลเมืองดีที่สำคัญอย่างยิ่ง เป็นปัจจัยอันสำคัญที่ช่วยให้สังคมเป็นระเบียบสงบสุข การที่สังคมขาดความสงบสุขอาจกล่าวได้ว่า เกิดจากบุคคลกลุ่มหนึ่ง ขาดคุณสมบัติ 5 ประการ ดังนี้

1. ความรับผิดชอบ
2. ความสม่ำเสมอ
3. ความเชื่อมั่นในตนเอง
4. ความซื่อสัตย์
5. ความพยายามในการพึ่งตนเอง

จากข้อความดังกล่าวข้างต้น สรุปได้ว่า ความรับผิดชอบมีความสำคัญอย่างยิ่งเพราะทำให้บุคคลดำรงชีวิตของตนในสังคมอย่างมีความสุขและก่อให้เกิดความเจริญก้าวหน้าต่อประเทศชาติและสังคมส่วนรวม

จากเอกสารที่เกี่ยวข้องกับความสำคัญของความรับผิดชอบ สรุปได้ว่า ความรับผิดชอบมีความสำคัญและจำเป็นต่อการเป็นพลเมืองดี ช่วยในการพัฒนาตนเอง และช่วยให้สังคมมีระเบียบและสงบสุข ประเทศชาติเจริญก้าวหน้า สังคมโลกเกิดความสันติสุข

3.3 ประเภทของความรับผิดชอบ

ประเทิน มหาจันทร์ (2536 : 58) ได้ศึกษาเกี่ยวกับประเภทของความรู้สึกรับผิดชอบ 2 ประการ คือ

1. ความรับผิดชอบต่อนหน้าที่ คือ ต้องปฏิบัติหน้าที่การงานและหน้าที่สังคม หน้าที่อื่น ๆ ทั้งปฏิบัติต่อตนเอง ต่อบิดามารดา ญาติพี่น้อง ต่อบุคคลทั่วไป และต่อประเทศชาติ มนุษย์ต้องรับผิดชอบต่อหน้าที่เหล่านี้ ความรู้สึกรับผิดชอบเป็นลักษณะสำคัญอย่างหนึ่งที่ใช้เป็นเกณฑ์ตัดสินว่าบุคคลใดบรรลุนิติภาวะมากน้อยเพียงใด

2. ความรับผิดชอบต่อการกระทำของตน ในด้านความรับผิดชอบต่อนหน้าที่การงานนั้น เนื่องจากทุกคนต้องมีหน้าที่ที่จะต้องปฏิบัติทั้งของตนเองและหน้าที่ที่ได้รับมอบหมายในการงาน และในส่วนบุคคลก็ควรจะต้องตั้งใจทำหน้าที่ของตนให้เสร็จสิ้นตามที่ได้รับมอบหมายมาไม่ละเลยทอดทิ้งไป ผู้ที่มีความรับผิดชอบในการงาน เป็นผู้ที่คอยเอาใจใส่ในการงานของตน คอยหาทางให้งานของตนก้าวหน้า และหาทางป้องกันไม่ให้เกิดความบกพร่องเสียหายในการงานที่ตนรับผิดชอบอยู่ ผู้รับผิดชอบต่อหน้าที่ย่อมถือว่างานที่ได้รับมอบหมายให้เป็นหน้าที่ของตนนั้นสำคัญที่สุด ซึ่งจะละเลยหลีกเลี่ยงไม่ได้ จะต้องปฏิบัติหน้าที่ของตนให้ดีที่สุด และปฏิบัติตามระเบียบต่าง ๆ ที่วางไว้ให้เป็นแนวปฏิบัติสำหรับหน้าที่แต่ละอย่าง ผู้ที่รับผิดชอบต่อหน้าที่ย่อมจะถือเป็นข้อเสียหายอย่างร้ายแรง ถ้าตนปฏิบัติงานในหน้าที่บกพร่องไป ดังนั้น จึงยอมไม่มอบงานของตนให้ผู้อื่นทำแทน เพื่อเห็นแก่ความสะดวกสบายเป็นครั้งคราว

ไชยรัตน์ ปราณี (2531 : 54 – 55) กล่าวถึง ความรับผิดชอบ แบ่งออกเป็น 2 ด้านใหญ่พอสรุป ได้ดังนี้

1. ความรับผิดชอบต่อตนเอง หมายถึง การรับรู้บทบาทของตนในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของสังคม จะต้องดำรงตนให้อยู่ในฐานะที่สามารถช่วยเหลือตนเองได้ รู้จักว่าอะไรผิด อะไรถูก ยอมรับผลการกระทำของตนเองทั้งที่เป็นผลดีและผลเสีย ฉะนั้น บุคคลที่มีความรับผิดชอบต่อตนเองย่อมไตร่ตรองรอบคอบก่อนว่าสิ่งที่ตนกระทำลงไปนั้นจะมีผลเสีย หรือไม่ และจะเลือกปฏิบัติแต่สิ่งที่จะ ทำให้เกิดผลดีเท่านั้น

2. ความรับผิดชอบต่อสังคม หมายถึง ภาระหน้าที่ของบุคคลที่จะต้องเกี่ยวข้อง และมีส่วนร่วมต่อสวัสดิภาพของสังคมที่ตนดำรงอยู่ ซึ่งเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับหลายสิ่งหลายอย่าง ตั้งแต่สังคมขนาดเล็ก ๆ จนถึงสังคมขนาดใหญ่

ภัทธา อรุณมีศรี (2533 : 4 – 5) ได้แบ่งความรับผิดชอบออกเป็น 2 ด้าน คือ

1. ความรับผิดชอบต่อตนเอง หมายถึง การกระทำหรือพฤติกรรมต่อไปนี้ คือ ตั้งใจศึกษาเล่าเรียน เอาใจใส่ต่อสุขภาพอนามัยของตนเอง ดูแลรักษาเครื่องใช้ส่วนตัวให้เป็นระเบียบเรียบร้อยและอยู่ในสภาพดี

2. ความรับผิดชอบต่อสังคม หมายถึง การปฏิบัติหน้าที่ 5 ด้าน คือ

2.1 ความรับผิดชอบต่อครอบครัว หมายถึง การกระทำหรือพฤติกรรม ต่อไปนี้
เคารพ เชื่อฟังคำสั่งสอนของผู้ปกครอง ช่วยเหลือการทำงานตามความสามารถและโอกาส

2.2 ความรับผิดชอบต่อชั้นเรียนและเพื่อนนักเรียน หมายถึง การกระทำหรือพฤติกรรม
ที่ช่วยเหลือการทำงานของชั้นเรียนและเพื่อนนักเรียน

2.3 ความรับผิดชอบต่อโรงเรียน หมายถึง การกระทำหรือพฤติกรรมที่ช่วยกิจการ
งานของโรงเรียน และรักษาชื่อเสียงของโรงเรียน

2.4 ความรับผิดชอบต่อชุมชน หมายถึง การกระทำหรือพฤติกรรมที่ให้ความร่วมมือ
ในกิจการงานของชุมชน

2.5 ความรับผิดชอบต่อประเทศชาติ หมายถึง การกระทำหรือพฤติกรรมที่แสดงถึง
การปฏิบัติตามกฎหมาย

จูริรตัน นันทยทวิกุล (2538 : 5) ได้แบ่งประเภทของความรับผิดชอบออกเป็น 8 ด้าน คือ

1. ความรับผิดชอบต่อตนเอง หมายถึง การรักษาป้องกันตนเองให้ปลอดภัยจากอันตราย
โรคภัยไข้เจ็บ รักษาร่างกายให้แข็งแรง บังคับควบคุมจิตใจ ไม่ให้ตกเป็นทาสของกิเลส ประพฤติตน
อยู่ในศีลธรรม และละเว้นความชั่ว รู้จักประมาณการใช้จ่ายตามควรแก่ฐานะ จัดหาเครื่องอุปโภค
บริโภคที่เหมาะสม

2. ความรับผิดชอบต่อการศึกษาล่าเรียน หมายถึง การที่นักเรียนศึกษาเล่าเรียนจน
ประสบความสำเร็จตามความมุ่งหมาย ด้วยความขยันหมั่นเพียร อดทน เข้าห้องเรียน และส่งงาน
ที่ได้รับมอบหมายตรงตามเวลาเมื่อมีปัญหาหรือไม่เข้าใจบทเรียนก็พยายามศึกษาค้นคว้าซักถาม
อาจารย์ให้เข้าใจ เมื่อทำแบบฝึกหัดผิดก็ยอมรับว่าทำผิด แล้วพยายามแก้ไขปรับปรุงให้ถูกต้อง

3. ความรับผิดชอบต่องานที่ได้รับมอบหมาย หมายถึง การปฏิบัติหน้าที่ที่ได้รับ
มอบหมายด้วยความเอาใจใส่ ขยันหมั่นเพียร อดทนต่อผู้อุปสรรค โดยไม่ย่อท้อ มีความละเอียด
รอบคอบ ซื่อสัตย์ ตรงต่อเวลา ไม่ละเลยทอดทิ้ง หรือหลีกเลี่ยง พยายามปรับปรุงการทำงานของตนให้
ดียิ่งขึ้นรู้จักวางแผนงาน และป้องกันความบกพร่องเสื่อมเสียในงานที่ตนรับผิดชอบ

4. ความรับผิดชอบต่อการกระทำของตน หมายถึง การยอมรับผลการกระทำของตน
ทั้งที่เป็นผลดีและผลเสีย ไม่ปิดความรับผิดชอบในหน้าที่ของตนต่อผู้อื่น พร้อมทั้งจะปรับปรุงแก้ไข
เพื่อให้ได้ผลดียิ่งขึ้น ไตร่ตรองให้รอบคอบว่าสิ่งที่ตนทำลงไปนั้น จะเกิดผลเสียขึ้นหรือไม่ ปฏิบัติ
แต่สิ่งที่ทำให้เกิดผลดี และกล้าเผชิญต่อความจริง

5. ความรับผิดชอบต่อครอบครัว หมายถึง การที่นักเรียนตั้งใจช่วยเหลืองานต่าง ๆ
ภายในบ้าน เพื่อแบ่งเบาภาระซึ่งกันและกันตามความสามารถของตน รู้จักแสดงความคิดเห็น และ
ปฏิบัติ เพื่อความสุข และชื่อเสียงของครอบครัว ช่วยแก้ปัญหาที่สมาชิกในครอบครัวไม่เข้าใจกัน

เมื่อมีปัญหา ก็ปรึกษา และให้พ่อแม่รับทราบปัญหาของตนทุกเรื่อง ช่วยครอบครัวประหยัดไฟฟ้า น้ำ อาหาร สิ่งของ เครื่องใช้ภายในบ้าน และอื่น ๆ

6. ความรับผิดชอบต่อเพื่อน หมายถึง การที่นักเรียนช่วยกันตักเตือน แนะนำเมื่อเห็นเพื่อน ทำผิด ช่วยเหลือเพื่อความถูกต้อง และเหมาะสม ให้อภัยเมื่อเพื่อนทำผิด ไม่เอาเปรียบเพื่อน เคารพสิทธิซึ่งกันและกัน

7. ความรับผิดชอบต่อโรงเรียน หมายถึง การที่นักเรียนมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่าง ๆ ของโรงเรียน รักษาผลประโยชน์เกียรติยศชื่อเสียงของโรงเรียน ช่วยกันรักษาความสะอาดของ โรงเรียน ไม่ขีดเขียนผนังห้องเรียน ห้องน้ำ ห้องส้วม แต่งเครื่องแบบนักเรียนเรียบร้อย ไม่ทะเลาะวิวาทกับนักเรียนโรงเรียนอื่น เมื่อโรงเรียนต้องการความร่วมมือหรือขอความช่วยเหลือ ก็เต็มใจให้ความร่วมมืออย่างเต็มที่ เข้าร่วมกิจกรรมต่าง ๆ ตามความสนใจ และความสามารถ ของตน เพื่อสร้างชื่อเสียงให้แก่โรงเรียน

8. ความรับผิดชอบต่อสังคม หมายถึง การที่นักเรียนมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่าง ๆ ของชุมชนและสังคม บำเพ็ญประโยชน์ และสร้างสรรค์ความเจริญให้ชุมชน และสังคมอย่างเต็มความสามารถ ช่วยสอดส่องพฤติกรรมของบุคคลที่เป็นภัยต่อสังคมให้ความรู้ความสนุกเพลิดเพลินแก่ประชาชนตามความสามารถของตน ช่วยคิดและแก้ปัญหาต่าง ๆ ของสังคม

นอกจากนี้ จินตนา ชนวิบูลย์ชัย (2540 : 96) ยังได้แบ่งความรับผิดชอบออกเป็น 4 ด้าน คือ

1. ความรับผิดชอบต่อตนเอง หมายถึง การรักษาสุขภาพอนามัยของตนเองให้สมบูรณ์ และปลอดภัยจากอันตราย รู้จักปฏิบัติงานให้เหมาะสม ละเว้นความชั่ว รู้จักประมาณในการใช้จ่าย และมีความประหยัด สามารถจัดหาเครื่องอุปโภคบริโภคสำหรับตนเองได้อย่างเหมาะสม สำนึกในหน้าที่และบทบาทของตน ตั้งใจเล่าเรียนใฝ่หาความรู้ และฝึกตนเองให้มีประสบการณ์ ในด้านต่าง ๆ จนประสบผลสำเร็จในการดำเนินชีวิต

2. ความรับผิดชอบต่อการกระทำของตน หมายถึง การยอมรับผลการกระทำของตน ทั้งที่เป็นผลดีและผลเสีย ไม่ปิดความรับผิดชอบในหน้าที่ของตนเองแก่ผู้อื่น พร้อมทั้งจะปรับปรุงแก้ไข เพื่อให้ได้ผลดียิ่งขึ้น ไตร่ตรองให้รอบคอบว่าสิ่งที่ตนทำลงไปนั้นจะเกิดผล เสียหายขึ้นหรือไม่ปฏิบัติแต่สิ่งที่ทำให้เกิดผลดี และกล้าเผชิญต่อความเป็นจริง

3. ความรับผิดชอบต่อหน้าที่การงาน หมายถึง การปฏิบัติหน้าที่การงานด้วยความเอาใจใส่ ไม่ต้องมีใครบังคับ ใช้ความสามารถเต็มที่ ขยันหมั่นเพียร อดทนต่ออุปสรรค มีความละเอียด ซื่อสัตย์ ตรงต่อเวลา ไม่ละเลยทอดทิ้งหรือหลีกเลี่ยงจนกว่างานจะสำเร็จ พยายามปรับปรุงให้ดียิ่งขึ้น พัฒนาประสิทธิภาพงาน รู้จักวางแผน ปฏิบัติงานอย่างมีจุดหมายด้วยความระมัดระวัง

เพื่อป้องกันความบกพร่องเสื่อมเสียในงานที่ได้รับมอบหมาย รู้จักหน้าที่และกระทำตามหน้าที่เป็นอย่างดี

4. ความรับผิดชอบต่อส่วนรวม หมายถึง การปฏิบัติกิจกรรมต่าง ๆ ตามระเบียบข้อบังคับของสังคม สถาบันการศึกษา หรือสถาบันต่าง ๆ ในชุมชน ไม่เอาเปรียบผู้ร่วมชุมชน รักษาผลประโยชน์ เกียรติยศชื่อเสียงของสถาบันต่าง ๆ ในสังคม และสร้างความเจริญให้เกิดขึ้น

จากประเภทของความรับผิดชอบ สรุปได้ว่า ความรับผิดชอบแบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือ

1. ความรับผิดชอบต่อตนเอง หมายถึง การกระทำหรือพฤติกรรมการศึกษาเล่าเรียน การรักษาสุขภาพอนามัยของตนเอง ประพฤติปฏิบัติตนอย่างเหมาะสม รู้จักประมาณ การใช้จ่าย รู้จัก บทบาทและหน้าที่ของตน ใช้ชีวิตอย่างเหมาะสมกับสถานภาพของตน โดยไม่ทำความเดือดร้อนกับตนเองและผู้อื่นยอมรับผลการกระทำของตนทั้งในส่วนตัวและไม่ดี ไม่ปิดความรับผิดชอบ รู้จักปรับปรุงแก้ไขสิ่งที่บกพร่องของตนให้ดีขึ้น

2. ความรับผิดชอบต่อสังคมส่วนรวม หมายถึง การปฏิบัติหน้าที่ต่าง ๆ ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับ

2.1 รับผิดชอบต่อครอบครัว หมายถึง กระทำตนให้เป็นสมาชิกที่ดีของครอบครัว หรือการปฏิบัติหน้าที่ของครอบครัวอย่างเต็มกำลังความสามารถ

2.2 รับผิดชอบต่อชั้นเรียน หมายถึง การกระทำที่ปฏิบัติงานหรือช่วยเหลืองานของชั้นเรียนอย่างเต็มกำลังความสามารถ

2.3 รับผิดชอบต่อโรงเรียน หมายถึง การกระทำหรือปฏิบัติหน้าที่เพื่อให้กิจการของโรงเรียนเจริญก้าวหน้าและรักษาชื่อเสียงของโรงเรียน

2.4 รับผิดชอบต่อชุมชน หมายถึง การกระทำหรือการปฏิบัติหน้าที่ โดยให้ความร่วมมือกับกิจการของชุมชน เพื่อความสุขและความเจริญของชุมชน

2.5 รับผิดชอบต่อประเทศชาติ หมายถึง การกระทำที่แสดงถึงการเป็นพลเมืองดีของชาติด้วยการปฏิบัติตามกฎหมาย และช่วยเหลือประเทศชาติในส่วนของตนเอง โดยปฏิบัติหน้าที่ที่ได้รับด้วยความรับผิดชอบ

สรุป ประเภทของความรับผิดชอบ แบ่งออกเป็น 2 ประเภทใหญ่ คือ ความรับผิดชอบต่อตนเอง การศึกษาเล่าเรียน สุขภาพอนามัย บทบาทและหน้าที่ของตน และความรับผิดชอบต่อสังคมส่วนรวม เช่น ความรับผิดชอบต่อครอบครัว โรงเรียน ชุมชน และประเทศชาติ

3.4 ลักษณะและพฤติกรรมของบุคคลที่มีความรับผิดชอบ

อรุณศรี กุมุท และคณะ (2528 : 53 – 54) ได้อธิบาย พฤติกรรมของผู้ที่มีความรับผิดชอบไว้ดังนี้

1. กระตือรือร้นทำงานที่ได้รับมอบหมาย
2. อุทิศเวลาให้แก่งาน
3. เอาใจใส่งานเพื่อให้งานนั้นเกิดผลดีมีคุณภาพ
4. ศึกษาและทำความเข้าใจลักษณะของงาน โดยละเอียด
5. มุ่งหวังความสำเร็จของงานเป็นที่ตั้ง
6. มีอารมณ์หนักแน่นเมื่อเผชิญต่ออุปสรรค
7. ยอมรับความผิดพลาดจากผลการกระทำของตนเอง โดยไม่กล่าวโทษผู้อื่น
8. ปรับปรุงงานในหน้าที่ให้ดียิ่งขึ้น ทั้งของตนเองและสังคม

เกรียงศักดิ์ เจริญวงศ์ศักดิ์ (2539 : 83 – 95) กล่าวว่า คนที่มีความรับผิดชอบมีลักษณะดังต่อไปนี้

1. ทำหน้าที่ที่ได้รับมอบหมายอย่างดีที่สุดและสุดกำลังความสามารถ
2. ทำงานเสร็จ และทันเวลาที่กำหนดโดยไม่มีภาระควบคุม
3. กล้ารับในส่วนที่เป็นความผิด
4. เอาใจจริงเอาใจและขยัน
5. ไม่ทิ้งงานไปกลางคัน
6. ไม่ผลัดวันประกันพรุ่งหรือทิ้งปัญหา
7. ไม่โทษผู้อื่นหากงานนั้นไม่เสร็จหรือเกิดความเสียหาย
8. ตรงต่อเวลาในการทำงานหรือนัดหมาย

สุทธิพงษ์ บุญผดุง (2541 : 7) ได้กล่าวถึง ลักษณะของบุคคลที่มีความรับผิดชอบไว้

4 ลักษณะ ได้แก่

1. มีวินัยในตนเอง
2. มีความกระตือรือร้น
3. มีความเชื่อมั่นในตนเอง
4. มีความขยันหมั่นเพียร อดทน อดกลั้น

จากเอกสารดังกล่าว สรุปได้ว่า ความรับผิดชอบเป็นคุณลักษณะพื้นฐานที่สำคัญที่ทำให้บุคคลประสบความสำเร็จในการทำงาน บุคคลที่มีความรับผิดชอบจะมีความอดทนอดกลั้น ตรงต่อเวลา มีความขยันขันแข็ง รู้จักหน้าที่ของตนเอง และกระทำตามหน้าที่อย่างดี มีความเชื่อมั่นในตนเอง ชอบความเป็นระเบียบเรียบร้อย มีความมุ่งมั่นในการทำงาน ไม่ย่อท้อต่ออุปสรรค มีความปรารถนาที่จะทำงานที่ได้รับมอบหมายให้ดีขึ้นกว่าเดิม มีความซื่อสัตย์ มีความก้าวหน้า เคารพต่อระเบียบ กฎเกณฑ์ ชอบทำงานร่วมกับผู้อื่น มีการวางแผนในการทำงาน มีความต้องการผลสำเร็จ

ในการทำงาน มีความเพียรพยายามในการทำงาน มีความละเอียดรอบคอบ มีการปรับตัวเข้ากับผู้อื่น ได้เห็นแก่ประโยชน์ส่วนตนและส่วนรวม ติดตามผลงานที่ได้กระทำลงไปมีเหตุผล รู้จักรักษาสิทธิของตนเอง และเคารพสิทธิของผู้อื่น เอาใจใส่ในการทำงาน รู้จักตั้งจุดมุ่งหมายในการทำงาน และสามารถปฏิบัติงานให้สำเร็จลุล่วงได้ตามเป้าหมายที่ตั้งไว้

3.5 การพัฒนาและปลูกฝังความรับผิดชอบ

บุคคลในสังคมไทยยังขาดความรับผิดชอบต่ออยู่มาก จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องพัฒนาความรับผิดชอบต่อเกิดขึ้นกับคนไทยทุกคน สถาบันทางสังคมทุกระดับ ตั้งแต่ครอบครัว สถานศึกษาและหน่วยงานต่าง ๆ ล้วนแต่อยู่ในฐานะที่ต้องช่วยเหลือกันปลูกฝังความรับผิดชอบต่อให้กับคนไทย โดยเฉพาะเยาวชนที่กำลังจะเติบโตขึ้นเป็นกำลังสำคัญในการพัฒนาประเทศ ความรับผิดชอบต่อเป็น คุณลักษณะที่พึงประสงค์ของสังคม

ความรับผิดชอบต่อหน้าที่การงานเป็นสิ่งที่เกิดจากการฝึกอบรมตั้งแต่ในวัยเด็ก คุณลักษณะนี้จะพัฒนาขึ้นเรื่อย ๆ จากวัยเด็กไปสู่วัยรุ่น และจากวัยรุ่นจนกระทั่งเป็นผู้ใหญ่ ในระยะแรก ๆ ของชีวิตเด็กยังช่วยตัวเองไม่ได้ ต้องอาศัยผู้อื่นตลอดเวลา แต่เมื่อโตขึ้นจะมีความสามารถด้านต่าง ๆ เพิ่มขึ้นและช่วยตัวเองได้มากขึ้นทีละน้อย จะค่อย ๆ เรียนรู้เกี่ยวกับ ความรับผิดชอบต่อทั้งต่อตนเอง และต่อผู้อื่น

สุมิตรา สุประดิษฐ์ ณ อยุธยา (2544 : 51 – 52) ได้ให้ข้อเสนอแนะในการพัฒนาความรับผิดชอบต่อว่า

1. การฝึกความรับผิดชอบต่อควรเริ่มตั้งแต่วัยเด็กอายุน้อย ๆ
2. เด็กทุกคนควรได้รับการฝึกความรับผิดชอบต่อ ด้วยการปฏิบัติจริงโดยให้เด็กมีส่วนร่วมในการทำงาน
3. ควรจัดประสบการณ์ให้เหมาะสมกับวัยและความสามารถของแต่ละบุคคล
4. ควรให้เด็กทราบว่าผู้ใหญ่หวังอะไรจากเขา
5. ในการฝึกความรับผิดชอบต่อผู้ใหญ่ต้องยืดหยุ่น ไม่ควรเร่งรัดเด็กมากเกินไป
6. ต้องระลึกอยู่เสมอว่าในการทำงานนั้นเด็กต้องการคำแนะนำจากผู้ใหญ่
7. เด็กต้องการความไว้วางใจจากผู้ใหญ่ ดังนั้น เมื่อมอบหมายงานให้ทำแล้วก็ควรให้เด็กได้รับผิดชอบอย่างเต็มที่
8. ทักษะคิดและพฤติกรรมความรับผิดชอบต่อของผู้ใหญ่มีอิทธิพลต่อพัฒนาการความรับผิดชอบต่อของเด็ก
9. ไม่ควรให้เด็กรับผิดชอบต่อเกินความสามารถ เพราะอาจเกิดอันตรายแก่เด็ก

รตินันท์ ไมตรีจิต (2537 : 44) กล่าวว่า การปลูกฝังความรับผิดชอบให้แก่นักเรียนในโรงเรียนนั้น นอกจากจะสอนให้เนื้อหา หรือการบอกกล่าวแล้ว วิธีการปลูกฝังให้เกิดความรับผิดชอบแก่นักเรียน โดยการนำเข้าไปในกระบวนการเรียนการสอน ตลอดจนการปฏิบัติกิจกรรมของนักเรียนภายในโรงเรียน ซึ่งในการปลูกฝังต้องใช้เวลาานพอสมควร

เสรี อินทร์คง (2535 : 58) ได้กล่าวถึง การปลูกฝังความรับผิดชอบต่อหน้าที่ การงานของบุคคลว่า ควรฝึกให้มีนิสัยรับผิดชอบตั้งแต่วัยเด็กทั้งที่บ้านและทางโรงเรียน โดยเริ่มให้ทำงานที่ง่าย ๆ เหมาะสมกับวัย และความสามารถของแต่ละบุคคล และเมื่อมอบหมายให้ทำแล้ว ก็ควรให้เด็กได้รับผิดชอบอย่างเต็มที่ที่มีประสบการณ์ในการทำงานด้วยตนเอง เพื่อให้เด็กเกิดความเชื่อมั่น ไม่ปิดความรับผิดชอบในหน้าที่การงานของตนเองให้แก่ผู้อื่น ให้ทำงานสำเร็จเป็นขั้นเป็นอัน โดยไม่ทิ้งงานที่ทำไว้แล้ว ชี้แจงให้เด็กรู้จักขอบเขตหน้าที่การงานของตนว่ามีอะไรบ้าง เพื่อมิให้ไป ก้าวล่วงงานของคนอื่น ๆ และต้องมีความซื่อสัตย์ต่อตนเองและผู้อื่น ซึ่งทั้งหมดนี้จะเป็นการปลูกฝังให้เด็กเติบโตเป็นผู้ใหญ่ที่มีความรับผิดชอบต่อหน้าที่การงาน

เฮอรัลด์ (Hurlock. 1978 : 244) กล่าวว่า การพัฒนาความรับผิดชอบให้กับเด็ก ควรจะเริ่มด้วยการให้ทำงานที่ง่าย ๆ ก่อน เพื่อให้เด็กเกิดความเชื่อมั่นในตนเอง มีประสบการณ์ในการทำงานด้วยตนเอง และต้องใช้เวลาในการฝึกความรับผิดชอบเป็นระยะเวลาพอสมควร ซึ่งสอดคล้องกับ กิ่งแก้ว อัดถาวร (2524 : 15-19) ได้กล่าวว่า การพัฒนาความรับผิดชอบเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นจากการฝึกอบรม ตั้งแต่วัยเด็ก และจะพัฒนาไปเรื่อย ๆ จนถึงวัยรุ่น ผู้ใหญ่จึงต้องเข้าใจธรรมชาติของเด็ก แนะนำส่งเสริมเด็กในสิ่งที่ถูกที่ควร ให้เด็กได้รู้จักแก้ปัญหา และค่อย ๆ ปลูกฝังความรับผิดชอบอันเกิดขึ้นได้เองแล้ว เด็กยังเรียนรู้วินัย และความรับผิดชอบจากวัฒนธรรม โดยอาศัยการสั่งสอนฝึกฝนจากบุคคลที่แวดล้อม ลักษณะเช่นนี้เป็นกฎธรรมชาติของการอยู่ร่วมกันในสังคม

สรุปได้ว่า การปลูกฝังความรับผิดชอบต่อหน้าที่การงาน บุคคลควรฝึกให้มีนิสัยรับผิดชอบตั้งแต่ในวัยเด็ก ทั้งที่บ้านและที่โรงเรียน โดยเริ่มให้ทำงานง่าย ๆ เหมาะสมกับวัยและความสามารถของแต่ละบุคคล และเมื่อมอบหมายให้ทำแล้วก็ควรให้เด็กได้รับผิดชอบอย่างเต็มที่ที่มีประสบการณ์ในการทำงานด้วยตนเอง เพื่อให้เด็กเกิดความเชื่อมั่น หัดไม่ให้ปิดความรับผิดชอบในหน้าที่การงานของตนให้แก่ผู้อื่น ให้ทำงานสำเร็จเป็นขั้นเป็นอัน โดยไม่ไปก้าวล่วงงานของผู้อื่น และต้องมีความซื่อสัตย์ ต่อตนเองและผู้อื่น ซึ่งทั้งหมดนี้จะเป็นการปลูกฝังความรับผิดชอบ ที่จะเป็พื้นฐานในการพัฒนาตนเองให้มีความรับผิดชอบ ทั้งในด้านการทำงานและการดำเนินชีวิต

3.6 การวัดความรับผิดชอบ

การวัดความรับผิดชอบต่อสังคม วัดได้หลายวิธี ซึ่งผู้วิจัยกำหนดการวัดในด้านความรู้สึกรู้สึก เนื่องจากปัจจุบันนี้ลักษณะของความรู้สึกรู้สึกหรือจิตใจมีความสำคัญยิ่งสำหรับการเรียน การสอน เพื่อพัฒนาบุคคล เพราะเหตุผลและความเชื่อที่ว่าเด็กมีพฤติกรรมกระทำที่ตึ้นนั้นจำเป็นต้องได้รับการพัฒนาเสริมสร้างทั้งทางด้านสมอง คือสติปัญญา ทางด้านจิตใจ คือความรู้สึกรู้สึกร่วมกัน จึงเกิดพฤติกรรมหรือการกระทำที่ต้องการ แต่ขณะนี้พบว่าการเรียนการสอนทางด้านความรู้สึกรู้สึกนี้ ยังไม่ประสบผลสำเร็จ ตามที่หลักสูตรได้ตั้งเป้าหมายไว้

ปัจจุบันการเรียนการสอนมุ่งให้นักเรียน เก่ง ดี มีความสุข และมุ่งพัฒนานักเรียน ทั้งตัวคือ สมอง จิตใจ และการกระทำ ครูผู้สอนจึงต้องหันมาให้ความสนใจเรื่องนี้มากขึ้น โดยเฉพาะด้านจิตใจหรือความรู้สึกรู้สึกด้านค่านิยม จึงต้องมีการประเมินในด้านความรู้สึกรู้สึกในโรงเรียน ซึ่งคุณลักษณะด้าน จิตพิสัย พอสรุป ได้ดังนี้

1. ลักษณะธรรมชาติของคุณลักษณะด้านจิตพิสัย

นพพร ทิพย์สุวรรณ (2543 : 67) กล่าวถึง คุณลักษณะด้านจิตพิสัย เป็น คุณลักษณะทางด้านจิตใจของบุคคลที่บ่งชี้รูปแบบของอารมณ์ หรือความรู้สึกรู้สึกของบุคคล ซึ่งอาจเป็นลักษณะที่ไม่แสดงออกมามีภายนอกให้บุคคลอื่น ได้เห็นหรือเข้าใจ ตามปกติแล้วบุคคลเมื่อประสบกับสิ่งเร้าต่าง ๆ เขาย่อมเกิดหรือมีความรู้สึกต่อสิ่งเร้า นั้น คุณลักษณะ ด้านนี้มีลักษณะธรรมชาติที่สำคัญ 5 ประการ คือ

1. เป็นเรื่องของอารมณ์ อาจเปลี่ยนแปลงได้รวดเร็วตามสถานการณ์ต่าง ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งบุคคลสามารถมีการกระทำที่เสแสร้ง โดยแสดงออกไม่ตรงกับความรู้สึกจริง ๆ ของ ตนได้

2. เป็นเรื่องเฉพาะตัว กล่าวคือ แต่ละบุคคลอาจมีความรู้สึกที่เหมือนกันแต่มีรูปแบบการแสดงออกแตกต่างกันไป หรือมีพฤติกรรมที่แสดงออกเหมือนกันแต่มีความรู้สึกต่างกัน การสังเกต ต้องใช้ระยะเวลาพอสมควรจึงสามารถบอกความรู้สึกได้

3. มีทิศทาง กล่าวคือ การแสดงออกของความรู้สึกสามารถแสดงออกได้สองทางตรงกันข้าม หรือคู่กัน ได้แก่ ทิศทางบวกซึ่งเป็นทิศทางที่สังคมต้องการ และทิศทางลบซึ่งเป็นทิศทางที่สังคมไม่ต้องการ เช่น รัก –เกลียด ขยัน ซื่อสัตย์ – คดโกง

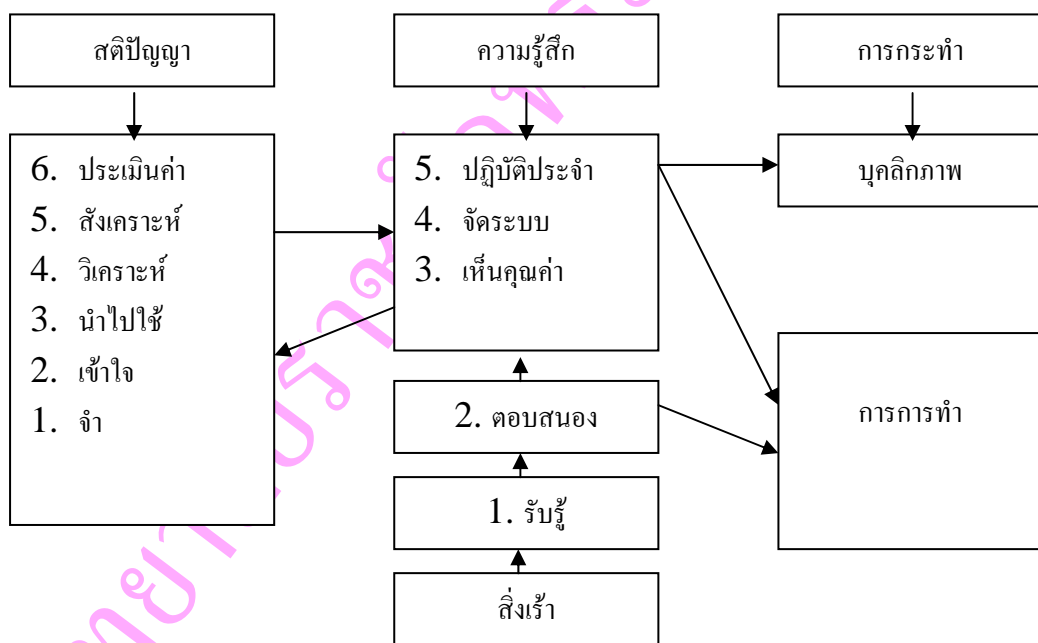
4. มีความเข้มข้น เช่น ชอบก็จะชอบมาก ชอบน้อย ขยันมาก ขยันน้อย ดังนั้น บุคคลสองบุคคลที่มีความรู้สึกเหมือนกันในสถานการณ์เดียวกัน แต่อาจแตกต่างกันได้ในเรื่อง ความเข้มข้นที่บุคคลรู้สึก คือ มาก – น้อย ต่างกัน เป็นต้น

5. มีเป้าหมายเสมอ เกิดขึ้นลอย ๆ ไม่ได้ เช่น ชอบอ่านหนังสือ ขยันเรียน ไม่ชอบอ่านหนังสือ

ลักษณะสำคัญต่าง ๆ ทั้ง 5 ประการของด้านจิตพิสัยนี้ ทำให้เป็นแนวทางในการวัด และ ประเมินผลด้านนี้ แตกต่างไปจากพฤติกรรมอื่น ๆ

ลำดับขั้นพัฒนาคุณลักษณะด้านจิตพิสัย

เนื่องจากความรู้สึกหรือจิตพิสัย เป็นสิ่งที่อยู่ภายในจิตใจของบุคคลนั้น ๆ มีพัฒนาการ หรือลำดับขั้นพัฒนาที่มีความต่อเนื่อง เป็นการยากที่กำหนดแยก หรือจัดลำดับขั้นที่บ่งชี้ว่าบุคคล มีความรู้สึกอยู่ที่ใดได้ชัดเจนแน่นอน นอกจากพฤติกรรมด้านนี้ยังเกี่ยวข้องกับพฤติกรรมด้านสติปัญญา และการกระทำอีกด้วย พฤติกรรมทั้ง 3 ด้าน ของบุคคลสามารถบูรณาการร่วมกัน ดังภาพประกอบ 5 (นพพร ทิพย์สุวรรณ. 2543 : 68)

ภาพประกอบ 5 ลำดับขั้นพัฒนาคุณลักษณะด้านจิตพิสัย

ที่มา : นพพร ทิพย์สุวรรณ. 2543 : 68.

5. การสร้าง ลักษณะนิสัย	5.2 การสร้างลักษณะนิสัยเป็นระดับ ความรู้สึกรู้จักขั้นสุดท้าย	
----------------------------	---	--

ภาพประกอบ 6 รูปแบบการพัฒนาทางด้านความรู้สึกรู้จักตามแนวคิดของกรราธโฮว์ล

ที่มา : พยงค์ จิระพงษ์. 2544 : 52.

จากรูปแบบการพัฒนาทางด้านความรู้สึกรู้จักตามแนวคิดของกรราธโฮว์ลและคนอื่น ๆ เห็นได้ว่าความรู้สึกรู้จักด้านจิตพิสัย มีการพัฒนาจากขั้นต่ำไปหาขั้นสูง มีรายละเอียดดังนี้

1. การรับรู้เป็นขั้นแรกของการรู้สึกรู้จัก แต่ขั้นนี้หากกล่าวตามสภาพจริงแล้วก็เหมือนกับขั้น ความรู้ความจำในการจำแนกด้านสติปัญญา ถือเป็น การสัมผัสเบื้องต้นเพียงได้เห็นเท่านั้น เรียกว่าเป็นขั้นของการจดจำสิ่งที่ได้รับจากการสัมผัสจากประสาทสัมผัสของเราก็ได้

1.1 การรู้จักเป็นพฤติกรรมขั้นแรกที่คนรู้จักกับสิ่งเร้าว่าเป็นอะไร เป็นการรู้จักเบื้องต้น อย่างผิวเผินเท่านั้น ยังมองไม่เห็นความสำคัญ เป็นเพียงการสังเกตเห็นปรากฏการณ์เท่านั้น โดยปราศจากความสนใจ เช่น รู้จักสี รูปแบบ การจัดอันดับ ฯลฯ

1.2 ความเต็มใจในการรับ ขั้นนี้เป็นขั้นที่เต็มใจหรือพอใจที่รับรู้ความโอนอ่อนต่อสิ่งที่พบเห็น แต่เป็นเพียงการบังคับใจเท่านั้น เช่น ฟังผู้อื่นพูดด้วยความเต็มใจอดทนที่ทำอะไรให้สำเร็จ อดทนที่ฟังอะไรให้จบ ยอมรับความแตกต่างของเชื้อชาติ และ วัฒนธรรม ฯลฯ

1.3 ควบคุมหรือคัดเลือกความเอาใจใส่ความรู้สึกรู้จัก ระดับนี้เป็นความรู้สึกรู้จักต่อเนื่องจากขั้นที่แล้ว ที่แตกต่างกันออกไปก็คือความรู้สึกที่บอกได้ว่าอะไรควรเอาใจใส่ เช่น ความรู้สึกที่ว่าชอบสิ่งนี้ อยากได้สิ่งนั้น จึงมองในลักษณะควบคุมหรือเลือกมากขึ้น

2. การตอบสนองเป็นการแสดงความปรารถนาที่นำตัวเองไปผูกพันกับเรื่องราวปรากฏการณ์และกิจกรรมต่าง ๆ ซึ่งทำให้ตนเองได้รับความพอใจจากการที่ได้เข้าไปมีส่วนร่วม นั้น ๆ การแสดงปฏิกิริยาที่มีต่อสิ่งเร้าหรือปรากฏการณ์ต่าง ๆ ล้วนแต่เป็นการแสดงพฤติกรรม การตอบสนอง ทั้งนั้น ประกอบด้วย

2.1 การเต็มใจตอบสนอง เป็นการยินดีตอบสนองอย่างเต็มใจยอมรับต่อการที่ผูกพันในการกระทำต่อสิ่งนั้น โดยปราศจากอิทธิพลใดมาบังคับให้ตอบสนอง เช่น การรับผิดชอบต่อสุขภาพของตนเองและผู้อื่น

2.2 การพอใจที่ตอบสนอง เป็นการแสดงพฤติกรรมตอบสนองในรูปที่มีความพอใจปนอยู่ด้วย เช่น การตอบสนองทางอารมณ์ทำให้เกิดความเพลิดเพลินและสนุกสนานในทางด้านดนตรี ศิลปะ และการสนทนาการต่าง ๆ

3. การสร้างคุณค่า เป็นการแสดงออกที่เกิดจากความผูกพันต่อการมีส่วนร่วมในผลิตผลทางสังคม มีการยอมรับ และนำมาเป็นลักษณะของความเชื่อ พฤติกรรมนี้แยกเป็น 3 ช้อย่อย คือ

3.1 การยอมรับคุณค่า เป็นการรู้สึกยอมรับโดยสามารถอ้างอิงหลักฐานได้อย่างเพียงพอคุณลักษณะที่เด่นชัด พฤติกรรมนี้อยู่ที่การมีความคงที่แน่นอนในการตอบสนองจนเป็นที่ยอมรับว่าบุคคลนั้น ยึดถือความเชื่อที่มีคุณค่า และตัวเองก็ยอมรับความผูกพันในการกระทำของตนเพื่อการพิสูจน์คุณค่าอื่น ๆ

3.2 การนิยมนิยมชอบในคุณค่า เป็นการที่ไม่เพียงแต่บุคคลยอมรับและผูกมัดการกระทำของตนต่อการพิสูจน์คุณค่าเหล่านั้น แต่ยังผูกพันตนเองเพื่อติดตามเสาะหาคุณค่าเหล่านั้น เช่น เข้าไปมีส่วนร่วมอย่างจริงจังในงานศิลปะ รับผิดชอบต่อการหาแง่มุมพิจารณาอย่างกว้างขวางในเรื่องนั้น ๆ

3.3 การเชื่อถือในคุณค่า เป็นความเชื่อถือที่มีความแน่นอนสูงจนเกือบเป็นค่านิยมทั้งพยายามทำให้ผู้อื่นเชื่อถือในสิ่งที่ตนเองเห็นคุณค่าแล้ว

4. การจัดระบบคุณค่า เป็นการนำคุณค่ามาทำให้เป็นระบบโดยการจัดพวกของคุณค่าหาความสัมพันธ์ของคุณค่า กำหนดคุณค่าที่เด่นและสำคัญ เมื่อมนุษย์ยึดถือคุณค่าใด ๆ แล้ว ถ้าไปพบกับ คุณค่าที่มากกว่า 1 อย่างในเหตุการณ์นั้น ความรู้สึกระดับนี้แบ่งออกได้เป็น 2 อย่าง คือ

4.1 การสร้างมโนภาพของคุณค่า คุณค่าหรือค่านิยมมีอยู่หลายรูปแบบ ความรู้สึกของคนอาจนำค่านิยมที่มีลักษณะเดียวกัน หรือเกี่ยวข้องกันเป็นกลุ่มเป็นพวกอันเป็นผลจากการวิเคราะห์ และสังเคราะห์ความรู้สึกมา แล้วเรียกชื่อใหม่กลายเป็นมโนภาพของคุณค่าใหม่ ซึ่งอาจเป็นนามธรรมทางภาษาหรือรูปลักษณะก็ได้

4.2 การจัดระบบคุณค่าของค่านิยม ในความรู้สึกระดับนี้เป็นการจัดค่านิยมที่สลับซับซ้อน ให้อยู่ในระบบเดียวกัน พวกเดียวกันเพื่อให้เกิดความสมดุลบางประการทางความรู้สึก เช่น การพัฒนาวิธีการควบคุมความก้าวร้าวในรูปแบบที่ยอมรับกันทางวัฒนธรรม การยอมรับความจริงในด้านการปรับอารมณ์กับข้อจำกัดของความถนัด ความสามารถ ความสนใจ และเงื่อนไข ทางด้าน ภายภาคของเขเอง การตั้งใจเลือก นโยบายทางสังคมกับประโยชน์ที่บางกลุ่มได้รับ ฯลฯ เราสามารถเห็นว่าบางคนชอบฟังเพื่อก็เพราะเขาเห็นว่าคุณลักษณะทั้งหลายเหล่านี้ มีลักษณะพวกเดียวกับความฟังเพื่อเป็นสิ่งที่เขาชื่นชอบเขาก็ยึดติด และจัดระบบให้อยู่ในใจของเขา

บางคนชื่นชอบ ค่านิยมถูกเหยียดหยาม เบียดเบียน ทารุณ เอาเปรียบ ก็นำมาจัดระบบให้อยู่ในกลุ่มเดียวกัน บุคคลผู้นั้นก็มีลักษณะของการก้าวร้าวไป

5. การสร้างลักษณะนิสัยโดยคุณค่าอย่างหนึ่งหรือคุณค่าซับซ้อน ในขั้นนี้เป็นการส่งเสริมความรู้สึกเป็นรูปเป็นแบบมาจนกระทั่งยึดถือเป็นลักษณะนิสัย เป็นแนวความเชื่อถือศรัทธาแนวปรัชญาชีวิตมีลักษณะส่วนตัวที่เป็นเอกลักษณ์ของเขา คือ รู้ว่าเขาคือใคร มีอุดมคติ มีแนววิถีชีวิตของตน ฯลฯ ความรู้สึกระดับนี้เป็นความรู้สึกที่สั่งสมมาตั้งแต่ขั้นแรกจนเกิดการเลือกสรร ยึดติดเป็นของตน เป็นวิถีดำเนินชีวิตเป็นเป้าหมายปลายทางชีวิต เรียกว่า เป็นความรู้สึกที่ตกตะกอนแล้วกลายเป็นบุคลิกภาพ

5.1 การสรุปลงท้ายทั่วไปของคุณค่าหรือค่านิยมระดับนี้ หมายถึงความรู้สึกซึ่งให้ความสอดคล้องภายในระบบของเจตคติและค่านิยม ณ เวลาใดเวลาหนึ่ง

5.2 การสร้างลักษณะนิสัย เป็นระดับความรู้สึกขั้นสุดท้ายที่ผสมผสานสรุปรวมความรู้สึกที่ยึดเป็นอุดมการณ์ปรัชญาชีวิต ตัวอย่างเช่น การพัฒนาความมีสติ การพัฒนาปรัชญาชีวิต การพัฒนาความเป็นระเบียบส่วนตัว ฯลฯ บุคลิกลักษณะทั้งหลายเกิดขึ้นในระดับนี้ ความรู้สึกเป็นความต่อเนื่องมีทิศทาง และมีความเข้มข้นต่อเนื่องกันแต่ละขั้นของความรู้สึกจึงเกี่ยวข้องเชื่อมโยงต่อเนื่องกันอย่างละเอียดอ่อนมาก แนวความคิดนี้เป็นแนวปรัชญามากกว่าเป็นแนวการทดลอง แต่มีความชัดเจน คือ ระดับความรู้สึกเริ่มด้วยความเข้มข้นน้อยไปสู่ความเข้มข้นมากจนยึดติด เป็นลักษณะนิสัยของคนในที่สุด

การวัดความรับผิดชอบต่อสังคม ผู้วิจัยวัดเป็นความรู้สึก หรือจิตพิสัยตามแนวคิดของกรราธ โฮวล์ และคนอื่น ๆ ซึ่งผู้วิจัยนำมาใช้ 5 ขั้นตอน คือ

1. การรับรู้ (Receiving or attending)
2. การตอบสนอง (Responding)
3. การสร้างคุณค่า (Valuing)
4. การจัดระบบคุณค่า (Organization)
5. การสร้างลักษณะนิสัย (Characterization)

หลักการประเมินโดยการสร้างสถานการณ์

กมล ภูประเสริฐ (2529 : 25 – 33) ได้กล่าวถึง วิธีการประเมินโดยการสร้างสถานการณ์สรุปได้ว่า เป็นการประเมินโดยอาศัยระดับพฤติกรรมความรู้สึกด้วยการสร้างสถานการณ์ แล้วกำหนดข้อความตามขั้นความรู้สึกให้เด็กเลือกตอบ

วิธีการประเมิน

1. เลือกสถานการณ์ โดยพิจารณาว่าพฤติกรรมที่ประเมินนั้น เด็กแสดงออก ในสถานการณ์อะไรบ้าง
2. การแต่งสถานการณ์ ทำสถานการณ์ที่เลือกมาแต่งเติมให้เป็นเรื่องราวที่บุคคลนั้นปฏิบัติคล้อยตามหรือขัดแย้งกับจริยธรรม แล้วถามความเห็นของนักเรียนจากตัวเลือกที่กำหนดให้
3. แต่งตัวเลือก ตัวเลือกเป็นข้อความที่แสดงความรู้สึกหรือความคิดเห็นที่สะท้อนถึงพฤติกรรมในแต่ละขั้นของความรู้สึกที่เป็นลักษณะสำคัญ

ผู้วิจัยได้สร้างสถานการณ์และตัวเลือกในแบบวัดความรับผิดชอบของนักเรียนโดยอาศัยหลักการและวิธีการดังกล่าวมาข้างต้น

จากเอกสารที่กล่าวมาสรุปได้ว่า บุคคลที่มีความรับผิดชอบประกอบด้วยบุคคลที่มีลักษณะตั้งใจที่จะทำงานเอาใจใส่ ให้ความสนใจในการที่จะปฏิบัติหน้าที่ที่มีต่อตนเองและสังคมด้วยความตั้งใจผูกพันซื่อสัตย์ ไม่ย่อท้อต่ออุปสรรคเพื่อให้บรรลุผลสำเร็จ มีความรับผิดชอบในการกระทำของตนเอง และการปลูกฝังความรับผิดชอบให้แก่นักเรียน ควรปลูกฝังให้เหมาะสมกับวัย เพราะการฝึกการปลูกฝังความรับผิดชอบนี้ จะต้องใช้เวลานานพอสมควร และต้องมีการปลูกฝังทั้งที่โรงเรียนและที่บ้านจนเกิดเป็นนิสัย โดยเฉพาะหากครูผู้สอนนำเข้าไปในกระบวนการเรียน การสอน จะช่วยส่งเสริมให้เด็กมีความคิดเป็นของตนเอง รู้จักช่วยตัวเอง นั่นคือ การเกิด ความรับผิดชอบต่อตนเองจนทำให้เกิดความเชื่อมั่นในตัวเองขึ้นด้วย ซึ่งจะนำไปสู่ผลสัมฤทธิ์ ในการเรียนด้วย และเป็นพื้นฐาน ในความรับผิดชอบต่อสังคมและประเทศชาติต่อไป

4. สาระสังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม

4.1 ความหมายของสาระสังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม

สวัสดี สุวรรณอักษร (2534 : 11) ให้ความหมายว่า สังคมศึกษา ศาสนา และ วัฒนธรรม เป็นกลุ่มสาระที่มุ่งในการเตรียม หรือพัฒนาคนให้เป็นพลเมืองดี หรือสมาชิกที่ดีของสังคมที่สามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างสงบสุข

เผด็จ กุลประดิษฐ์ (2540 : 8) ได้ให้ความหมาย กลุ่มสาระสังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม ว่า เป็นกลุ่มสาระที่เกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม การอยู่ร่วมกันของกลุ่มชน ตลอดจนการปรับตัวให้สามารถดำรงชีวิตอยู่ในสังคมนั้น ๆ ได้อย่างมีความสุข

เฟนต์ัน (Fenton. 1976 : 23) ได้ให้ความหมายว่า กลุ่มสาระสังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม เป็นกลุ่มสาระที่ช่วยให้นักเรียนมีความรู้เกี่ยวกับสังคม เศรษฐกิจ กิจกรรมการเมือง ทั้งในอดีต ปัจจุบัน และอนาคต ตลอดจนสิ่งแวดล้อมที่มีอิทธิพลต่อมนุษย์

จากความหมายของกลุ่มสาระสังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม สรุปว่า กลุ่มสาระสังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม เป็นกลุ่มสาระที่ว่าด้วยความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม ทางสังคม จึงเน้นหนักให้นักเรียนเกิดความรู้ความเข้าใจในสภาพสังคมที่เปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว ตลอดจนสามารถปรับตัวให้เข้ากับสภาพของสังคมที่ตนดำรงอยู่ได้อย่างเหมาะสม

4.2 ความสำคัญของกลุ่มสาระสังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม

กลุ่มสาระสังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม เป็นกลุ่มสาระที่ช่วยสร้างคน พัฒนาคคน ให้มีความรับผิดชอบ มีจิตสำนึกที่ดีงามมีเหตุผล และตระหนักในคุณค่าของสิ่งแวดล้อม ตลอดจนมีความภูมิใจในความเป็นไทย (เฟื้อง กุลประดิษฐ์. 2540 : 10) กลุ่มสาระสังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม มีแนวคิดและเป้าหมาย เพื่อพัฒนาหรือสร้างพลเมืองดีของสังคม ซึ่งจะต้องประกอบด้วยคุณสมบัติที่สอดคล้องกับความต้องการเป้าหมาย อุดมการณ์ของสังคมนั้น ๆ สำหรับประเทศไทย มีอุดมการณ์ และวัฒนธรรมเฉพาะของเรา มีปัญหาและความต้องการที่สอดคล้องกับสภาพสังคมไทย สังคมศึกษา จึงต้องสนองตอบในการกำหนดเป้าหมายในการจัดการเรียนการสอนให้สอดคล้องกัน (ลาวัญย์ วิทยายุทธกกุล. 2533 : 8) ดังนั้น อาจกล่าวได้ว่า สังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม มีความสำคัญในด้านพัฒนาคุณลักษณะต่าง ๆ ของนักเรียนให้เป็นพลเมืองดี มีเหตุผลด้วยกุศลจิตคิดสร้างสรรค์ มั่นในคุณธรรม นำความรู้เพื่อการดำเนินชีวิตที่มีความสุข โดยใช้เทคนิค วิทยาการ จากวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี สังคมศาสตร์ และมนุษยศาสตร์ มาปรับใช้ในการดำรงชีวิตให้เข้ากับสิ่งแวดล้อมทั้งทางธรรมชาติและสังคมได้อย่างมีความสุข (กรมวิชาการ. 2544 : 3)

4.3 ขอบข่ายของกลุ่มสาระสังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม

ในการจัดทำหลักสูตรกลุ่มสังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม คณะกรรมการสถานศึกษา ที่มีหน้าที่พัฒนาหลักสูตร จำเป็นต้องมีความรู้ความเข้าใจในธรรมชาติของขอบข่าย เพื่อให้การจัดสาระที่จะเรียน และกิจกรรมการเรียนการสอนเป็นลำดับ ตามกระบวนการเรียนรู้ กลุ่มสาระการเรียนรู้ สังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม ในช่วงชั้นที่ 3 (ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1 – 3) มุ่งให้นักเรียนมีทักษะที่จำเป็นต่อการเป็นนักคิดอย่างมีวิจารณญาณ ได้เรียนเรื่องราวความเป็นไปในโลกจากการศึกษาประเทศไทยของตนเอง เปรียบเทียบกับการศึกษาความเป็นไปของประเทศต่าง ๆ ในซีกโลกตะวันออก เพื่อพัฒนาแนวคิดเรื่องการอยู่ร่วมโลกเดียวกัน ที่ต้องพึ่งพากัน และควรได้ขยายประสบการณ์ต่อไปยังซีกโลกตะวันตก เพื่อเปรียบเทียบกับประเทศไทย และซีกโลกตะวันออก การศึกษาภูมิศาสตร์ในโลก ในช่วงชั้นนี้พร้อม ๆ กับการศึกษาประเทศไทย ได้แก่ การศึกษาภูมิภาคในเอเชีย แอฟริกา ยุโรป อเมริกา ทั้งในด้านภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ สังคมและวัฒนธรรม เศรษฐกิจ การเมืองการปกครอง ค่านิยม ศาสนา และจริยธรรม (กรมวิชาการ. 2544 : 252) นุปผา คุมมานนท์ (2525 : 28) ได้กล่าวถึง ขอบข่ายของกลุ่มสาระ สังคมศึกษา ศาสนา และ

วัฒนธรรมว่า สาระสังคมเป็นศาสตร์ใด ๆ ที่ทำให้นักเรียนเข้าใจความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม โดยมุ่งหวังจะช่วยสร้างพฤติกรรมที่ เหมาะสมและช่วยให้อยู่ในสังคมได้อย่างมีความสุข ก็ย่อมจะนำมาปรับปรุงดัดแปลงเป็นสาระ สังคมศึกษา ศาสนา และ วัฒนธรรม ได้ทั้งสิ้น ฉะนั้น กลุ่มสาระสังคมศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรม จึงอาจมีเนื้อหาวิชาเศรษฐศาสตร์ มานุษยวิทยา ประวัติศาสตร์ ภูมิศาสตร์ จิตวิทยา จริยศาสตร์ ปรัชญา รวมอยู่ด้วยทั้งสิ้นมิได้ หมายถึงแต่เฉพาะเนื้อหาวิชาภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ หน้าที่พลเมือง และศีลธรรม ดังที่เข้าใจกันอยู่ทั่วไปเท่านั้น

วิเชียร อัมพันธ์ (2537 : 15) กลุ่มสาระสังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม เป็นกลุ่มสาระที่มุ่งพัฒนาให้เป็นพลเมืองที่มีความรับผิดชอบเป็นเบื้องต้น เป็นวิชาที่ศึกษาความสัมพันธ์ และ ปฏิสัมพันธ์ ของมนุษย์ในเขตพื้นที่ และวัฒนธรรมที่เลือกไว้ โดยศึกษาทั้งอดีต ปัจจุบัน และอนาคต ช่วยพัฒนาความสามารถทางสติปัญญาสังคม และบุคลิกภาพของนักเรียน เพื่อให้มีศักยภาพในการเข้ามามีส่วนร่วมในการตัดสินใจและร่วมกิจกรรมต่าง ๆ ได้

สรุป จะเห็นได้ว่าขอบข่ายของกลุ่มสาระสังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม นอกจากจะช่วยให้เด็กมีความรู้ในเรื่องต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ และสังคม วัฒนธรรม แล้ว ยังมีทักษะและกระบวนการต่าง ๆ ที่จะสามารถนำมาใช้ในการประกอบ ในการตัดสินใจได้อย่างรอบคอบในการดำเนินชีวิตและการมีส่วนร่วมในสังคมที่มีการเปลี่ยนแปลงตลอดเวลาในฐานะ พลเมืองดี ตลอดจนการนำความรู้ทางจริยธรรม หลักธรรมทางศาสนาพัฒนาตนเองและสังคม ทำให้นักเรียนสามารถดำรงชีวิตในสังคมได้อย่างมีความสุข

4.4 สาระการเรียนรู้ของกลุ่มสาระสังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม

สาระที่เป็นองค์ความรู้ของกลุ่มสาระสังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม ประกอบด้วย (กรมวิชาการ, 2544 : 16 – 18)

สาระที่ 1 ศาสนา ศีลธรรม จริยธรรม

เป็นความคิดรวบยอดที่เกี่ยวข้องกับศาสนา ศีลธรรม จริยธรรม ปรัชญา ประวัติศาสตร์ สังคมวิทยา ที่มุ่งศึกษามาตรฐานความประพฤติของพลเมืองและการยกระดับภาวะทางจิต ซึ่งนักเรียนจะต้องมีความรู้ ประสพการณ์และทักษะเกี่ยวกับจริยธรรมและคุณธรรมที่ว่าด้วยหลักความประพฤติของคนดีและอุดมคติตามแนวความเชื่อของศาสนาที่ตนนับถือ

สาระที่ 2 หน้าที่พลเมือง วัฒนธรรม และการดำเนินชีวิตในสังคม

เป็นความคิดรวบยอดเกี่ยวข้องกับสังคมวิทยา มานุษยวิทยา รัฐศาสตร์ และนิติศาสตร์ โดยศึกษาระบบความสัมพันธ์ของมนุษย์ในฐานะที่เป็นสมาชิกของสังคมมีวัฒนธรรม มีการปฏิสัมพันธ์กับผู้อื่นเป็นกลุ่ม ศึกษาสถาบันทางสังคมการจัดระเบียบทางสังคมมุ่งให้เกิดความเข้าใจต่อระบบ

การเมืองการปกครอง โดยเฉพาะบทบาทและหน้าที่ในฐานะพลเมืองของประเทศในระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข จึงต้องให้นักเรียนแสวงหาความรู้และประสบการณ์ที่เกี่ยวข้องกับกลุ่ม ชุมชน สังคม ที่มีบรรทัดฐานทางสังคม มีระบบ ค่านิยม ความเชื่อ ประเพณีทางสังคม

สาระที่ 3 เศรษฐศาสตร์

เป็นความคิดรวบยอดที่เกี่ยวข้องกับเศรษฐศาสตร์ ภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ สังคมวิทยา และสิ่งแวดล้อมศึกษาที่มุ่งให้ความเข้าใจว่ามนุษย์มีปฏิสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม เพื่อตอบสนองความต้องการและความจำเป็นต่อการดำรงชีวิตอยู่ได้อย่างไร

สาระที่ 4 ประวัติศาสตร์

เป็นความคิดรวบยอดที่เกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์ ปรัชญามานุษยวิทยา สังคมวิทยา และโบราณคดี ที่มุ่งให้ความเข้าใจว่าวิวัฒนาการ การดำเนินชีวิต ของมนุษยชาติ นั้น มีการสั่งสมมาตามกาลเวลาอย่างต่อเนื่อง และเปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัย การศึกษาเรื่องราวในอดีตทำให้เกิดการเรียนรู้ว่ามนุษย์ในอดีตเผชิญปัญหาต่าง ๆ ในขณะดำรงชีวิตอยู่ได้อย่างไร มีวิธีการจัดการกับปัญหาต่าง ๆ เหตุการณ์และการกระทำในอดีตมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ในเวลาต่อมาอย่างไร อันจะเป็นการสร้างประสบการณ์ทางเลือกในการดำรงชีวิตแก่คนรุ่นหลังต่อไป

สาระที่ 5 ภูมิศาสตร์

เป็นความคิดรวบยอดที่เกี่ยวข้องกับภูมิศาสตร์สิ่งแวดล้อมศึกษา ประวัติศาสตร์ มานุษยวิทยา ที่มุ่งให้ความเข้าใจในเรื่องมิติสัมพันธ์ทางภูมิศาสตร์กับสภาพแวดล้อมต่าง ๆ ที่ปรากฏอยู่ในโลก ความสัมพันธ์ต่อกันและกัน และการดำรงชีวิตของมนุษย์

มาตรฐานการเรียนรู้

สาระการเรียนรู้ทั้ง 5 สาระของกลุ่มสังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม ได้กำหนดมาตรฐานการเรียนรู้ในแต่ละสาระ ดังนี้

ตาราง 1 แสดงมาตรฐานการเรียนรู้

สาระ	มาตรฐาน
สาระที่ 1 ศาสนา ศีลธรรม จริยธรรม	มาตรฐาน ส 1.1 เข้าใจประวัติ ความสำคัญ หลักธรรมของพระพุทธศาสนา หรือศาสนาที่ตนนับถือ และสามารถนำหลักธรรมของศาสนามาเป็นหลัก

	มาตรฐาน ส 1.2	ปฏิบัติในการอยู่ร่วมกัน ยึดมั่นในศีลธรรม การทำความดี มีค่านิยมที่ดี
	มาตรฐาน ส 1.3	งาม และศรัทธาในพระพุทธศาสนา หรือศาสนาที่ ตนนับถือ ประพฤติปฏิบัติตามหลักธรรมและศาสนพิธีของ พระพุทธศาสนา หรือศาสนาที่ตนนับถือ ค่านิยม ที่ดีงาม สามารถนำไปประยุกต์ใช้ในการพัฒนา ตน บำเพ็ญ ประโยชน์ต่อสังคม สิ่งแวดล้อม เพื่อ การอยู่ร่วมกันได้ อย่างสันติสุข
สาระที่ 2 หน้าที่ พลเมือง วัฒนธรรม ประเพณีและ วัฒนธรรมไทย ดำรงชีวิต ในสังคม	มาตรฐาน ส 2.1	ปฏิบัติตามหน้าที่ของการเป็นพลเมืองดีตาม กฎหมาย อยู่ร่วมกันในและการดำเนินชีวิต สังคมไทย และสังคม โลกอย่างสันติสุข
	มาตรฐาน ส 2.2	เข้าใจระบบการเมืองการปกครองในสังคมปัจจุบัน ยึดมั่น ศรัทธาและธำรงรักษาไว้ซึ่งการปกครอง ระบอบ ประชาธิปไตย อันมีพระมหากษัตริย์ เป็นประมุข
สาระที่ 3 เศรษฐศาสตร์	มาตรฐาน ส 3.1	เข้าใจและสามารถบริหารจัดการทรัพยากรในการ ผลิตและการบริโภค การใช้ทรัพยากรที่มีอยู่จำกัด ได้อย่างมีประสิทธิภาพและคุ้มค่า รวมทั้งเข้าใจ หลักการของเศรษฐกิจพอเพียงเพื่อการดำรงชีวิต อย่างมีคุณภาพ
	มาตรฐาน ส 3.2	เข้าใจระบบและสถาบันทางเศรษฐกิจต่าง ๆ ความสัมพันธ์ของระบบเศรษฐกิจและสังคมจำเป็น ของการร่วมมือกันทางเศรษฐกิจในสังคม โลก

ตาราง 1 (ต่อ)

สาระ	มาตรฐาน	มาตรฐาน
สาระที่ 4 ประวัติศาสตร์	มาตรฐาน ส 4.1	เข้าใจความหมายความสำคัญของเวลาและยุคสมัยทางประวัติศาสตร์ สามารถใช้วิธีการทางประวัติศาสตร์ บนพื้นฐานของความเป็นเหตุเป็นผลมาวิเคราะห์
	มาตรฐาน ส 4.2	เหตุการณ์ต่าง ๆ อย่างเป็นระบบ เข้าใจพัฒนาการของมนุษยชาติจากอดีตจนถึงปัจจุบันในแง่ความสัมพันธ์และการเปลี่ยนแปลงของเหตุการณ์อย่าง
	มาตรฐาน ส 4.3	ต่อเนื่องและตระหนักถึงความสำคัญ และสามารถวิเคราะห์ผลกระทบที่เกิดขึ้น เข้าใจความเป็นมาของชาติไทย วัฒนธรรม ภูมิปัญญาไทยมีความภูมิใจ และธำรงความเป็นไทย
สาระที่ 5 ภูมิศาสตร์	มาตรฐาน ส 5.1	เข้าใจลักษณะของโลกทางกายภาพตระหนักถึงความสัมพันธ์ของสรรพสิ่งที่ปรากฏในระหว่างที่ซึ่งมีผลต่อกันและกันในระบบของธรรมชาติ ใช้แผนที่และเครื่องมือทางภูมิศาสตร์ในการค้นหาข้อมูลภูมิ
	มาตรฐาน ส 5.2	สารสนเทศ อันจะนำไปสู่การใช้และการจัดการอย่างมีประสิทธิภาพ เข้าใจปฏิสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสภาพแวดล้อมทางกายภาพที่ก่อให้เกิดการสร้างสรรค์วัฒนธรรมและ มีจิตสำนึกในการอนุรักษ์ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน

4.5 กระบวนการเรียนการสอนกลุ่มสาระสังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม

การเรียนการสอนกลุ่มสาระสังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม ให้ได้ผลดีนั้น มิได้ขึ้นอยู่กับสาระทั้ง 5 สาระเพียงอย่างเดียว แต่ประสิทธิภาพการเรียนการสอนย่อมขึ้นอยู่กับคุณภาพการสอนของครู อุปกรณ์ หลักสูตรในกลุ่มสาระสังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรมเป็นสำคัญในการเรียนการสอนกลุ่มสาระสังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรมในปัจจุบัน จึงต้องการเลือกใช้เทคนิคการสอนหลาย ๆ เทคนิคประกอบการใช้อุปกรณ์การสอนประเภทต่าง ๆ เพื่อให้นักเรียนบรรลุถึงจุดมุ่งหมายในการเรียน ซึ่ง ปรานี โภธิสุข (2525 : 1) กล่าวถึง การเรียนการสอนในกลุ่มสาระสังคมศึกษา ศาสนา และ วัฒนธรรม จะเน้นสิ่งต่อไปนี้

1. สาระที่สอน ได้มีการเน้นในเรื่องโครงสร้างในสาขาวิชา ความคิดรวบยอด การสรุปหลักการและปัญหาต่าง ๆ ดังนี้

1.1 ความสำคัญของการสอนให้เกิดความคิดรวบยอดเป็นพื้นฐานมากขึ้น

1.2 ส่งเสริมให้นักเรียนรู้จักเกณฑ์ตั้งแต่ขั้นต้น ๆ ต่อมาก็ค่อย ๆ ขยายให้กว้างและลึกซึ่งตามลำดับในขั้นที่สูง ๆ

1.3 ส่งเสริมให้มีการศึกษาปัญหาการขัดแย้งในสังคม ให้มีความคิดวิพากษ์วิจารณ์ และตัดสินใจเหตุการณ์ด้วยใจเป็นกลาง

1.4 ส่งเสริมให้เรียนรู้เหตุการณ์ปัจจุบัน โดยทั่วไป อีกทั้งควรให้มองแนวโน้มของสังคมอนาคตด้วย

1.5 พิจารณาบทบาทของค่านิยมและขนบธรรมเนียมประเพณีที่มีต่อความเป็นอยู่ของมนุษย์

1.6 ส่งเสริมให้เกิดความเข้าใจในวัฒนธรรมของชาติต่าง ๆ

2. วิธีการสอน ควรให้นักเรียนค้นพบกฎเกณฑ์ในสังคมด้วยตนเอง ส่งเสริมให้นักเรียนรู้จักวิธีการค้นคว้าหาความรู้ใหม่ ๆ ส่งเสริมให้นักเรียนมีทักษะในการศึกษาหาความรู้ ตามลำพัง มุ่งให้นักเรียนเกิดเจตคติว่าความรู้ที่มีอยู่ในปัจจุบันยังไม่สมบูรณ์ถึงที่สุด ต้องแสวงหาความรู้ต่อไปถึงสังคมอนาคต และยังไม่ยุติลงได้

3. อุปกรณ์ มีการนำอุปกรณ์หรือเครื่องมือช่วยการสอนต่าง ๆ เข้ามาใช้มากขึ้น เช่น ชุดการเรียน เครื่องบันทึกเสียง คอมพิวเตอร์ อินเทอร์เน็ต เป็นต้น

4. การจัดการสอนควรคำนึงถึงความแตกต่างระหว่างบุคคล เพราะนักเรียนทุกคนสามารถจะรับรู้เรื่องที่เรียนพร้อมกันได้ทุกคนในเวลาเดียวกัน

จิรภัทร์ บัวสุวรรณ (2543 : 13) ได้ให้วิธีการสอนสังคมแนวใหม่ซึ่งสรุปได้ ดังนี้

1. การสอนโดยใช้วิธีการแก้ปัญหา ซึ่งเป็นวิธีการที่เน้นให้นักเรียนรู้จักคิดโดยผ่านกระบวนการสืบสวน วิธีการนี้จะทำให้นักเรียนเกิดความคิดสร้างสรรค์ รู้จักใช้เหตุผล มีวิจารณญาณมากกว่าการสอนแบบเก่าที่เน้นให้นักเรียนท่องจำ ซึ่งครูเป็นผู้มีบทบาทมากที่สุด ส่วนนักเรียนจะกลายเป็นคนที่ไม่รู้อะไรเลย เพราะขาดประสบการณ์ในการใช้ความคิด ดังนั้น การสอนสังคมศึกษาแนวใหม่จึงเน้นในเรื่องการใช้ความคิด ซึ่งเป็นสิ่งสำคัญต่อชีวิตนักเรียนในอนาคต

2. การสอนแบบบรรยาย ยังคงจำเป็นต้องใช้ในการสอนสังคมศึกษาอยู่บ้าง แต่ครูไม่ควรสอนบรรยายอยู่ตลอดเวลา ควรหาการจัดการเรียนรู้อื่นมาใช้ด้วย การสอนแบบบรรยายนั้นเป็นที่ยอมรับกันว่า เป็นวิธีการสอนที่ทำให้นักเรียนได้รับความรู้และเนื้อหาดีมาก ถ้าครูเป็นผู้บรรยายที่ดีแต่นำไปใช้กับสภาพห้องเรียนอยู่ตลอดเวลาไม่ได้ การนำไปใช้ควรอยู่ในดุลยพินิจของครู

3. การสอนแบบอภิปราย เป็นการสอนที่นำมาใช้กับวิชาสังคมศึกษาแนวใหม่ โดยเรื่องที่น่ามาอภิปรายนั้น ไม่จำเป็นจะต้องเป็นความรู้ที่ถูกต้องในลักษณะที่เป็นข้อเท็จจริงเสมอไป เพราะข้อเท็จจริงเหล่านั้น นักเรียนสามารถจะหาอ่านได้ด้วยตนเอง ครูอาจจะใช้คำถามให้นักเรียนตอบปากเปล่า เพื่อตรวจสอบว่านักเรียนมีความรู้ ความเข้าใจในข้อมูลที่สำคัญบางเรื่องเพียงใด ในขณะที่มีการอภิปราย ครูอาจจะบรรยายสั้น ๆ ซึ่งทำให้นักเรียนได้รับความรู้ใหม่ ๆ อยู่เสมอ

วันเพ็ญ วรรณโกมล (2542 : 88-99) ได้กล่าวถึง การจัดการเรียนรู้วิชาสังคมศึกษาที่มีวัตถุประสงค์ที่เน้นการพัฒนาผู้เรียนออกเป็นสามด้าน คือ การสอนเพื่อพัฒนาความรู้ความคิด การสอนเพื่อพัฒนาด้าน เจตคติ และการสอนเพื่อพัฒนาทักษะ ในงานวิจัยครั้งนี้เป็นการสอนเพื่อพัฒนาความรู้ความคิด ซึ่งเสนอรายละเอียดเกี่ยวกับการสอนเพื่อพัฒนาความรู้ความคิด พอสังเขปดังนี้

1. การสอนเพื่อพัฒนาความรู้ความคิด

1.1 การจัดการเรียนรู้แบบอุปมานหรืออุปนัย (Inductive method) หมายถึง การจัดการเรียนรู้ที่ผู้เรียนได้เรียนรู้จากส่วนย่อยตัวอย่าง หรือข้อมูลต่าง ๆ ไปสู่ข้อสรุปเป็นกฎเกณฑ์ ภายหลัง โดยอาศัยการศึกษา สังเกต ทดลอง หรือเปรียบเทียบกรณีตัวอย่าง หลาย ๆ ตัวอย่าง แล้วพิจารณาค้นหาองค์ประกอบที่เหมือนกันหรือคล้ายกัน แล้วนำมากำหนดเป็นข้อสรุปทั่วไป หรือหลักเกณฑ์และกฎเกณฑ์ และจากแนวคิดที่ได้จากข้อสรุปทั่วไปนี้ ผู้เรียนสามารถสรุปความเพื่อใช้ในการอธิบายและทำนายต่อไป

1.2 การจัดการเรียนรู้แบบอนุมานหรือนิรนัย (Deductive method) การจัดการเรียนรู้แบบอนุมาน เป็นการสอนที่ตรงกันข้ามกับการสอนแบบอุปมาน คือ การจัดการเรียนรู้แบบนี้จะสอนให้ผู้เรียนแก้ปัญหา โดยการเริ่มจากการนำกฎเกณฑ์ นิยาม ข้อสรุป สูตรหรือ หลักการต่าง ๆ ที่ทราบ แล้วนำมาใช้เพื่อที่จะแก้ปัญหาเรื่องใหม่

1.3 การจัดการเรียนรู้แบบแก้ปัญหา (Problem – solving) การสอนโดยวิธีนี้ ผู้เรียนจะเรียนรู้ด้วยตนเอง โดยการถกเถียงปัญหาต่าง ๆ ในกลุ่มย่อยเพื่อหาทางแก้ปัญหาที่เป็นประเด็นอยู่ ครูเป็นเพียงผู้ควบคุมและแนะนำ โดยมีจุดมุ่งหมายเตรียมตัวผู้เรียนให้สามารถปรับตัวเข้ากับสิ่งแวดล้อม และความเปลี่ยนแปลงในสังคมได้ดี ในการแสวงหาความรู้เพื่อนำมาแก้ปัญหา ได้ส่งเสริมการคิดค้น และมีทักษะในการแก้ปัญหาต่าง ๆ ซึ่งต้องประสบอยู่เสมอในชีวิต ทำให้สามารถช่วยตนเองได้ และค้นคว้าหาข้อเท็จจริงในทางวิชาการโดยอาศัยเหตุผล

พื้นฐานของการจัดการเรียนรู้นี้เกิดจาก จอห์น ดิวอี้ (John Dewey) นักการศึกษาและนักปรัชญา ชาวอเมริกันเป็นผู้คิดขึ้น เป็นการจัดการเรียนรู้ที่เป็นไปตามหลักจิตวิทยาแห่งการเรียนรู้ที่ว่า “การเรียนรู้จะเกิดขึ้นได้เมื่อปัญหาเกิดขึ้น” การจัดการเรียนรู้ดำเนินการแบบเดียวกับวิธีทางวิทยาศาสตร์

1.4 การจัดการเรียนรู้แบบสืบสวนสอบสวน หรือสืบเสาะหาความรู้ (Inquiry method) การจัดการเรียนรู้แบบสืบสวนสอบสวน หมายถึง การสอนที่เป็นการพัฒนาความสามารถในการ แก้ปัญหาด้วยวิธีการฝึกให้ผู้เรียนได้รู้จักค้นคว้าหาความรู้ โดยใช้กระบวนการทางความคิดหาเหตุผล จนค้นพบความรู้ หรือแนวทางแก้ปัญหาที่ถูกต้องด้วยตนเอง โดยครูตั้งคำถามประเภทกระตุ้นให้ผู้เรียนใช้ความคิดหาวิธีแก้ปัญหาได้เอง และสามารถนำการแก้ปัญหานั้นมาใช้ประโยชน์ในชีวิตประจำวัน

1.5 การจัดการเรียนรู้แบบศูนย์การเรียน (Learning center) การจัดการเรียนรู้แบบศูนย์การเรียน เป็นการสอนที่ยึดผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง (Student center) เกิดระบบการเรียนการสอนอีกแบบหนึ่ง คือ สอนตามเอกัตภาพ ครูผู้สอนและผู้เรียนมีส่วนร่วมกัน รับผิดชอบการเรียนการสอน การจัดการสอนแบบศูนย์การเรียน เป็นกิจกรรมที่เปิดโอกาสให้ ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้เอง ด้วยการลงมือศึกษาค้นคว้า ปฏิบัติด้วยตนเอง ดังนั้น การจัดห้องเรียนจึงต้องแบ่งผู้เรียนออกเป็นกลุ่ม ๆ ครูผู้สอนแบ่งเนื้อหาเป็นตอน ๆ แต่ละตอนของเนื้อหาจัดทำขึ้นเป็นศูนย์กิจกรรม ในบทเรียนหนึ่งอาจทำเป็น 4 – 5 ศูนย์กิจกรรมก็ได้ แบ่งเนื้อหาและกลุ่มผู้เรียนตามความเหมาะสม เมื่อผู้เรียนประกอบกิจกรรมแต่ละศูนย์เรียบร้อยแล้ว ก็เปลี่ยนไปศึกษาในศูนย์กิจกรรมอื่นจนกระทั่งครบทุกศูนย์กิจกรรม จึงถือว่าเรียนเนื้อหาในแต่ละหน่วยครบถ้วนตามที่กำหนด โดยจัดเวลาให้ศึกษาตามความเหมาะสมกับเนื้อหาและเวลาเรียน เช่น ให้แต่ละศูนย์ใช้เวลาศึกษาประมาณ 10 – 15 นาที จะสามารถปฏิบัติกิจกรรมจนครบถ้วนในเวลา 1 คาบ

1.6 การจัดการเรียนรู้แบบใช้คำถาม (Questioning method) การจัดการเรียนรู้แบบใช้คำถาม เป็นการจัดการเรียนรู้ที่มุ่งพัฒนากระบวนการทางความคิดของผู้เรียน เพราะการป้อนคำถามจะทำให้ผู้เรียนฝึกการใช้ความคิดเชิงเหตุผล วิเคราะห์ วิวิจารณ์ แต่ถ้าครู ผู้สอนไม่สามารถ

สร้าง คำถามในลักษณะที่ให้ผู้เรียนได้พัฒนาความคิดแล้ว การสอนแบบใช้คำถามก็จะมีคุณภาพ

1.7 การจัดการเรียนรู้แบบบรรยาย (Lecture method) การจัดการเรียนรู้แบบบรรยายเป็นการจัดการเรียนรู้ที่ครูผู้สอนทุกคนเคยชินเพราะใช้อยู่เสมอ โดยครูเป็นผู้เตรียมศึกษาหาความรู้และนำมาบรรยายให้ผู้เรียนฟัง หากมีสื่อการเรียนการสอน เช่น แผนภูมิ รูปภาพ แผนที่ ฯลฯ จะช่วยให้ผู้เรียนเกิดความเข้าใจได้ดียิ่งขึ้น นอกจากนั้นอาจมีการซักถาม ตอบคำถาม ตามโอกาสที่เหมาะสม จุดมุ่งหมายของการสอน แบบบรรยาย มุ่งให้ผู้เรียนได้รับความรู้อย่างกว้างขวางในเวลาที่กำหนด และสามารถสอนผู้เรียนในจำนวนมาก ๆ ได้ประหยัดค่าใช้จ่าย ดังนั้น ผู้สอนจะต้องมีความสามารถในการพูด การอธิบาย ที่เรียบเรียงให้เข้าใจง่าย ชัดเจน เพื่อผู้เรียนเกิดการเรียนรู้ได้เร็ว ได้เรื่องราวและเนื้อหา มาก นอกจากนั้น ยังมีสิ่งจูงใจอื่นที่ช่วยให้การสอนแบบบรรยายน่าสนใจ คือ เนื้อหาที่น่าสนใจ มีการยกตัวอย่างหรือภาพประกอบ ฯลฯ และบุคลิกภาพของครูอีกด้วย

1.8 การจัดการเรียนรู้แบบบูรณาการ (Integration) การจัดการเรียนรู้แบบบูรณาการเป็นการจัดหน่วยการเรียนรู้ที่มีลักษณะผสมผสานประสบการณ์เรียนรู้ และเนื้อหาวิชาต่าง ๆ ที่อยู่ในกลุ่มวิชาสังคมศึกษา เช่น การสอนเรื่องวิกฤตการณ์น้ำมัน จะต้องมีการบูรณาการประวัติศาสตร์ วิทยาศาสตร์ ศาสนา เหตุการณ์ปัจจุบัน เศรษฐศาสตร์เกี่ยวข้องรวม อยู่ด้วยเพื่อนำไปสู่ “หัวข้อ” ที่สอน

1.9 การจัดการเรียนรู้แบบซินดิเคท (Syndicate method) การจัดการเรียนรู้แบบซินดิเคท หมายถึง การจัดการเรียนรู้ที่จัดแบ่งผู้เรียน เป็นกลุ่ม เพื่อศึกษากรณีตัวอย่างร่วมกัน มีการอภิปรายคำถามที่ตั้งไว้ในใบงาน แล้วตอบคำถาม หาข้อสรุป และครูผู้สอน เตรียมเอกสารค้นคว้าให้หรือแนะนำเอกสารที่ผู้เรียนจะค้นคว้าได้ แล้วแต่ละกลุ่มเขียนรายงานเพื่ออภิปรายปัญหาพร้อมกันอีกครั้งหนึ่ง

1.10 การจัดการเรียนรู้แบบเทคนิคศึกษากรณีตัวอย่าง (Case study techniques) การจัดการเรียนรู้แบบเทคนิคการศึกษากรณีตัวอย่าง หมายถึง การนำเรื่องราวหรือสภาพปัญหาในชีวิตจริงที่เกิดขึ้นในสังคม และนำมาผูกเรื่องเป็นตัวอย่างให้ผู้เรียนศึกษา กรณีตัวอย่างต้องเหมาะสมกับผู้เรียน มีความละเอียดชัดเจนโดยให้ผู้เรียนมีความรู้สึกเห็นจริงกับเรื่องจนคิดว่าเป็นปัญหาของตนเอง ผู้เรียนสามารถแสดงความคิดเห็นอย่างอิสระในการคิดวิเคราะห์หรืออภิปรายการแก้ปัญหาโดยมีจุดมุ่งหมาย เพื่อฝึกฝนผู้เรียนได้ฝึกปฏิบัติการค้นคว้ารวบรวมข้อมูล คิดวิเคราะห์เพื่อแก้ปัญหาอย่างมีระบบร่วมกัน ทั้งนี้เป็นการเตรียมประสบการณ์ชีวิตของผู้เรียน เพื่อเข้าสู่สังคมจริง

นอกจากนี้ วันเพ็ญ วรรณโกมล (2542 : 19-22) ได้กล่าวว่า ในยุคที่มีการปฏิรูป การศึกษาของไทย ตั้งแต่ปี พ.ศ.2540 เป็นต้นมา สังคมไทยจึงต้องการคนที่มีความสามารถในการคิดวิเคราะห์

สังเคราะห์ ตัดสินประเมินค่า เลือกรับข้อมูลข่าวสารที่เหมาะสม มีความรู้ทั้งหลักการและทักษะปฏิบัติ ที่มีมาตรฐานสูงเทียบเท่าสากล มีคุณธรรม จริยธรรม มีคุณลักษณะที่เอื้อต่อการพัฒนาสังคม ประเทศชาติ เช่น ความมีระเบียบวินัย ความรับผิดชอบ มีความเป็นประชาธิปไตย ความเป็นไทย รู้จักรักษาสิ่งแวดล้อม ทรัพยากรธรรมชาติแบบยั่งยืน ตลอดจนศึกษาค้นคว้าวิเคราะห์ ภูมิปัญญาท้องถิ่น และพัฒนาท้องถิ่น ดังนั้น มิติใหม่ของการจัดการเรียนการสอนสังคมศึกษาของไทยได้แนวคิดมาจากคำสำคัญในพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 มีหลักการสำคัญ 4 ประการ คือ

1. การเรียนรู้ของผู้เรียนต้องบูรณาการ
2. การจัดการเรียนรู้โดยยึดผู้เรียนเป็นศูนย์กลางให้สามารถสร้างองค์ความรู้ได้ด้วยตนเอง
3. การเรียนรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น
4. การเรียนรู้อย่างต่อเนื่องตลอดชีวิต

จากหลักการทั้ง 4 ประการ ดังกล่าว ทำให้ขอบเขตของการจัดการเรียนรู้วิชาสังคมศึกษากว้างขวางกว่าแนวคิดเดิมที่จัดให้ผู้เรียนเฉพาะในชั้นเรียนเท่านั้น แต่มิติใหม่ของสังคมศึกษาจะจัดให้กับผู้เรียนในระบบโรงเรียน นอกโรงเรียน และตามอัชฌาศัย โดยมุ่งพัฒนาผู้เรียนได้เรียนรู้ทุกที่ ทุกเวลา สามารถนำไปใช้ในชีวิตประจำวันได้ คือ

1. การเรียนรู้จะต้องบูรณาการในเรื่องของตนเองและธรรมชาติสิ่งแวดล้อมการเรียนรู้ทักษะชีวิต และการประกอบอาชีพ การเรียนรู้เรื่องประชาธิปไตย ภูมิปัญญา และศิลปวัฒนธรรม การเรียนรู้โดยผสมผสานความรู้ คุณธรรม ค่านิยม และคุณลักษณะอันพึงประสงค์ รวมถึงการประเมินผลการเรียนรู้ของผู้เรียน

2. การจัดการเรียนการสอนที่เน้นผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง โดยผู้เรียนเป็นผู้สร้างความรู้ด้วยตนเอง จัดโอกาสให้กับผู้เรียนได้มีส่วนร่วมในกิจกรรมสร้างสรรค์ ผู้เรียนลงมือปฏิบัติจริงด้วยตนเอง แล้วนำเอาความรู้ไปประยุกต์ใช้แก้ปัญหาหรือสร้างสิ่งต่าง ๆ โดยใช้เทคนิคการจัดการเรียนรู้ เช่น แบบสืบสวน (Inquiry method) การเรียนแบบร่วมมือ (Co-operative learning) แบบแก้ปัญหา (Problem solving) เป็นต้น นอกจากนี้ ผู้สอนยังต้องฝึกกระตุ้นให้ผู้เรียนได้ใช้กระบวนการสร้างความรู้ด้วยตนเอง ให้ผู้เรียนได้ฝึกใช้กระบวนการคิดและฝึกการเรียนรู้โดยใช้กระบวนการกลุ่ม

3. การพัฒนาการเรียนรู้โดยภูมิปัญญาไทย หมายถึง รูปแบบการเรียนที่นำเอาเนื้อหาและหรือวิธีการสอนของภูมิปัญญาไทยมาใช้ในการเรียนการสอน เพื่อพัฒนาการเรียนรู้ของผู้เรียน

4. ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้อย่างต่อเนื่องตลอดชีวิต เนื่องจากวิชาสังคมศึกษาเป็นวิชาที่เกี่ยวข้องกับธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม และทรัพยากร การที่สังคมโลกเป็นยุคข้อมูลข่าวสาร เพื่อให้เยาวชนรู้เท่าทันโลก จึงต้องทำให้สังคมไทยเป็นสังคมแห่งการเรียนรู้ และคนไทย เยาวชนไทยมี

แหล่งความรู้สำหรับการศึกษาดลอดชีวิต ได้แก่ เครือข่ายห้องสมุด หรือข่ายวิทยุกระจายเสียง และ วิทยุโทรทัศน์ เพื่อการศึกษา ตลอดจนเครือข่ายเทคโนโลยีสารสนเทศเพื่อการศึกษา โดยให้ออกาส เข้าถึงการศึกษาได้ มากขึ้น ทั้งในรูปแบบการศึกษาในระบบโรงเรียน นอกโรงเรียน และ ตามอรรถาศัย เพื่อให้สามารถพัฒนาคุณภาพชีวิต ได้อย่างต่อเนื่องตลอดชีวิต

จากแนวคิดสำคัญของพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ.2542 ทำให้มีผลต่อการ จัดการเรียนการสอนสังคมศึกษาในปัจจุบัน และอนาคตจะเป็นไปเพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืน (Sustainable development) จึงมุ่งพัฒนาผู้เรียน คือ

1. การเรียนรู้ของผู้เรียนต้องบูรณาการ เพื่อผลในการนำไปใช้ในชีวิตประจำวัน เพราะ ความรู้ในศาสตร์เดียวไม่สามารถนำไปใช้ในการแก้ปัญหาได้
2. การจัดการเรียนที่ยึดผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง โดยให้ผู้เรียนเป็นผู้สร้างองค์ความรู้ด้วย ตนเอง จึงจะเป็นการพัฒนามนุษย์อย่างยั่งยืน
3. การเรียนรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น จึงจะเป็นการศึกษาที่แท้จริง เพราะเป็นการศึกษาที่อยู่ ในวิถีชีวิตรากเหง้า ภูมิปัญญา และทรัพยากรในชุมชน จึงจะเป็นการพัฒนาสังคมอย่างยั่งยืน ผู้เรียน เกิดการเรียนรู้อย่างต่อเนื่องตลอดชีวิต จึงจะช่วยให้เป็นคนรู้เท่าทันโลกทันเหตุการณ์ที่มีการ เปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา

จากที่กล่าวมาข้างต้น สรุปได้ว่า กระบวนการเรียนรู้วิชาสังคมศึกษา ได้มุ่งเน้นผู้เรียน เป็นสำคัญ โดยให้ผู้เรียนเป็นผู้สร้างองค์ความรู้ด้วยตนเอง รู้จักการเรียนรู้ การค้นคว้าจากแหล่ง ความรู้ต่าง ๆ และเกิดการเรียนรู้ตลอดชีวิต และเน้นให้มีการบูรณาการในสภาพชีวิตจริงของผู้เรียน เพื่อให้ผู้เรียนได้นำความรู้ที่ได้ไปใช้ในชีวิตประจำวันได้จริง วิธีการสอนทุกวิธีเป็นประโยชน์และมีคุณค่าในตัวเอง และเกิดประโยชน์ต่อนักเรียนได้ทั้งปัจจุบันและอนาคต ดังนั้น เพื่อพัฒนานักเรียน ครูจึงจำเป็นต้องแสวงหาเทคนิคและวิธีการต่าง ๆ มาใช้ เพื่อให้ให้นักเรียนเกิดความรู้ ความเข้าใจ มีทักษะและค่านิยมที่ถูกต้อง การสอนมุ่งให้ นักเรียนเป็นสำคัญ และให้รู้จักคิดอย่างเป็นระบบ สามารถคิดเป็น ทำเป็น แก้ปัญหาเป็น โดยอาศัย ข้อมูลที่ได้จากการเรียนรู้จากอดีตจนถึงปัจจุบัน เพื่อจะได้เตรียมพร้อมในการเผชิญกับการเปลี่ยนแปลงของสังคมที่เกิดขึ้นอย่างรวดเร็วตลอดเวลา

4.6 การวัดและประเมินผลสัมฤทธิ์วิชาสังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม

มาตรฐานการเรียนรู้กลุ่มสังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม นอกจากจะใช้เป็นทิศทาง ในการจัดทำหลักสูตรและการจัดการเรียนการสอนของสถานศึกษาเพื่อพัฒนานักเรียนให้มี คุณสมบัติ ตามมาตรฐานยังเป็นกรอบในการวัดและประเมินผลเพื่อตรวจสอบว่านักเรียนมีพัฒนาการ มี ความสามารถและมีความสำเร็จทางการเรียนในระดับใด เพื่อนำผลมาใช้ในการส่งเสริมให้นักเรียน เกิดการพัฒนา และเรียนรู้อย่างเต็มศักยภาพ ซึ่งสถานศึกษาจะต้องมีผลการเรียนรู้ของนักเรียนทั้ง

ใน ระดับชั้น ระดับเขตพื้นที่การศึกษา ระดับชาติ รวมทั้งรับการประเมินจากภายนอกด้วย (กรม วิชาการ. 2544 : 272)

จิรภัทร์ บัวสุวรรณ (2543 : 14) กล่าวถึง การเรียนรู้ในกลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม มุ่งพัฒนานักเรียนให้มีความรู้ ทักษะกระบวนการคุณธรรม และค่านิยมที่ ดีงาม มุ่งให้นักเรียนเป็นผู้ลงมือปฏิบัติแสวงหาความรู้ มีการทำโครงการ โครงการ เป็นผู้ผลิต ผลงาน รวมทั้งมีการทำงานกลุ่ม และการจัดทำแฟ้มสะสมงาน ดังนั้น การวัดการประเมินจะเน้น การประเมินผลจากสภาพจริง อันเป็นการประเมินผลการเรียนรู้ที่เอื้อต่อการค้นหาความสามารถที่ แท้จริงของนักเรียน จึงต้องใช้วิธีการที่หลากหลาย ที่ เหมาะสม กับสาระการเรียนรู้ กระบวนการ เรียนรู้ โดยการประเมินจะครอบคลุมความรู้ ทักษะ ความประพฤติ พฤติกรรมการเรียน การร่วม กิจกรรม และผลงาน ในการวัดและประเมินผล เพื่อให้ได้ข้อมูลที่เน้นความสามารถและ คุณลักษณะที่แท้จริงของนักเรียนจะต้องใช้เครื่องมือที่หลากหลาย ดังนี้

1. การทดสอบ เป็นการประเมินเพื่อตรวจสอบความรู้ ความคิด ความก้าวหน้า ในสาระ การเรียนรู้ มีเครื่องมือวัดหลายแบบ เช่น แบบเลือกตอบ แบบเขียนตอบ บรรยายความแบบเติม คำสั้น ๆ แบบถูกผิด แบบจับคู่ เป็นต้น

2. การสังเกต สังเกตจากพฤติกรรม ความประพฤติ การทำงานเป็นกลุ่ม การรักษา ทัศนคติ การไม่ดูดายในการทำงาน การแสดงออกทางความคิด ความรับผิดชอบ และ ความสำเร็จในการทำงาน

3. การสัมภาษณ์เมื่อจบเรื่องหรือจบกิจกรรมหนึ่ง ๆ โดยใช้วิธีซักถามเพื่อวัดความรู้ ความเข้าใจ เจตคติ ค่านิยม ความคิดเห็น และการประเมินตนเองในกิจกรรมต่าง ๆ

4. การประเมินภาคปฏิบัติ เป็นการประเมินการกระทำ การปฏิบัติงาน เพื่อประเมิน การสร้างผลงานชิ้นงานให้สำเร็จ เช่น การทำแผนผังมโนคติ การทำรายงาน การตรวจสอบจุด งาน และกิจกรรมทุกอย่างในการเรียนการสอนสังคม

จากการศึกษาค้นคว้าดังกล่าว เห็นได้ชัดว่า กลุ่มสาระสังคมศึกษา ศาสนา และ วัฒนธรรม มีความสำคัญต่อการเรียน สามารถนำประโยชน์จากการศึกษาเล่าเรียน ไปปรับใช้ในชีวิตจริง และ ทำให้นักเรียนยอมรับการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น ดังนั้น ครูสังคมศึกษาจึงมีหน้าที่ในการ แสวงหาเทคนิคการจัดการเรียนรู้ ตลอดจนการวัด และการประเมินผลแบบต่าง ๆ มา ดำเนินการ จัดการเรียน การสอนตามความเหมาะสมกับเนื้อหาและตัวนักเรียน เพื่อให้ให้นักเรียนได้รู้จักการอยู่ ร่วมกันในสังคมอย่างมี ความสุข และปฏิบัติตนให้เป็นประโยชน์ต่อสังคมส่วนรวม

5. ตัวแปรร่วม

ตัวแปรร่วม หมายถึง ตัวแปรแทรกซ้อนหรือตัวแปรเกิน ที่ผู้วิจัยไม่ได้สนใจศึกษา แต่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงของตัวแปรตาม ซึ่งอาจจะทำให้ผู้วิจัยตัดสินใจผิดและสรุปผิดพลาดได้ ได้แก่ อายุ เพศ ความรู้เดิม ฐานะทางเศรษฐกิจ ระดับสติปัญญา แรงจูงใจใฝ่สัมฤทธิ์ คะแนนสอบปลายปีที่ผ่านมา

ในการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้นำคะแนนสอบปลายปีที่ผ่านมา ซึ่งเป็นตัวแปรแทรกซ้อนมาใช้เป็นตัวแปรร่วม เพื่อขจัดผลที่จะกระทบต่อตัวแปรตาม คือผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนวิชาสังคมศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรมและความรับผิดชอบต่อสังคม

5.1 คะแนนสอบปลายปี หมายถึง คะแนนผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนตามหลักสูตรการวัดและประเมินผลของการศึกษาขั้นพื้นฐาน ช่วงชั้นที่ 3 ปีที่ 1 (มัธยมศึกษาปีที่ 1 ปีการศึกษา 2548) วิชาสังคมศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรม ที่มีการวัดผลเป็นรายปี

5.2 คะแนนสอบปลายปีที่ผ่านมา หมายถึง คะแนนสอบปลายปีของนักเรียนช่วงชั้นที่ 3 ปีที่ 1 (ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1 ปีการศึกษา 2548) ซึ่งกำลังเรียนอยู่ปีที่ 2 (ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 2 ปีการศึกษา 2549) ของกลุ่มตัวอย่าง

6. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

งานวิจัยเกี่ยวกับการจัดการเรียนรู้เทคนิคการคิดแบบหมวกหกใบ มีงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ดังนี้

ประยูทธ ไทยธานี (2541 : 41-45) ได้ศึกษาเรื่องผลของการฝึกการคิดแบบหมวกหกใบที่มีต่อความคิดสร้างสรรค์ในการปฏิบัติงานของนักวิชาการศึกษา ศูนย์พัฒนาหลักสูตรกรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ กลุ่มตัวอย่างเป็นนักวิชาการศึกษาที่มีความคิดสร้างสรรค์ ในการปฏิบัติงานต่ำกว่าเปอร์เซ็นต์ไทล์ที่ 50 จำนวน 20 คน ซึ่งได้มาจากการสุ่มอย่างง่ายจากประชากร แล้วสุ่มอย่างง่ายอีกครั้งหนึ่ง เป็นกลุ่มทดลองและกลุ่มควบคุม กลุ่มละ 10 คน กลุ่มทดลองได้รับการฝึกการคิดแบบหมวกหกใบ ส่วนกลุ่มควบคุมไม่ได้รับการฝึกการคิดแบบหมวกหกใบ ผลการศึกษาค้นคว้า พบว่านักวิชาการศึกษามีความคิดสร้างสรรค์ในการปฏิบัติงานมากขึ้นหลังจากได้รับการฝึกการคิดแบบหมวกหกใบ อย่างมี นัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .01 นักวิชาการศึกษาที่ได้รับการฝึกการคิดแบบหมวกหกใบ มีความคิดสร้างสรรค์ในการปฏิบัติงานมากกว่านักวิชาการศึกษาที่ไม่ได้รับการฝึกการคิดแบบหมวกหกใบอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .01

สุนันทา สายวงศ์ (2544 : 78) ได้ศึกษาผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนและการคิดอย่างมีวิจารณญาณของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1 ที่เรียนวิชาสังคมศึกษาด้วยการสอน โดยใช้เทคนิคการคิดแบบหมวกหกใบ และการสอนแบบซินดิเคท ผลการวิจัยสรุปว่า

1. นักเรียนที่เรียนวิชาสังคมศึกษา ด้วยการสอนโดยใช้เทคนิคการคิดแบบหวมกหกใบ และการสอนแบบซินดิเคท มีผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05

2. นักเรียนที่เรียนวิชาสังคมศึกษา ด้วยการสอนโดยใช้เทคนิคการคิดแบบหวมกหกใบ และการสอนแบบซินดิเคท มีการคิดอย่างมีวิจารณญาณแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05

บังอร พรหมณ์ฤกษ์ (2544 : 82) ได้วิจัยเปรียบเทียบผลของการฝึกแบบ โมเดลชิปป่า กับการฝึกคิดแบบหวมกหกใบที่มีต่อความคิดสร้างสรรค์ของนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 5 โรงเรียน วัดสระบัว กรุงเทพมหานคร ผลการวิจัย พบว่า

1. นักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 5 มีความคิดสร้างสรรค์ในกลุ่มสร้างเสริมประสบการณ์ชีวิตเพิ่มขึ้นอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .01 หลังจากรับการฝึกแบบโมเดลชิปป่า

2. นักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 5 มีความคิดสร้างสรรค์ในกลุ่มสร้างเสริมประสบการณ์ชีวิตเพิ่มขึ้นอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .01 หลังจากรับการฝึกคิดแบบหวมกหกใบ

3. นักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 5 ที่ได้รับการฝึกคิดแบบโมเดลชิปป่ากับนักเรียนที่ได้รับการฝึกคิดแบบหวมกหกใบมีความคิดสร้างสรรค์ในกลุ่มสร้างเสริมประสบการณ์ชีวิตแตกต่างกันอย่างไม่มีนัยสำคัญทางสถิติ

กัสมมา สิทธิกุล (2547 : บทคัดย่อ) ได้ศึกษาผลการฝึกคิดแบบหวมกหกใบที่มีต่อการคิด วิचारณญาณ ของนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 2 โรงเรียนสุเหร่าบ้านดอน เขตวัฒนา กรุงเทพมหานคร ผลการศึกษา พบว่า

1. นักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 2 มีการคิดวิचारณญาณมากขึ้น หลังจากรับการฝึกคิดแบบหวมกหกใบ อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .01

2. นักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 2 มีการคิดวิचारณญาณมากขึ้นหลังจากรับการฝึกคิดแบบหวมกหกใบอย่างไม่มีนัยสำคัญทางสถิติ

3. นักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 2 ที่ได้รับการฝึกคิดแบบหวมกหกใบ มีการคิดวิचारณญาณมากขึ้นกว่านักเรียนที่ไม่ได้รับการฝึกคิดแบบหวมกหกใบอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .01

จากเอกสารและรายงานวิจัยข้างต้น สรุปว่าการสอนโดยวิธีคิดแบบหวมกหกใบ สามารถพัฒนาการคิดของนักเรียน ทำให้เกิดการคิดอย่างมีระบบ เพื่อแก้ปัญหาได้อย่างมีเหตุผล ผู้วิจัยจึงสนใจจะนำวิธีดังกล่าวมาจัดการเรียนรู้อในสาระหน้าที่พลเมือง วัฒนธรรม และการดำเนินชีวิตในสังคม

งานวิจัยเกี่ยวกับการสอนแบบกลุ่มสัมพันธ์ มีงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ดังนี้

ภนิตา ภูโตนนานา (2539 : 66) ศึกษาการใช้กิจกรรมกลุ่มสัมพันธ์ต่อการพัฒนาความรู้สึกรู้สึกเห็นคุณค่าในตนเองของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 3 พบว่า นักเรียนที่เข้าร่วมกิจกรรมกลุ่มสัมพันธ์ จะมีความรู้สึกรู้สึกเห็นคุณค่าในตนเองสูงขึ้น จากการศึกษางานวิจัยในประเทศสรุปได้ว่า กิจกรรมกลุ่มสัมพันธ์เป็นวิธีการหนึ่งที่ฝึกให้บุคคลมีปฏิสัมพันธ์กันภายในกลุ่ม ส่งเสริมการแสดงความคิดเห็นอย่างอิสระ มีการปฏิบัติกิจกรรมร่วมกัน ช่วยเหลือ แลกเปลี่ยนความรู้ ความคิดเห็นซึ่งกันและกัน ช่วยให้มีพัฒนาทางด้านอารมณ์ สังคม และสติปัญญาดีขึ้น มีความเป็นประชาธิปไตยมากขึ้น ฝึกให้มีการวิเคราะห์ วางแผนมุ่งมั่นสู่อนาคต กล้าคิด กล้าแสดงออก มีความเชื่อมั่นในตนเอง มองเห็นคุณค่าและมีทัศนคติ ที่ดีต่อตนเองและผู้อื่น ยอมรับและเข้าใจผู้อื่น รู้จักปรับตัวและมีสัมพันธภาพที่ดีต่อการทำงานร่วมกับผู้อื่น กิจกรรมกลุ่มสัมพันธ์สามารถนำไปใช้ในการพัฒนาคุณลักษณะต่าง ๆ ให้เกิดมีขึ้นในตัวบุคคลได้ เพราะกิจกรรมกลุ่มจะช่วยส่งเสริมให้สมาชิกเรียนรู้พฤติกรรมของตนเองและของเพื่อนสมาชิก ด้วยการให้ข้อมูลย้อนกลับซึ่งกันและกัน จากข้อมูลที่ได้ ผู้เรียนสามารถนำไปประเมินพฤติกรรมและทัศนคติของตนว่าแตกต่างจากกลุ่มอย่างไร มีแนวทางใดที่จะปรับปรุงพฤติกรรมให้ดีขึ้น นอกจากนี้กิจกรรมกลุ่มยังช่วยสร้างมนุษยสัมพันธ์ และการเป็นผู้นำให้กับผู้เข้าร่วมกิจกรรมอีกด้วย

สมพร ประมวลศิลป์ (2543 : บทคัดย่อ) ศึกษาผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนและค่านิยมต่อภูมิปัญญาไทย ของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1 ที่เรียนวิชาสังคมศึกษา โดยการใช้ชุดการเรียนภูมิปัญญาไทย การใช้กระบวนการกลุ่มสัมพันธ์พบว่า กลุ่มทดลองและกลุ่มควบคุมมีผลสัมฤทธิ์ทางการเรียน แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05 และกลุ่มทดลองและกลุ่มควบคุม มีค่านิยมต่อภูมิปัญญาไทยแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05

พวงค์ จิระพงษ์ (2544 : บทคัดย่อ) ได้ศึกษาผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนและ ความรับผิดชอบ ต่อสังคมของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1 ที่เรียนวิชาสังคมศึกษาโดยชุด กิจกรรมการเรียนระบบ 4 MAT กับกิจกรรมกลุ่มสัมพันธ์ พบว่านักเรียนกลุ่มทดลองและกลุ่มควบคุม มีผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05 และกลุ่มทดลองและกลุ่มควบคุมมีความรับผิดชอบต่อสังคมแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05

อารีย์ ชุมณี (2546 : 103) ได้ศึกษาการเปรียบเทียบผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนความคิดสร้างสรรค์และมนุษยสัมพันธ์ของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 3 วิชาสังคมศึกษา โดยการสอนด้วยวิธีสตอรีไลน์ กับนักเรียนที่เรียนโดยใช้กระบวนการกลุ่มสัมพันธ์ พบว่า นักเรียนที่เรียนโดยการสอนด้วยวิธีสตอรีไลน์กับนักเรียนที่เรียนโดยใช้กระบวนการกลุ่มสัมพันธ์แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ ที่ระดับ .01 โดยนักเรียนที่เรียนโดยวิธีสตอรีไลน์ มีค่าเฉลี่ยความแตกต่างของผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนก่อนและหลังสูงกว่านักเรียนที่ใช้กระบวนการกลุ่มสัมพันธ์

ซิณณประภา จำเนียรกุล (2547 : บทคัดย่อ) ได้ศึกษาความรู้และภาวะผู้นำด้านการทำงานเป็นกลุ่มของเด็กที่มีความสามารถพิเศษ ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 6 จากกิจกรรมกลุ่มสัมพันธ์ พบว่า ความรู้เกี่ยวกับผู้นำการทำงานเป็นกลุ่มของนักเรียนที่มีความสามารถพิเศษด้านระดับสติปัญญา หลังเข้ารับการฝึกกิจกรรมสัมพันธ์อยู่ในระดับสูง และภาวะผู้นำด้านการทำงานเป็นกลุ่มของนักเรียนที่มีความสามารถพิเศษด้านระดับสติปัญญา เข้ารับการฝึกกิจกรรมกลุ่มสัมพันธ์อยู่ในระดับปานกลาง ส่วนความรู้เกี่ยวกับผู้นำการทำงานเป็นกลุ่มของนักเรียนที่มีความสามารถพิเศษด้านระดับสติปัญญา หลังเข้ารับการฝึกกิจกรรมกลุ่มสัมพันธ์สูงขึ้นอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .01 และภาวะผู้นำด้านการทำงานเป็นกลุ่มของนักเรียนที่มีความสามารถพิเศษด้านระดับสติปัญญา หลังเข้ารับการฝึกกิจกรรมกลุ่มสัมพันธ์มากขึ้นอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .01

สมศักดิ์ นุชมิตร (2547 : บทคัดย่อ) ได้ศึกษาผลสัมฤทธิ์ทางการเรียน และความรับผิดชอบต่อสังคมของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 2 ที่เรียนโดยการสอนแบบกลุ่มสัมพันธ์กับการสอนแบบโครงการ พบว่า นักเรียนที่เรียนโดยการสอนแบบกลุ่มสัมพันธ์มีผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนสูงกว่านักเรียนที่เรียนแบบโครงการ อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .01 และนักเรียนที่เรียนโดยการสอนแบบกลุ่มสัมพันธ์กับนักเรียนที่เรียนแบบโครงการ มีความรับผิดชอบไม่แตกต่างกันอย่างไม่มีนัยสำคัญทางสถิติ

เวบบ์ (Webb. 1978 : Abstract) ได้ศึกษาเรื่องการเรียนเป็นรายบุคคล โดยศึกษาจากผู้เรียนคณิตศาสตร์ ได้ผลสรุปว่าการเรียนขึ้นอยู่กับความสามารถของนักเรียนและความสัมพันธ์กับสมาชิกในกลุ่ม

วิลเลียม และ โรนาลด์ (William & Ronald. 1984 : 63) ได้ศึกษาผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนวิชาสังคมศึกษาของนักเรียนระดับ 9 – ระดับ 12 ที่มีผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนต่ำ โดยใช้เทคนิคการเรียนรู้อยู่เป็นกลุ่ม ผลการศึกษาพบว่า นักเรียนมีผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนสูงขึ้น

เดวิส (Davis. 1988 : 3263) ได้ศึกษาวิจัย ผลของการใช้ทักษะกระบวนการกลุ่มที่มีต่อผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนวิชาคณิตศาสตร์ หน่วยการแก้ปัญหของนักเรียน เกรด 7 จำนวน 104 คน ผลการศึกษา พบว่า การใช้ทักษะกระบวนการกลุ่มทำให้นักเรียนมีผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนวิชาคณิตศาสตร์สูงขึ้น

บารอน (Barron. 1993 : Abstract) ได้ทำการศึกษาความร่วมมือในการแก้ปัญหาระหว่างการทำงานเป็นทีมกับการทำงานคนเดียว โดยการทดลองในการทำงานและอยู่ร่วมกันอย่างมีคุณภาพของบุคคลกับกลุ่มในระยะเวลาอันสั้น ในมหาวิทยาลัยเคอร์บัวท์ ผลการศึกษาพบว่า การทำงานเป็นทีม จะทำให้การดำเนินงานสำเร็จเป็นที่เชื่อถือได้แตกต่างกับการทำงานคนเดียว การทำงานเป็นทีมจะมีประโยชน์ในด้านการวางแผน การแสดงความคิดเห็นร่วมกันและแก้ปัญหา การทำงานเป็นทีม

ทำให้กลุ่มประสบความสำเร็จสูงและการที่จะประสบความสำเร็จได้นั้น มีองค์ประกอบที่สำคัญ คือ กระบวนการกลุ่มสัมพันธ์ ได้แก่ ความพยายามในการที่จะพิจารณาในการแก้ไขปัญหาโดยการที่สมาชิก มีส่วนร่วมในการแสดงความคิดเห็น กล้าที่จะแสดงความคิดเห็น การเปิดเผยความรู้สึกของตนเอง การสื่อสาร ความร่วมมือ และการช่วยเหลือซึ่งกันและกัน

จากการศึกษางานวิจัยในต่างประเทศดังที่กล่าวมา สรุปได้ว่า กิจกรรมกลุ่มสัมพันธ์มีผลให้เกิดปฏิสัมพันธ์ต่อกัน รู้จักการทำงานเป็นกลุ่ม รู้วิธีติดต่อสื่อสารที่ดีมีคุณภาพ กล้าคิดกล้าแสดงออก เข้าใจตนเอง และผู้อื่นเกิดความกล้าที่จะเปิดเผยความรู้สึกตนเอง ก่อให้เกิดความคิดสร้างสรรค์ ในการทำงาน รู้จักหาวิธีการแก้ปัญหา นอกจากนี้ทำให้บุคคลเกิดการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมไปในทางที่ดีขึ้น รู้สึกเห็นคุณค่าและมีความเชื่อมั่นในตนเอง มีความรักสามัคคีช่วยเหลือซึ่งกันและกัน และมี ความกระตือรือร้นในการทำงาน

งานวิจัยเกี่ยวกับผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนวิชาสังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม
มีงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ดังนี้

เชนิสา ชื่นสุวรรณ (2539 : 131) ศึกษาเปรียบเทียบผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนความรับผิดชอบในการเรียนและความสนใจในวิชาสังคมศึกษา ของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษา ปีที่ 1 ที่ได้รับการสอนโดยใช้วิธีการสอนแบบเรียนเป็นคู่ กับการสอนตามคู่มือครู ผลการวิจัยพบว่า นักเรียน ที่ได้รับการสอนแบบเรียนเป็นคู่มีผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนวิชาสังคมศึกษาสูงกว่านักเรียนที่ได้รับการสอนตามคู่มือครู

ภาวนา เทียนขาว (2540 : 101) ศึกษาเปรียบเทียบผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนความสามารถในการคิดแก้ปัญหาและความรับผิดชอบต่อสังคม ของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1 ที่เรียนวิชาสังคมศึกษา ด้วยการสอนแบบแก้ปัญหา กับการสอนตามคู่มือครู ผลการวิจัยพบว่าผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนวิชาสังคมศึกษาของนักเรียนที่เรียนด้วยการสอนแบบแก้ปัญหากับการสอน ตามคู่มือครู แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05

มาลาดี โหมคเขียว (2541 : 83) ศึกษาเปรียบเทียบผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนและความสามารถในการคิดแก้ปัญหาของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1 ที่เรียนวิชาสังคมศึกษา โดยการสอนแบบกระบวนการสร้างเสริมค่านิยมกับการสอนตามคู่มือครู ผลการวิจัยพบว่า ผลสัมฤทธิ์ทางการเรียน สังคมศึกษาของนักเรียนที่เรียนโดยการสอนแบบกระบวนการสร้างเสริมค่านิยมกับการสอนตาม คู่มือครูแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .01

ภัทรภรณ์ พิทักษ์ธรรม (2543 : 107) ศึกษาเปรียบเทียบผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนความสามารถด้านการคิดวิเคราะห์ และเจตคติต่อวิชาสังคมศึกษาของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 5 ที่ได้รับการสอนแบบสืบเสาะหาความรู้ โดยใช้กิจกรรมการสร้างแผนภูมิโน้ตค้นกับ การสอนตาม

คู่มือครู ผลการวิจัย พบว่า นักเรียนที่ได้รับการสอนแบบสืบเสาะหาความรู้ โดยใช้กิจกรรมการ สร้างแผนภูมิโมโนทัศน์ มีผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนวิชาสังคมสูงกว่านักเรียนที่ได้รับการสอนตาม คู่มือครู

นพพร ทิพย์สุวรรณ (2543 : 91) ศึกษาผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนและค่านิยม ด้านการ อนุรักษ์สิ่งแวดล้อม ของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1 ที่เรียนวิชาสังคมศึกษาโดยใช้การสอนแบบ วิธีการทางวิทยาศาสตร์ ด้วยการใช้เทคนิคการพัฒนาแบบยั่งยืนกับการสอนแบบอริยสัจ ผลการวิจัย พบว่า นักเรียนที่เรียนด้วยการสอนแบบวิธีการทางวิทยาศาสตร์ด้วยเทคนิค การพัฒนาแบบ ยั่งยืน มีผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนสังคมศึกษาสูงกว่านักเรียนที่ได้รับการสอนแบบอริยสัจ

พวงค์ จิระพงษ์ (2544 : 82) ศึกษาผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนและความรับผิดชอบต่อสังคม ศึกษาของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1 ที่เรียนวิชาสังคมศึกษาโดยชุดกิจกรรมการเรียนระบบ 4 MAT กับกิจกรรมกลุ่มสัมพันธ์ ผลการวิจัยพบว่า ผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนของนักเรียนที่เรียน วิชาสังคมศึกษา โดยชุดกิจกรรมระบบ 4 MAT กับกิจกรรมกลุ่มสัมพันธ์แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญ ทางสถิติที่ระดับ .05

ชื่นทิพย์ อารีสมาน (2545 : บทคัดย่อ) การเปรียบเทียบผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนวิชา สังคมศึกษาและการเห็นคุณค่าในตนของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 5 โดยการสอนตามแบบ คอนสตรัคติวิสต์กับการสอนด้วยสัญญาการเรียน ผลการวิจัยพบว่านักเรียนที่เรียนวิชาสังคมศึกษา โดยการสอนตามแนวคอนสตรัคติวิสต์ กับนักเรียนที่เรียนด้วยสัญญาการเรียน มีผลแตกต่างกัน อย่างไม่มีนัยทางสถิติ และนักเรียนที่เรียนวิชาสังคมศึกษาตามแนวคอนสตรัคติวิสต์กับนักเรียน ที่เรียนด้วยสัญญาการเรียน มีการเห็นคุณค่าในตนเองแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05

ศรีเพ็ญ เกื้อนศิริ (2546 : บทคัดย่อ) การศึกษาผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนและ ค่านิยมความ เป็นไทยของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1 ที่เรียนหน่วยดำรงความเป็นไทยและหน่วยเอกลักษณ์ไทย ด้วยการสอนแบบสืบเสาะหาความรู้กับการสอนแบบกระจำนียม ผลการวิจัยพบว่า ผลสัมฤทธิ์ทาง การเรียนของนักเรียนที่เรียน โดยการสอนแบบสืบเสาะหาความรู้กับการสอนแบบกระจำนียม แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .01

จากการศึกษางานวิจัยดังกล่าวมาแล้ว แสดงให้เห็นว่าการเรียนการสอนที่จัด กิจกรรม ให้นักเรียนได้คิดอย่างหลากหลาย ด้วยวิธีการสอนแบบต่าง ๆ เหมาะสมกับกลุ่มสาระสังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม แล้วช่วยทำให้เกิดผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนของนักเรียนสูงกว่าการสอนแบบ ปกติ ดังนั้น ผู้วิจัยจึงมั่นใจว่าการสอนโดยวิธีแบบหมวดหกใบก็ช่วยทำให้ผลสัมฤทธิ์ทางการเรียน ของนักเรียนสูงกว่าการสอนแบบปกติ

เพค (Peck, 1976 : 4233-A) ได้เปรียบเทียบการสอนตามจุดประสงค์ด้านความคิด ความเข้าใจ และด้านความรู้ในสถานการณ์ 3 อย่าง คือ การสอนในห้องเรียนและการ ผสมผสานระหว่างการสอนในห้องเรียนและนอกห้องเรียน ผลการวิจัยพบว่ากลุ่มที่ได้รับการสอนนอกห้องเรียน มีคะแนนความคิด ความเข้าใจเฉลี่ยหลังจากการสอนมากขึ้น อีก 2 กลุ่ม ก็มีคะแนนเฉลี่ยหลังการสอนสูงขึ้น แต่ไม่มากเท่ากับกลุ่มที่ได้รับการสอนนอกห้องเรียนและในห้องเรียน

ลัมพ์คิน (ชานาญ เอี่ยมสำอาง, 2539 : 77 ; อ้างอิงจาก Lumpkin, 1991. **Effects of Teaching Critical Thinking Skills on the Critical Thinking Ability, Achievement, and Retention of Social Studies Content By Fifth and Sixth – Graders.** p. 369-A.) ได้ศึกษาผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนและความคงทนในเนื้อหาวิชาสังคมศึกษาของนักเรียน เกรด 5 และเกรด 6 ผลการศึกษาพบว่า กลุ่มทดลองและกลุ่มควบคุมที่เป็น นักเรียนเกรด 5 มีผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนความคงทนในเนื้อหาวิชาสังคมศึกษา ไม่แตกต่างกัน ส่วนกลุ่มทดลองที่เป็นนักเรียนเกรด 6 มีผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนและความคงทน ในเนื้อหาวิชา สังคมศึกษาสูงกว่ากลุ่มควบคุม

งานวิจัยเกี่ยวกับความรับผิดชอบต่อสังคม มีงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ดังนี้

ระพีพร นิ่มประยูร (2537 : 52) ได้ศึกษาเปรียบเทียบผลของการเข้าร่วมกิจกรรมกลุ่ม สร้างคุณภาพกับการจัดการเรียนรู้แบบปกติ ที่มีต่อความรับผิดชอบต่อหน้าที่การงานของนักเรียน ชั้นมัธยมศึกษา ปีที่ 2 พบว่านักเรียนทั้งสองกลุ่มมีความรับผิดชอบต่อหน้าที่การงานสูงขึ้นอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .01 และนักเรียนที่เข้าร่วมกิจกรรมกลุ่มสร้างคุณภาพมีความรับผิดชอบต่อหน้าที่การงานสูงกว่า นักเรียน ที่ได้รับการสอนแบบปกติอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .01

โสภิตา ลิ้มวัฒนาพันธ์ (2538 : บทคัดย่อ) ได้ศึกษาเปรียบเทียบผลการใช้เทคนิคการควบคุมตนเองและการเสริมแรงทางบวกด้วยเบียร์รกร เป็นกลุ่มทดลองที่ 1 กลุ่มทดลองที่ 2 และกลุ่มทดลองที่ 3 เป็นกลุ่มควบคุมโดยใช้ ABF Control Group Design ตามลำดับที่มีต่อการเพิ่มและการคงอยู่ของพฤติกรรมความรับผิดชอบต่อในงานที่ได้รับมอบหมายของนักศึกษาวิทยาลัยเทคนิคชั้นปีที่ 1 พบว่า นักศึกษากลุ่มทดลองทั้งสองกลุ่มที่ใช้เทคนิคการควบคุมตนเองและกลุ่มที่ได้รับการเสริมแรงด้วยเบียร์รกร มีพฤติกรรมความรับผิดชอบต่อที่ได้รับมอบหมาย ในระยะทดลองและระยะติดตามผลสูงกว่าระยะเส้นฐานอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05 และนอกจากนี้ยังพบว่า นักศึกษาที่เป็นกลุ่มทดลองทั้งสองกลุ่มมีพฤติกรรม ความรับผิดชอบต่อในงานที่ได้รับมอบหมายสูงกว่า นักศึกษากลุ่มควบคุม ทั้งในระยะทดลองและระยะติดตามผลอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05

อัมพา อรุณพรหมณ์ (2539 : บทคัดย่อ) การวิจัยนี้เพื่อเปรียบเทียบผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนวิชาภาษาไทย และความรับผิดชอบต่อของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 4 ที่ได้รับการสอนโดยใช้ชุด การเรียนการสอนตามคู่มือครู ผลการศึกษาพบว่า ผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนวิชาภาษาไทยที่

ได้รับการสอนโดยใช้ชุดการเรียนรู้ของกลุ่มทดลองและกลุ่มควบคุมแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .01 ความรับผิดชอบของนักเรียนต่อหน้าที่การงานในห้องเรียนของกลุ่มทดลองและกลุ่มควบคุม ไม่แตกต่างกัน ผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนวิชาภาษาไทยของกลุ่มทดลองก่อนและหลังการทดลอง แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .01 ความรับผิดชอบของนักเรียนต่อหน้าที่การงาน ในห้องเรียนของกลุ่มทดลองก่อนและหลังการทดลองแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .01 ผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนวิชาภาษาไทยของกลุ่มควบคุมก่อนและหลังการทดลองแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .01 ความรับผิดชอบของนักเรียนต่อหน้าที่การงานในห้องเรียนของกลุ่มควบคุมก่อนและหลังการทดลองแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .01

รัชณี มณีโกศล (2540 : บทคัดย่อ) ได้ศึกษาความรับผิดชอบต่อการเรียนรู้วิชาคณิตศาสตร์ ชั้นประถมศึกษาปีที่ 5 เรื่องการหาที่เรียน โดยใช้วิธีการเรียนแบบร่วมมือซึ่งวัดจากการสังเกตแบบมีส่วนร่วมจำนวน 15 ข้อ การสัมภาษณ์ และแบบวัดความรับผิดชอบต่อ รตินันท์ ไมตรีจิต และภัศรา อรุณมีศรี จำนวน 15 ข้อ ผลการวิจัยพบว่า ความรับผิดชอบต่อการเรียนรู้ของ นักเรียนที่ได้รับการเรียน โดยใช้วิธีการเรียนแบบร่วมมือ หลังการทดลองสูงกว่านักเรียนที่ได้รับการสอนแบบปกติอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05

สุจิตรา วีระยุทธศิลป์ (2540 : บทคัดย่อ) ได้ศึกษาความรับผิดชอบในการเรียนภาษาไทย ของนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 5 ที่ได้รับการสอนโดยวิธีการโคลซ และการสอนตามคู่มือครู ซึ่งวัดจากแบบทดสอบผู้ที่วิจัยประยุกต์มาจากแบบทดสอบของ วัฒนา สิ่งสัมฤทธิ์ จำนวน 20 ข้อ ชนิด ข้อความ 13 ข้อ ชนิดสถานการณ์ จำนวน 7 ข้อ วัดพฤติกรรมเกี่ยวกับความรับผิดชอบต่อหน้าที่การงาน ผลการวิจัยพบว่า นักเรียนที่ได้รับการสอนโดยวิธีการโคลซ และการสอนตามคู่มือครู มีความรับผิดชอบในการเรียนภาษาไทยแตกต่างกันอย่างไม่มีนัยสำคัญทางสถิติ และไม่พบปฏิสัมพันธ์ระหว่างการจัดการเรียนรู้กับระดับความสามารถในการอ่านภาษาไทยที่ส่งผลต่อความรับผิดชอบต่อเรียนภาษาไทย

พวงค์ จิระพงษ์ (2544 : บทคัดย่อ) ได้ศึกษาผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนและความรับผิดชอบต่อสังคมของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1 ที่เรียนวิชาสังคมศึกษา โดยชุด กิจกรรมการเรียนรู้ระบบ 4 MAT กับกิจกรรมกลุ่มสัมพันธ์ พบว่า นักเรียนกลุ่มทดลองและกลุ่มควบคุม มีผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญที่ระดับ .05 และกลุ่มทดลองและกลุ่มควบคุมมีความรับผิดชอบต่อสังคมแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05

พรณี ทองทับ (2545 : บทคัดย่อ) ได้ศึกษาผลของเรียนแบบร่วมมือที่มีต่อความรับผิดชอบต่อเรียน ของนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 2 โรงเรียนศรีเอี่ยมอนุสรณ์

เขตบางนา กรุงเทพมหานคร ผลการศึกษาพบว่า นักเรียนมีความรับผิดชอบด้านการเรียนดีขึ้น หลังจากได้รับการเรียนแบบร่วมมือ อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .01 นักเรียนมีความรับผิดชอบดีขึ้น หลังจากไม่ได้รับการเรียนแบบร่วมมืออย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .01 และนักเรียน ที่ได้รับการเรียนแบบร่วมมือ มีความรับผิดชอบด้านการเรียนดีกว่านักเรียนที่ไม่ได้เรียนแบบร่วมมือ อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .01

เกษรา เถยงาม (2546 : บทคัดย่อ) ได้ศึกษาผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนและ ความรับผิดชอบ ต่อสังคมของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1 ที่ได้รับการสอนแบบบูรณาการและร่วมมือด้วยเทคนิค เอส ที เอ ดี (STAD) ที่เรียนเรื่องมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม พบว่ากลุ่มทดลองที่ 1 และกลุ่มทดลองที่ 2 มีผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .01 และกลุ่มทดลองที่ 1 และกลุ่มทดลองที่ 2 มีความรับผิดชอบต่อสังคมแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .01

ทิพวรรณ ดีแดง (2546 : บทคัดย่อ) ได้ศึกษาผลสัมฤทธิ์ทางการเรียน และความรับผิดชอบ ต่อตนเองของนักเรียนระดับนาฏศิลป์ชั้นต้นปีที่ 1 ที่เรียนเรื่องประเทศไทย และประเทศในเอเชีย ตะวันออกเฉียงใต้ โดยการสอนที่จัดกิจกรรมการสอนแบบ 4 MAT กับการสอนที่ใช้เทคนิค การจัดผังลายเส้น ผลการศึกษาพบว่าผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนของนักเรียนที่เรียนโดยการสอนที่จัด กิจกรรมการสอนแบบ 4 MAT กับการสอนที่ใช้เทคนิคการจัดผังลายเส้นแตกต่างกันอย่างไม่มี นัยสำคัญทางสถิติ และความรับผิดชอบต่อตนเองของนักเรียนที่เรียนโดยการสอนแบบ 4 MAT กับการสอนที่ใช้เทคนิคการจัดผังลายเส้นแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .01

ซุนิก (Zunich. 1963 : 497-499) ได้ศึกษาเกี่ยวกับพัฒนาการรับรู้ด้านความรู้สึกรับผิดชอบ ของเด็กที่มีมาจากครอบครัวที่มีฐานะทางสังคมศึกษาระดับต่ำ และฐานะทางสังคมปานกลาง เพื่อ ต้องการทราบว่า การรับรู้ของเด็กในด้านความรับผิดชอบนั้นแปรไปตามระดับชั้นของสังคมหรือไม่ โดยใช้ A children – responsibility inventory เป็นเครื่องมือวัดซึ่งประกอบด้วยคำถาม 25 ข้อ ใช้เด็กจำนวน 500 คน ในรัฐเคนซัส สหรัฐอเมริกา เป็นผู้ตอบ ผลการศึกษารั้งนี้ พบว่า เด็กที่มา จากครอบครัวที่มีฐานะทางสังคมปานกลาง มีการรับรู้ด้านความรู้สึกรับผิดชอบได้เร็วกว่าเด็กที่มา จากครอบครัวที่มีฐานะทางสังคมระดับต่ำ

ชีพาร์ด (Shepard. 1999 : Abstract) ได้พัฒนาความรับผิดชอบของนักเรียนในเกรด 3, 4 และ 5 จำนวน 128 คน และ 28 คน ที่ใช้ในการศึกษารั้งนี้ในโรงเรียนที่แอตแลนตีดิกตอนกลาง เพื่อความสมบูรณ์ในการปฏิบัติการบ้านประจำวันที่ได้รับมอบหมาย โดยการใชรูปแบบวิธีการหา ข้อสรุป 9 วิธี เพื่อช่วยการทำการบ้านให้เสร็จสมบูรณ์ การวิเคราะห์ในด้านระดับคะแนนและ ความคิดเห็นของครูแสดงให้เห็นว่า นักเรียนที่ผ่านวิธีการดังกล่าวได้รับคะแนนเพิ่มขึ้น อย่างน้อย 1 วิชา และได้รับคำวิจารณ์ ด้านบวกในสมุดรายงานประจำตัว และผู้ปกครองมีส่วนร่วมเพิ่มขึ้น

สรุป จากผลการวิจัยทั้งในประเทศและต่างประเทศ ไม่พบการวิจัยเปรียบเทียบระหว่างการจัดการเรียนรู้โดยเทคนิคการคิดแบบหวนทบทวนกับการจัดการเรียนรู้แบบกระบวนการกลุ่มสัมพันธ์ แต่พบว่าการเรียนโดยเทคนิคการคิดแบบหวนทบทวนและแบบกระบวนการกลุ่มสัมพันธ์ ช่วยทำให้ผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนสูงขึ้น และผลการวิจัยความพึงพอใจต่อสังคมทั้งในประเทศและต่างประเทศ พบว่าผู้เรียนส่วนใหญ่มีความพึงพอใจสูงขึ้น การนำการจัดการเรียนรู้เทคนิคการคิดแบบหวนทบทวนกับการจัดการเรียนรู้แบบกระบวนการกลุ่มสัมพันธ์มาใช้จัดกิจกรรมการเรียนการสอนก็ก่อให้เกิดประโยชน์และผลดีต่อผู้เรียน ทำให้มีคุณลักษณะอันพึงประสงค์ ผู้เรียนทำงานร่วมกันเป็นกลุ่ม ได้คิดอย่างหลากหลาย ได้แสดงออก เกิดความสนุกสนาน ผู้เรียนไม่อยู่นิ่ง เกิดการช่วยเหลือ สร้างสัมพันธ์ภาพ และมีความพึงพอใจสูง จึงมีคุณค่าต่อการจัดการเรียนรู้อย่างยิ่ง